

Ketabton.com

غازي امان الله خان

د افغانستان د خپلواکۍ

ستورۍ

د مقالو ټولگه

ليکوالان

بېلابېل

د کتاب خانگړنې:

د کتاب نوم :: غازي امان الله خان، د افغانستان د خپلواکۍ ستوری
(د مقالو ټولگه)

ليکوال	:: بېلابيل
خپرندوی	:: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه - جرمني
چاپ کال	:: ۱۳۸۴ ال (۲۰۰۵ع)
چاپ شمېر	:: ۱۰۰۰ ټوکه
د خپرونو لړ	:: (۷۲)
کمپوز	:: ذبيح الله شفق
د چاپ زیار	:: سيد عبدالله پاچا

چاپ او کمپیوټر ښی

د دانش خپرندويې ټولني تخنيکي خانگه - پېښور

Tel:+92-91-2564513/Email:danish2k2000@yahoo.com

فهرست

مخکنه	لیکوال ویناوال	سرلیک	کڼه
۱	خپرنډویه ټولنه	سریزه	۱
		د ټولني د مشرتابه جرگې په استازیتوب	۲
۳	زرین انځور	پزانېستونکې وینا	۳
		اماني دوره - د افغاني رنسان دوره لیکوال: احسان الله د افغانستان	۳
۱۲	ژباړن: پروفېسر ډاکټر محمد اکبر وردګ		۴
		نقش روحانیت بنیادګرا در ضدیت با تجدد	۴
۳۲	کاندیدای اکادمیسن سیستمی	ګرایي رژیم اماني	۵
		اعلحضرت امان الله خان او افغانستان	۵
۷۹	ډاکټر عبدالعلي ارغنداوی	ته د هندي مسلمانانو هجرت	۶
		خاطرات آخرین سالهای زنده گی	۶
۱۰۴	هنډیه د افغانستان	شاه امان الله در اروپا	۷
		اقدامات شاه امان الله در زمینه اصلاحات	۷
۱۰۹	داکټر محمد اکرم عثمان	اجتماعی و عکس العمل های مردم	۸
		امیر امان الله خان د پښتنو او	۸
۱۲۲	پروفېسر ډاکټر وقار علي کاکاخېل	پښتون په نظر کې	۹
		اماني دوره او په افغانستان کې	۹
۱۶۶	محمد انعام واک	د ملت جوړونې بهیر	۱۰
		د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو	۱۰
۱۸۲	عبدالباري جهاني	د ناکامېدلو علتونه	۱۱
۱۹۷	محمد اکبر کرګر	غازي امان الله خان او مدرنېزم	۱۲
۲۲۹	پوهنوال رسول باوري	په اماني پېر کې د لرغونو څېړنو	۱۲
۲۴۱	محمد معصوم هوتک	اماني عصر او لويې جرگې	۱۳
۲۷۳	يوسف هېواد دوست	فرهنگي شاه امان الله	۱۴
		غازي امان الله خان - هغه څوک چې افغانستان	۱۵
۳۰۹	پروفېسر ډاکټر اسلم سيد	يې خپلواک کر (په انگلیسي ژبه)	۳۰۹

سريزه

تېر کال (۲۰۰۴ع) د اگست په ۲۱ نېټه د جرمني د کولن په ښار کې د افغانستان د کلتوري ودې ټولني له خوا د افغانستان د خپلواکۍ د پنځه اتيايمې کاليزې په وياړ د "غازي امان الله خان - د افغانستان د خپلواکۍ ستوری" په نوم يو علمي سيمينار جوړ شوی و. په همدغه ورځ د ننگرهار په تاريخي ښار جلال آباد کې هم د ټولني او د ننگرهار د ځوانانو په همت يوه درنه غونډه جوړه شوې وه. موږ په همدغه سيمينار کې ژمنه کړې وه، چې د مقالو ټولگه به يې په نږدې راتلونکي کې خپروو.

د خوښۍ ځای دی، چې د یاد شوي سيمينار د مقالو هغه ټولگه د افغانستان د تاريخ د يو بل وياړ هوتکي پاڅون د پيلامې د درې سومي کاليزې د جشن په مناسبت

چاپېرې او د افغانستان د تاریخ مینه والو ته وړاندې
کېږي.

په دغه ټولگه کې د سیمینار دوه مهمې مقالې، چې
یوه یې د ښاغلي ډاکټر عبدالصمد حامد او بله یې د
ښاغلي پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ له خوا لیکل
شوي وه، نه دي شاملې. هغه دواړه مقالې د حجم له کبله
دواړه د جلا جلا رسالو په بڼه له همدغې ټولگې سره په یو
وخت کې د چاپ پر ګاڼه سنبالېږي.

مور هیله لرو، چې ددې سیمینار مقالې د غازي امان
الله خان د ژوند، شخصیت او دغه راز د امانی دورې د
بېلابېلو اړخونو په اړه د یو لړ مهمو موادو په توګه خپل
ارزښت ولري. هیله ده دا مقالې ددې دورې د راسپړنې او
څېړنې په لړ کې تاسو ته نوي ټکي ولري او ددغې دورې
د ځینو تیارو اړخونو په څرګندونه او روښانولو کې خپله
ونده ولري. دغه ټولگه به د امانی دورې په بڼه تشریح او
هر اړخیز سپړنه کې خپل ارزښت ولري.

په درناوی

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه

جرمني - د کولن ښار

د ۲۰۰۵ کال د اپریل ۲۱مه

د ټولني د مشرتابه جرگې په استازیتوب

د بناغلي زرین انځور

پرانستونکې وینا

د لوی او مهربان خدای په نامه

درنو هېوادوالو،

قدرمنو مشرانو،

پتمنو خوښو او وروڼو،

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ځان نېکمرغه
گڼي، چې د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د بېرته گټلو
او د پاچا امان الله خان د واکمنۍ د پنځه اتیایمې کالیزې
په ویاړ ددغه علمي سیمینار او درنې غونډې کوربڼه ده،
چې د غازي امان الله خان د سترو ملي خدمتونو په ویاړ
او درنښت جوړه شوې ده.

تر هرڅه دمخه د ټولني د ټولو غړيو او د مشرتابه

جرگې په استازیتوب تاسو ټولو دوستانو ته د زړه له کومې بڼه راغلاست وایم. کور مو ودان چې له لیرې او نږدې ځایونو مو په دغه ملي غونډه کې د گډون له امله پر ځان ستونزې منلې دي. موږ ځانونه بختور گڼو، چې په دغه مهم ملي مناسبت ستاسو کوربانه یو.

ټولنه، په ځانگړې توگه د اعلحضرت غازي امان الله خان د کهول چې د ټول افغان اولس د درناوی وړ کهول دی، د دوو راپاتې نښو د غازي امان الله خان د زوی ښاغلي شهزاده احسان الله د افغانستان او د غازي امان الله خان د لور محترمې شهزادګۍ هندیه د افغانستان د راتگ له امله او د خپلو هېوادوالو په دغه درنه غونډه کې د دوی د گډون له کبله ځان ښکمرغه گڼي او له دوی څخه د راتگ له امله مننه کوي.

همدارنگه له ټولو هغو درنو پوهانو او څېړونکو څخه مننه کوو، چې د دغې غونډې په مناسبت یې مقالې لیکلي او له لیرې او نږدې ځایونو یې دې تاریخي سیمنا ته تشریف راوړی دی.

له هغو گڼ شمېر نورو دوستانو، لیکوالو، مؤرخینو او څېړونکیو هم مننه کوو، چې زموږ په سپارښتنه یې دې سیمینار ته مقالې لیکلي، خو د ځانگړو معاذیرو له کبله په دې نه دي توانېدلي، چې دلته ځانونه راوړسوي. د

هغوی درنې مقالې به دې سیمینار د مقالو په مجموعه کې په بشپړه توګه چاپ او خپرې شي. له تاسو ټولو دوستانو هم مننه کوو، چې مو ددې ملي - افغاني ویاړلي مناسبت د درنښت لپاره په دې غونډه کې ګډون کړی دی.

زموږ په نظر امانی دوره او خپله پاچا امان الله خان د افغانستان په تاریخ کې او د افغاني ټولني د بني پېژندنې په لړ کې ځانګړی ارزښت لري. امان الله خان یو داسې افغان واکمن و، چې نه یوازې د افغانستان د خپلواکۍ د بېرته ګټلو د مبارزو او سرښندنو اتل دی، ددې په څنګ کې د افغانستان په تاریخ کې یوازینی واکمن دی، چې د افغاني ټولني د اساسي پرمختګ لپاره یې مټې راوښارلې او د نړۍ له نویو پرمختګونو سره یې د همګامه کېدو لپاره یو شمېر بنسټیز کارونه ترسره کړل. د افغانستان د صنعتي کېدلو، مدني کېدلو او په هېواد کې د عصري ښوونې او روزنې د ودې لپاره یې د ستاینې وړ هلې ځلې وکړلې، دغه راز د دیموکراسۍ او اولسواکۍ د پلي کېدو لپاره مقدماتي پروګرامونه جوړ او عملي شول، په تېره بیا د افغاني ښځو د حقوقو د ترلاسه کولو لپاره هڅې پیل شوې. په دغه دوره کې د لومړي ځل لپاره د دیموکراسۍ د اصولو په رڼا کې

لومړنی اساسي قانون او نور گڼ شمېر قوانين تصویب شول.

موږ په دې باور يو چې ددې دورې څېړل او په تېره بيا د امانې واكمنۍ د سقوط پر عواملو تمېدل او څېړل يې، موږ ته دا امكان برابروي چې د نن ورځې ستونزې او د راتلونكو مدني، ديموكراتو او پرمختيايي هلو ځلو لپاره دقيق پروگرامونه او پلانونه ولرلي شو، اوس چې افغانانو يو ځل بيا بايد د پرمختگ، اولسواكۍ او قانونيت پر لار گامونه واخلي، د امانې دورې له دقيقې مطالعې څخه تاريخي درسونه اخيستل كېدای شي.

درنو دوستانو، قدرمنو پوهانو!

موږ په دې باور يو چې امانې دوره د افغانستان د تاريخ يوه ځلنده دوره وه، خو ددې په څنگ كې دا خبره هم منو، چې هغې دورې ته هم انتقادي كتنه لازمه ده، كه په دغه دوره كې ځينې تېروتنې نه وای شوي، زموږ د ټولني د يون لارې به داسې نه وای. له همدې كبله د تاريخ درسونو په عنوان دې دورې او نورو تاريخي بهيرونو ته انتقادي كتنه، موږ ته د خپلې ټولني د بنسټ پېژندنې لارښوونه كوي.

موږ اميد لرو، چې په دغه علمي - تاريخي سيمينار كې به ددغې دورې او خپله د غازي امان الله خان په

هکله ډېر جالب او نوي بحثونه واورئ. په تېره بيا د مقالو هغه مجموعه به د ټولو افغانانو لپاره ډېره په زړه پورې وي، چې د امانی دورې په اړه په کې د لومړي ځل لپاره په دومره تفصیل سره موضوعات خپرل شوي دي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولني ته د افغانستان د معاصر تاریخ د یو ډېر مهم او په زړه پورې څپرکي په عنوان "امانی دوره" ډېره ارزښتناکه ښکارېدلې او له همدې کبله یې پرې د ځانگړي علمي-تاریخي سیمینار د جوړېدو پرېکړه وکړه. مورې بېلابېلو مؤرخانو او پوهانو ته په دې اړه د مقالو وړاندیز وکړ او یو کال مخکې مو د داسې یو مهم سیمینار د جوړېدو تدابیر ونیول. یو شمېر خورا مهمې مقالې راوړسېدلې، چې په دغه لړ کې به یې ځینې تاسو ته نن واورولې شي.

غواړم تاسو قدرمن دوستان خبر کړم، چې د گران افغانستان د جلال آباد په تاریخي ښار کې چې په امانی دوره کې لومړنی اساسي قانون په کې تصویب شوی و او هلته غازي امان الله خان او ملکه ثریا څنگ پر څنگ خاورو ته سپارل شوي دي، همدا نن، همدا اوس د افغانستان د کلتوري ودې ټولني له خوا د غازي امان الله خان پر مقبره یوه پرتمینه غونډه جوړه شوې ده. په دې توگه په جرمني او جلال آباد کې په یو وخت کې د دوو

سترو غونډو جوړول دغه ملي - تاریخي ارزښت لاندې نوي او ځلوي يې. هلته هم د ټول هېواد له گوټ گوټه خپرونکي او د افغانستان د تاریخ مینه وال راغونډ شوي دي، چې تاسو به يې لږه شپبه وروسته یوه برخه د تلیفون له لارې له جلال آباده په ژوندۍ توگه واورئ، له جرمني څخه زموږ د سیمینار یوه ژوندۍ برخه به هلته هم په ژوندۍ توگه د گرځند تلیفون له لارې خپره شي. موږ به دغه مقالې او ویناوې په یوه مهمه ټولگه کې یوځای خپرې کړو.

ددغه علمي تاریخي سیمینار لپاره موږ د لسو ټوکو مهمو تاریخي او علمي آثارو د خپراوي تاییا کړې وه، چې ددغو نهو ټوکو په خپراوي بریالي شول او له نېکمرغه په دې بریالي شولو، چې همدې سیمینار ته او همدې تالار ته یې تر تاسو راوړسو. ددغه سیمینار په مناسبت زموږ خپاره شوي کتابونه دا دي:

۱- طالبان او اسلامي بنسټ پالنه: د نومیالي افغان مؤرخ پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ نوی مهم تحلیلي او تاریخي اثر.

۲- علامه محمود طرزي، شاه امان الله و روحانیت متنفس: د هېواد نامتو تاریخپوه کانديد اکاډميسين محمد اعظم سيستاني په زړه پورې اثر.

۳- ترورېزم او جگړه: د نامتو امریکایي جگړې ضد شخصیت هوارد زین اثر، د بناغلي محمد اکبر کرگر ژباړه.

۴- د جرمني امپراتورۍ افغاني جگړه: "د روسي مؤرخ تیخونوف اثر، د بناغلي محمد طاهر کاني ژباړه.

۵- د پولادي امیر تر سیوري لاندې: د فرانک مارتین مهم اثر، د بناغلي محمد معصوم هوتک ژباړه.

۶- په افغانستان کې د مشروطیت غورځنګ: د پوهاند عبدالحی حبیبی اثر، د بناغلي عبدالقیوم حکیمزي ژباړه.

۷- د افغانستان جگړه او ګورکي ته زما تبعید: د روسي نامتو فزیک پوه د نوبل د سولې جایزې ګټونکي او پر افغانستان د شوروي د یرغل د کلک مخالف اندري ساخاروف د تبعید خاطرات، د زرین انځور ژباړه.

دغه راز مو په همدې مناسبت، دوه علمي-طبي آثار هم د افغانستان د پوهنتونو شاگردانو او د طب مینه والو ته چاپ کړي دي:

۱- د شکري ناروغتیا: د پوهندوی ډاکټر امان الله حمیدزي اثر.

۲- د کوچنیانو جراحي: د پوهنمل ډاکټر له نېکه مرغه ددغه سیمینار او درنې غونډې په

مناسبت زموږ د کتابونو د خپراوي د بهير شمېره ۶۶
 ټوکه کتابونو ته ورسېدله. په دې توگه موږ په دې
 توانېدلي يو، چې د خپلو کلتوري هلو ځلو د شپږ کلونو
 په اوږدو کې هره مياشت خپلو هېوادوالو ته يو نوی مهم
 اثر چاپ او ډالۍ کړو او له دې کبله د ټولني ټول غړي
 ځانونه خوښ او بريمن گڼي.

بايد څرگنده کړو، چې ددغو کتابونو د خپراوي، د
 بېلابېلو علمي غونډو، کنفرانسونو، مشاعرو او
 سيمينارونو په جوړېدو او د هېواد په داخل کې د کلتوري
 هڅو په ملاتړ کې موږ تراوسه پورې له هېڅ کومې کورنۍ
 يا بهرنۍ مؤسسې، حکومته يا کومې خيريه ټولني
 مرسته نه ده اخيستي، دغه ټولې هڅې يوازې او يوازې د
 ټولني د خپلو غړيو په ونډو او د ټولني د غړيو او مينه
 والو په مرسته او ملاتړ ترسره شوي دي. موږ په دې نظر
 يو چې که د خپل وړان وېجاړ کلتوري بهير رځاونې ته هم
 خپله افغانان ترهر چا زيات، تاوان او قربانۍ ته چمتو
 شي، موږ د نورو له دروېزۍ ځانونه ژغورلي او خپل سهم
 يوڅه ادا کولی شو. له همدې امله يو ځل بيا له تاسو
 ټولو هيله کېږي، چې په دغه ستر ملي کلتوري خدمت
 کې زموږ مټې پياوړې کړئ. په ټولنه کې د زيات شمېر
 غړيو د غړيتوب له لارې موږ په خپلو کارونو کې پياوړي

کېدای او ډاډمن کېدای شو.

يو ځل بيا له تاسو ټولو مننه کوم، د افغانستان د خپلواکۍ د بېرته گټلو د ۸۵ يمې کاليزې په وياړ به د خپلو خبرو ځولۍ د استاد رشاد په هغه شعر راونغاړم، چې "حریت" سرليک لري او وايي:

د مجنون ژوندون به څه وي چې ليلا مري

څه په کار دی تش کالبوت چې زړه د چا مري

زړه ډيوه ده دا د خټو په قالب کې

خدا ومه کړه چې به دا ډيوه د چا مري

چې مرغه لاړ شي قفس د ماتېدو دی

که به زړه مري تش گوگل دي لا پخوا مري

هېڅ ممکن نه دی پايښت د هغه پرې

زړه چې مري کالبوت مجبور دی خامخا مري

"حریت" د هر ملت د بدن زړه دی

که دا نه وي هم ملت مري هم بقا مري

احسان الله د افغانستان

(د غازي امان الله خان زوی)

له فرانسوي څخه ژباړه:

پروفیسر ډاکټر محمد اکبر ستایلی وردګ

اماني دوره

د افغاني رنساخس دوره

گرانو وښوالو، زما گران وورونو او خوښندو،

له تاسو څخه مننه کوم چې د افغانستان د بشپړې

خپلواکۍ د لويې تاريخي نېټې د نمانځلو سيمينار ته مو

رابللی يم، هغه خپلواکي چې زموږ ستر ټولواک، شاه امان

الله، غوښتلي او لاس ته راوړي ده.

پر شاه امان الله خان او دده د پاچاهۍ په دوره، چې

يوازي لس کاله وه، د هغو څلوېښتو کالونو په کچه چې

وروسته يې تېر شوي دي، خورا ډېر کتابونه ليکلي شوي،

ځکه چې دا لسيزه له پرمونو او هيلو څخه ډکه دوره وه.

افغاني رنسانس:

له انگرېزانو سره د ۱۹۱۹ کال جگړه، د بریتانیا له واکه خلاصون، د خپلواکۍ خوشحالي، له زړو اندونو او نالوستي توب سره مبارزه او په پای کې په ټوله نړۍ کې د افغانستان د خلا، د افغاني رنسانس دوره گڼله کېږي.

هغه سياسي وضعيت ته چې امير امان الله خان (ده د شاه لقب په ۱۹۲۶ کې واخيست) قدرت ته پکې ورسېد، یو لنډ نظر اچوو:

دا منو چې هغه مهال مو یو خپلواک هېواد، یو امیر، یو بېرغ، پیسې او ملي اردو لرل، بانديني عسکر مو په خاوره کې نه وو او د خپلواک هېواد ټول امتيازونه مو درلودل، خو له دې سره، سره له برتانيا سره د یوه تړون له مخې افغانستان له نورو هېوادونو سره د پېلوماتیکې، کلتوري او د سوداګرۍ اړیکې نه شوای ټینګولی. دې ټولو د هند انګرېز وایسرای تائید ته اړتیا لرله.

کله چې امیر امان الله خان په ۲۷ کلنۍ کې قدرت ته ورسېد، د خپلو عصري مفکورو له مخې یې غوښتل، چې افغانستان له هغه تکنالوجیک زوروالي څخه راوباسي، چې له پېړیو راهیسې پکې ډوب و او له منځنیو پېړیو څخه یې شلمې پېړۍ ته ورورسوي.

دی غواړي چې د یوه خپلواک هېواد مشروي او داسې څرګندوي:

"زه غواړم چې په یوه بشپړ خپلواک هېواد کې خپلواک مشر وم".

دی خپله توره له چرتانه څخه راباسي او بیا داسې پسې وايي:

"زه به خپله دا توره تر هغه بېرته په چرتانه کې نه ږدم، چې افغانستان یو بشپړ خپلواک هېواد نه وي شوی".

او خپله وینا داسې پای ته رسوي:

"افغانستان د افغانانو لپاره".

ددې کار لپاره ده ته بنایي، چې هغه زنجیر وشلوي چې له لویې برتانیا سره پرې تړلی شوی وو، نو د هند له وایسرای څخه غواړي هغه تړون چې د خپل هېواد لپاره یې سپکاوی گڼي، لغوه کړي: خو منفي ځواب تر لاسه کوي.

نود ۱۹۱۹ کال د می د میاشتې په دوهمه افغانستان له برتانیا سره جنګ پیلوي. افغاني لښکرې په مېرانه جنګېرې، که څه هم د دوی وسلې (یو څو توپونه، په سیمه کې جوړ شوي توپک او څه نور توپک چې واټرلو نومېدل او انګرېزانو مخکېني امیر حبیب الله خان ته ورکړي وو) ډېرې لږې او زړې وې، د انګرېزانو کوټونه نیسي. په بله خوا کې انګرېزان په ډېره ښه وسله سنبال وو. دوی الوتکې لرلې، چې افغاني لښکرې او همدا رنگه د کابل او جلال آباد ښارونه یې پرې بمبار کړل.

امیر تمه درلودله، چې د هند مسلمان رضاکاران به

عمومي پاڅون وکړي، خو د هند له گڼ شمېر پښتنو څخه پرته چې د افغاني لښکرو په ننگه، څنگ په څنگ وځنګېدل، نور وگړي ونه خوځېدل، ځکه چې برتانيایي حکومت د هند د مسلمانانو د غورزنگونو افغان پلوي مشران په جېل کې اچولي وو.

له بله لوريه انگرېزانو لږ موده دمخه لومړۍ نړېواله جگړه پای ته رسولې وه، له جگړې څخه ستومانه شوي وو او نه یې غوښتل، چې په یوه بله شخړه کې راگیر شي او پردې سربېره یې له افغانانو سره په دوو پخوانیو جنگونو کې کلکې ماتې خورلې وې.

نو د هېڅ یوه لوري په گټه نه وه، چې جنگ اوږد شي او د ۱۹۱۹ کال د جون د میاشتې په درېیمه د جگړې پای لاسلیک شو.

له اوږدو خبرو اترو څخه وروسته، د ۱۹۱۹ کال د اگست د میاشتې په دوهمه، لومړنۍ موافقه لاسلیک شوه، چې بیا وروسته د ۱۹۲۱ کال د نوامبر د میاشتې په دوه ویشتمه د افغانستان او د لویې برتانیې ترمنځ د سولې وروستنی تړون لاسلیک شو.

ددې تړون له مخې، د خپل هېواد په ټولو کورنیو او باندنیو چارو کې د افغانانو واکمني د برتانیایي حکومت له خوا منله کېږي.

ټولو وگړو جشن کړی و، ملایانو او د بېلو، بېلو تېرونو

خلکو په خپل امير شاباسی وايه او امير دوی ته داسې ويل:
 تاسې زارېپر، تاجک، اوزبک او پښتانه نه یی، تاسې
 ټول افغانان یی. موږ بېل، بېل ټبرونه خو يو ملت يو. يو
 وطن.

او بيا وايي:

"نور موږ د چا تر واک لاندې ملت نه يو موږ په بشپړه
 توگه خپلواک يو او د نړۍ د آزادو هېوادونو په ډله کې ولاړ
 يو. موږ به ددې لويې خوشحالی په دې شېبه کې هغه څوک
 نه هېروو چې زموږ د ارمان د سرته رسېدو په لياره کې په
 جگړه کې مړه شوي دي. زموږ بری د دوی له برکته لاس ته
 راغلی، نو اوس به دعا ورته کوو."

د امان الله خان لپاره دا يو داسې شخصي بری و، چې
 لويې اغېزې يې لرلې. ده يوازې له څو مياشتو پاچاهۍ
 څخه وروسته، دا جرئت کړی و، چې يو داسې زړور کار
 وکړي او له څه ناڅه يوې پېرۍ څخه وروسته د خپل هېواد
 خپلواکي پر انگرېزانو د يرغل له ليارې لاس ته راوړي، په
 داسې حال کې چې په دوو مخکېنيو جگړو کې انگرېزانو پر
 افغانستان يرغل کړی و.

افغانستان له گوښه والي څخه ووت، د خپلواک سياست
 د غوره کولو او له لويې برتانيا سره يې د مخي (سيال) په
 څېر د معاملي حق لاس ته راوست.

د همدې حق له مخې يې د ترکانو په ننگه، چې لاتردې

وخته له لومړۍ نړېوالې جگړې څخه وروسته د متحدینو تر
ژغ لاندې وو او همدارنگه د هند د خلکو په پلوی چې په
هغه وخت کې د برتانيا تر لاس لاندې وو، د لویې برتانيا
پېنځم جارج ته داسې وليکل:

"زه هېڅکله له هغه څه څخه بېغمه نه شم پاتې کېدای
چې په اسلامي نړۍ کې تېرېږي... د برتانيا حکومت دې تر
هغه وخته پورې یوه شېبه هم زموږ په دوستۍ نه باوري
کېږي، تر هغو چې مسلمان وگړي د دوی د تېروتنو له لامله
ځورېږي... زه ټينگ باور لرم، چې ددې بدلون نېټه رانېژدې
ده، دا بدلون به د هندوانو په گټه هم منع ته راشي، چې موږ
یې کلکه هیله لرو او د دوی کړاوونه مو ځوروي."

د افغانستان یو امیر، چې د گواښني په لهجه یوه انگرېز
وزیر ته وايي، چې د ترکیې او هند د خپلواکۍ درناوی
وکړي او انگرېز وزیر په ځواب کې ورته وايي، چې لویه
برتانيا به له ترکیې سره په ډېره مهربانۍ چلند وکړي او هند
به له لسو کالونو څخه دمخه بشپړه خپلواکي ولري او... د
لندن کابینه به د آسیا د اولسونو د ارادې درناوی وکړي.

دا وه زموږ د هېواد ننداره، چې په نولسمه پېړۍ کې له
تصوره پورته برېښېده. هېڅکله د افغانستان یو امیر د
لویې برتانيا پاچا ته دا ډول نه و غږېدلی، د افغانستان
امیرانو د هند برتانيایي وایسرای ته مراجعه کولی شوای.

په ۱۹۲۰ کال کې افغانستان د منځنۍ او لوېدیزې

آسيا يوازينی بشپړ خپلواک هېواد و. تر کیه د لومړي نړېوال جنگ د گتونکو يعنې د متحدينو (انگريزانو او فرانسويانو) ترمنځ د قيموميت يا د مستعمرې په څېر ويشلې شوې وه، ايران ليا په شمال کې روسانو او په جنوب کې انگريزانو نيولی و او هند د برتانيا د امپراتورۍ يوه برخه و. يوازي افغانستان مستقل او خپلواکه و.

له دې نه وروسته امير خپله ټوله انرژي د هېواد د پرمختگ او سوکالی- لويې وظيفې ته وقف کوي. دده پروگرام څلور موخې لرلې:

- ۱- په لنډ مهال کې: د هېواد خپلواکي،
- ۲- په منځمهال کې: ټولنيز ريفارمونه،
- ۳- بيا په منځمهال کې: د هېواد بيا ودانول او عصري کول او

- ۴- په اوږده مهال کې: په گاونډيو مسلمانو هېوادونو سره سيمه ييزو اړيکو ته پراختيا ورکول.
- ۱- لومړنۍ موخې ته: د خپلواکۍ د اعلانولو په واسطه ليا دمخه رسېدلی و.

- ۲- دوهمې موخې ته: رسېدل خورا گران ورته برېښېدل، ځکه دا د يوې دوديزې، زورپالې، قبيله يي او ملايانو ته د تابع ټولني له دودونو سره ډغره وهل وو.
- خوله دې سره سره يې له سياسي او اداري لحاظه يو

داسې رژیم غوره کړ، چې څه ناڅه یو مطلق نظام او یو ممثل سیستم یې سره پخلا کول.

په ۱۹۲۳ کال کې یو اساسي قانون پاس شو او یو داسې حکومت جوړ شو، چې پر مسئولیت او د کار پر وپش ولاړ و او وزیرانو کارونه د امیر تر ریاست او مشرتابه لاندې، سره وپشلي وو.

د دولت شورا چې مشري یې د وزیرانو په مجلس کې گډون کاوه، درې څانگې لرلې:

– یوې څانگې یې اداري کارونه څارل،

– دوهمې یې قضایي چارې او

– دریمې یې، چې تر ټولو مهمه وه، هغه ریفارمونه او

قوانین چې باید په پام کې ونیول شي څېړل او د سم تطبیق څارنه یې کوله.

د نورو قوانینو په ډله کې د افغانو بنځو د حقونو څخه د

دفاع قانون او د کورنۍ مقررات، چې د واده، کوزدې او ولور په برخه کې یې ترتیبات لرل، پاس شول.

خو د هر نوبت او ریفارم، په تېره بیا د بنځو په برخه کې

ملایانو له همکارۍ څخه ډډه کوله او ورته بلوسپدل به، چې

بې اعتباره یې کړي.

تلهگراف او تلهفون شیطان اختراع کړی!

کله چې امیر امان الله خان د رېل پرزې، پر هاتیانو بار

هېواد ته راوړې، چې د کابل ښار له نویې پلازمېنې،

دارالامان سره وتړي، ملايانو به ويل "دا د اوسنيې ماردۍ، چې په منځ کې يې لمبې بلې دي اوله غټې نېغې پوزې څخه يې تور لوگي خپري، نو داله شيطانه پرته بل څه نه شي کېدای". د ساده خلکو باور پرې راته، نو ملايانو ځينې قومونه، چې په مذهب او فيوداليزم ټينگ ولاړ وو او د گاونډي انگرېز له خوا (چې د عصريتوب پلوي ټولواک ته، چې په هره وينا کې د هند خپلواکي غواړي، په ښه سترگه نه کتل، په وسله ښه سنبال کړل شوي وو) پاڅون ته وهڅول. که غواړې، چې هېواد مخکې لاړ شي بايد دا بلواگانې وځپل شي.

دا خبره شاه ته ډېره ځورونکې وه، چې خپل اولس يې په اسرو نه پوهېږي!

امير له فساد او رشوت سره هم مبارزه پيل کړه او ويې غوښتل، چې ماموران د دوی د لياقت او پاکنفسۍ له مخې وټاکل شي، نه د واسطې او شخصي دوستۍ له مخې.

د دولت لوړ مقامونه لويانو او اشرافيانو ته نه ورکول کېږي، که چېرې د هغه مهال رسمي کالنامې وکتلی شي، د بېلو، بېلو طبقو، نژادونو او سيمو وگړي پکې ليدل کېږي، خو امير غواړي چې له هرڅه نه لومړی پوهنې او روزنې ته وده ورکړي او دا خبره به يې تل کوله:

توپک پرېږدئ او د ليکلو لپاره قلم راواخلئ. په دې پوه شئ چې يو بې تعليمه اولس هېڅکله مخکې نه شي تلای او

نه په رښتیا خپلواک وي".

په ټول هېواد کې د هلکانو لپاره او په کابل کې د ټولواکمنې ثریا، د هغې د مور او د شاه د خوښو په مرسته د نجونو لپاره ښوونځي پرانیستل شول.

ټولواک به مدام ویل: "زه پاچا یم، خو د پوهنې وزیر زما مېرمن: ستاسې ټولواکمنه ده".

د نجونو د لومړني ښوونځي په مهال ټولواکمنې په رسمي توګه داسې وویل:

"تاسې ښځې، د افغانستان د خلکو نیمګی جوړوئ، خو تاسې له هېڅ ډول حق څخه برخمنې نه یاست، خو کله چې له بیوزلی، ناروغۍ او زده کړو څخه غږېږو تاسې د هېواد ډېرکیان یاست.

لازمه ده، چې تاسې تعلیم وکړئ، زامنو او لوڼو ته مو تعلیم ورکړئ، چې یوه ورځ د شاه تر څیر نظر لاندې مو د گران هېواد په راتلونکې وده کې، برخه واخلي".

په ۱۹۲۷ کال کې شاه یو فرمان لاسلیک کړ، چې ټولو دولتي مامورانو ته پکې امر شوی و، چې خپلې لوڼې په دولتي ښوونځیو کې واچوي که نه نو له وظیفې څخه ایستل کېږي. په همدې نېټه اووه سوه نجونې ښوونځي ته تللي او دا شمېر تر ۱۹۲۹ کال پورې ورځ په ورځ مخ په ډېرېدو و.

۳_ درېمه موخه: د باندينیانو په مرسته، د هېواد

ودانول، شاه ته تر ټولو اسانه ښکارېدل. په ۱۹۲۱ کې یو هیات اروپا ته واستول شو، چې افغانستان خلکو ته وروپېژني او د پېلوماتکې، کلتوري او تجارتي اړیکې ټینګ کړي.

له تورتمونو څخه د خپل هېواد د رايستلو لپاره یې لرې هېوادونو ته لاس وروغځاوه، ځکه چې ګاونډي هېوادونه هرڅه یوازې له سیاسي نظره کسي.

کابل ته د پېلوماتیک نمایندگان او همدارنگه انجینران، مهندسان، ډاکټران، د کرنې کارپوهان او د ورېښمود چينجيو د روزنې متخصصان راغلل او همداشان پانګوال، چې دې ته چمتو وو چې په هېواد کې پانګونه وکړي او هغه مالونه رانیسي، چې د افغانانو له خوا وروپلورل شي. هغه هېوادونه چې په امیر ډېر ګران وو، ترکیه او پارس وو. امیر یو لوی پارک درلود، چې دوه کورونه پکې وو، دواړه یې دې دوو هېوادونو ته وروېښل، چې خپل سفارتونه پکې جوړ کړي. ترکیې د کابل عسکري ښوونځی په غاړه واخیست. له کابله د لوی کاروبار ځاله جوړه شوه.

یوه نوې عصري پلازمېنه (دارالامان) ودانه کړې شوه، چې د اوسپنې د پټلیو په یوه کرښه له زاړه ښار سره وتړله شوه. په هېواد کې د موټر د چلولو وړ لارې جوړې شوې، د ځمکو د خړوبولو پروژې جوړې شوې او د برېښنا د تولید زړې فابریکې نویې کړې شوې. مورښو کولی، چې په

تفصیل سره ټول هغه کارونه یاد کړو، چې په دې لسيزه کې پای ته ورسېدل. په دې دوره کې صادرات او واردات لس چنده شول.

۴_ خو چې له څلورمې موخې یعنې له سیمه ییزو اړیکو څخه وغږېږو، امیر د هند مسلمانانو او د شوروي اتحاد د مرکزي آسیا د مسلمانانو د حامی په څېر راوړاندې شو.

په ۱۹۲۳ کال کې په ترکیه کې د خلافت له پای ته رسېدو څخه وروسته د خلافت وړاندیز ورته وشو. دی چې د یوه مسلمان، سني مذهب او بشپړ خپلواک هېواد پاچا و او د هند د مسلمانانو له اصرار سره سره، چې دی یې په مذهبي چارو کې هم رېفارمېست انگېره، دا عنوان ونه مانه ځکه چې ده غوښتل د خپل هېواد د ستونزو اوارولو ته اوږه ورکړي.

په ۱۹۲۸ کال کې یې د درېگونو هېوادو (افغانستان، ترکیې او پارس) ترمنځ د یوې اتحادیې د جوړولو پر پلان پیل وکړ او موخه یې دا وه، چې په دې شان د لوېدیځ له اغېزو څخه ځان خوندي کړي. دې اتحاد به له افغانسان څخه یو لوی سیمه ییزه ځواک جوړ کړی وای.

دا د یوې اوږدې مودې موخه وه، خو شاه امان الله خان ددې وخت ونه موند، چې دا پروژه عملي شي. د مصر، اروپا او ترکیې د رسمي سفر څخه له راستنېدو وروسته، شاه خورا بې صبره و چې زر افغانستان شلمې پېړۍ ته

ورورسوي.

په پروگرام کې دا لاندې کارونه په نظر کې نیول شوي وو: په کلیو کې د نویو ښوونځیو حتی د نجونو لپاره، د روغتونو او د قابلګۍ ښوونځي جوړول، له حجاب څخه آزادي او د اروپایي هېوادونو او ترکیې غونډې، د ټولو لپاره تربیرغ لاندې د عسکري مکلفیت د دورې د تېرولو اجباري کول. دا پروگرام لږ څه د خیال په ټالونو زنگېدل وو، د وګړیو د ذهنیت بدلول لوی جرئت غواړي.

شاه په یوه وینا کې داسې اعلانوي:

"زه له ملت څخه غواړم، چې زما ریفارمونه ومني، ځکه چې دا زموږ وظیفه ده چې پرته له دې چې خپله پرتمیننه ماضي هېره کړو، د خپلو ځانونو په مقابل کې د وظیفې په شان له خپل (اوس) سره ډغره ووهو. دا د هېواد د راپورته کولو گران کار چې د اولس په ضد نه دی، له خلکو څخه پرته په یوازې ځان سرته نه شي رسول کېدای. موږ ته ښایي، چې خپله راتلونکې مرحله په مرحله سنبال کړو. د ناکامۍ او د نېست کېدو د مخنیوي لپاره بدلون ته اړ یو."

خو ملایانو او کلیوالو چې ډېر وروسته پاتې او له خپلو زړو دودونو سره یې مینه درلوده او ددې پرېکړو په ارزښت یې د پوهېدو وس نه لاره، ددې پروگرامونو بد هرکلی وکړ، خو ټولواک د هېواد د پرمختګ لپاره له خپلې هیلې سره وفادار پاتې شو او هغه سلا یې هېره کړه، چې دده "دوست"

اتاترك، تركيې ته دده د رسمي سفر په مهال، وركړې وه:
 تاسې غواړئ چې يوه ښكلې ماڼۍ جوړه كړئ، ښه
 بنسټ يې يعنې اردو مه هېروئ. لومړی دا اردو جوړه كړئ،
 بيا نو كولی شئ، چې بې له وېرې د خپل هېواد په
 پرمختگ كې وړاندې لاړ شئ."

لږ څه وروسته بلواگانې پيل شوې. دا هغه د ورځې او
 شپې، د رونا او تورتم ترمنځ ابدې جگړه ده. په دې جگړه
 كې ملايانو چې نه يې غوښتل، چې خپل د پېړيو، پېړيو
 برم له لاسه وركړي او پر خلكو خپله اغېزه كمه كړي، ورانۍ
 ته لانور هم زور وركړ. شا په دې جگړه كې تقريباً يوازې
 دی.

دی، دا گوربت لیا تراوسه هلته پورته، د هندوكش له
 څوكو څخه لوړ ناست او هغه هېواد ته كسي، چې ده
 غوښتل بدلون پكې راولي، خو له هر لوري څخه د خپلو
 هېوادوالو له خوا او د گاونډيو هېوادونو له لوري غېشي
 پرې راورپړي او په زرگونو پرهارونه يې اخیستي. گوربت
 پرهارژلی دی، غواړي چې د بيا الوتلو لپاره مهلت وپلټي،
 خو راپرېوزي او هرڅه پای ته رسېږي.

دی هغو كسانو ته چې ترېنه راچاپېر دي او تراوسه باور
 پرې لري وايي: "دا دی هغه وروستنی ځل چې د خپل شاه
 لاس په لاس كې نيسي او ستاسې سترگې دده په لور كړې
 دي. كه په دې خبره اعتراف ونه كړو، چې غوني مونه دي

راهك شوي، درواغ به مو ويلي وي. موږ نه شو كولاى چې ددې اوږدې لسيزې د تاريخ پانې بې له تاثر څخه وتړو. ما غوښتل، چې خپل هېواد ته په سياسي، كلتوري او ټولنيزو ډگرونو كې بدلون راولم. ما غوښتل چې خپل هېواد د خپلې هغې مفكورې له مخې چې ستاسې دا هم ده، بدل كړم. ما غوښتل چې افغانستان د زغم يوه داسې خاوره وي، چې ټول پكې گډ ژوند وكړاى شي، دا زما ارمان و. ما چې غوښتل خپل هېواد عصري كړم، د ملايانو له كبله چې نه بې غوښتل زما په موخو ځان پوه كړي او ننگه مې يې ونه كړه، په خپلو خلكو كې مې ډېر غليمان ځانته پيدا كړل. په دې لسيزه كې، زه خوشحاله او وياړمن وم چې ددې هېواد د سرنوشت په ټاكلو كې برخه واخلم، د ودانولو په برخه كې يې يوه تيره كېږدم او ستاسې دې كور ودان وي، چې ددې گران اولس د راتلونكې په برخليك كې راسره شريك واست. او په پاى كې له خپلو خلكو سره د يوه لوى هوښيار په خبره خداى پاماني كوم:

"زه درنه لارم، نور به مې نوم وانه ورې، خو خداى دې تاسې نېكمرغه لري".

او زه، زه د يوه داسې لوى انسان زوى، خپله وينا په دې خبره پاى ته رسوم:

زه دې انسانانو ته د ډېرې شاباسۍ په سترگه گورم، دا زموږ د پېرې برلاسي دي، پياوړي ټولواكان، چې د نورو

عصرونو له واکمنو څخه لیا ډېر گټور دي، هغوی چې غواړي چې ناپوهې پرگنې، چې هرڅه ته سرغړاندي دي، د دوی له تل تر تله، آرام خوبه راوباسي او د نوي تمدن د بټۍ انکار ته یې ورواچوي.

د شوروي جمهوریتونو اتحاد او افغانستان:

ډېر ځله اورېدل کېږي، چې شاه امان الله شوروي اتحاد ته ډېر ورنېژدې و. دا دي یو څو واقعیتونه، چې دا تورونه ردوي:

دا ریښتیا ده، چې شوروي اتحاد لومړنی هېواد و، چې د افغانستان بشپړه خپلواکي یې په رسمیت وپېژندله او شاه امان الله غوښتل، چې شوروي اتحاد ته د ورنېژدې کېدو په واسطه د انگرېزانو د اغېزو اندول راتیت کړي، خو دا به نه هېروو چې له شورویانو سره د لاسلیک شوي تړون له مخې د بخارا او خېوا هېوادونه هم په رسمیت پېژندل شوي وو، نو د پرنسپ له مخې ددې هېوادونو ضمیمه کولو پخپله دا تړون له اعتباره غورځاوه. افغانستان په دې ضمیمه کولو اعتراض وکړ او د شوروي په مقابل کې یې مقاومت ته د مرستې لپاره یوه پوځي قطعیه، وسله او جبهه خانه ورولېږل. که ریښتیا وایو دې تړون د افغانستان او شوروي اتحاد په منځ کې ستونزې نه وې کمزورې کړې، ځکه چې شوروي اتحاد مدام افغانستان په دې تورناوه، چې

ددې ضمیمه کړې شوو هېوادو مهاجرو ته مرسته ورکوي او په خپله خاوره کې مخالفو کسانو او د مقاومت مشرانو ته ځای ورکوي. پردې سربېره د ځینو سیمو پر مالکیت هم ستونزې موجودې وې. له بله لوریه روسانو ته د بدگومانی په سترګه کتل کېدل، ځکه چې د منځنۍ آسیا مهاجرو مسلمانانو به د کمونستانو له خوا د دوی خاورو او څارویو د ضبطولو کیسې کولې.

پردې سربېره د افغانستان په برخه کې د انګرېزانو سیاست هېڅکله د اعتبار وړ، ریښتیني، د زړه له کومي او درست نه و. د برتانيا سیاست داسې و چې په یوه لاس به یې گل دروراندي کاوه (هغه له برمه ډک هرکلي ته وګورئ چېد برتانيا شاهي کورنۍ، حکومت او ټول انګرېز اولس په ۱۹۲۸ کال برتانيا ته د افغان ټولواک د سفر په موقع، کړې و او په بل لاس کې به یې د ګواښ لپاره، چاره درته نیولې وه.

لویې برتانيا دې ځوان امیر ته دا په زړه کې اچولې وه، چې ولې یې د دوی تر حمایې لاندېتوب په مقابل کې پاڅون وکړ او له دوی سره د سیال په څېر کړه وړه کوي، نو سر له پيله یې لورلي وو، چې زریا وروسته به دا ټولواک، چې له خپل بري څخه په څوښ راغلی و، له منځه وړي.

له بله لوریه او دا ډېره مهمه ده چې انګرېزان له دې څخه وپرېدل، چې د امان الله خان له افغانستان څخه په هغو

پښتني سيمو کې چې د برتانيا تر جغ لاندې وې او پردې سربېره د ټول هند ناسيونالېستانو ته د خپلواکۍ او ناسيونالېستي مفکورو د خپرېدو لپاره د پنا اډه جوړه نه شي. ددې احتمال د مخنيوي لپاره دا لارمه شوه، چې له امان الله خان څخه ځان خلاص کړل شي.

په ۱۹۲۳ کال کې، که څه هم افغاني-انگليسي تړون يې اجازه ورکوله، چې د هند له ليارې افغانستان ته وسله واره شي، برتانيايي مامورانو يوه الماني بېړۍ، چې د امان الله خان اردو ته يې وسله راوړله، له بمبيې څخه بېرته جرمني ته وروسرله، خو مياشتې وروسته دا کار بيا وشو.

همدا شان، په ۱۹۲۸ کال کې هغه شپېته توپونه، دوه زره ټوپک او يو ميليون کارتوس، چې شاه يې د خپل ستر په موقع (برمنگهم شمال آرمز گن کمپني) ته فرمايش ورکړې و، د کراچۍ له بندر څخه راپرې نه بنودل. په داسې حال کې چې د کوهات په سيمه کې په لاسي ډول ډېره بڼه وسله جوړېده او ياغيانو به د انگرېزانو په خوښه په ډېره اسانۍ رانيولې شوای. د مرکزي دولت په مقابل کې د بلوا تقريباً په ټوله موده کې ياغيانو له دولت څخه عصري وسله لرله.

شاه ددې لپاره چې يو خپلواکه سياست غوره کړي، لري هېوادونو ته، چې د افغانستان له ننني سياست سره علاقه نه لري، مخ ورواړاوه. نظامي زده کوونکي يې يو گڼ شمېر ترکيې او همدارنگه په فرانسه کې د (سن سير) او بيا د

(سومپور) د سپرلي بنوونځي، له بلې خوا په ايتاليا کې د (کازپرتا) عسکري اکاډېمۍ ته او يا المان ته واستول. افغان حکومت له لوېديزو هېوادونو څخه انجینران، معماران، ډاکټران او لرغونپوهان استخدام کړل.

يو محصل هم شوروي اتحاد ته ونه لېږل شو، يوازي څو پيلوټان شوروي استادانو وروزل. په دې لسيزه کې په کابل کې يوه فرانسوي-افغاني لېسه او له دې څخه يوه ورپه، آلماني او بله انگليسي لېسې پرانيستلې شوې، خو هېڅکله نه، يوه روسي دا!

دا د نولسو پينځوسمو کالونو برعکس وو چې په سلگونو محصلين او نظامي شاگردان شوروي اتحاد ته ولېږل شول او د کابل پولې تخنيک زده کړې شورويانو رهنمايي کولې، نو څوک روسي پلوه وو: شا امان الله خان او که هغوی، چې له ده څخه وروسته راغلل؟ داسې بنکاري چې حربي پوهنتون هم روسانو رهنمايي کاوه (دا خبره سپيناوي ته اړتيا لري).

له بله لوریه شاه امان الله خان، شوروي اتحاد ته په ۱۹۲۸ کال کې د خپل رسمي سفر په موقع، د باندنيو چارو لپاره د خلکو د کومېسار (چيچبرين) هغه شرطونه په توندۍ رد کړل، چې د دواړو هېوادونو ترمنځ يې د نظامي تړون لپاره وړاندې کړي وو.

ده نه غوښتل، چې په يوه داسې نظامي پروژې کې رابنکېل شي، چې د وسلو، مهماتو، الوتکو او معلمانو د

بې کچې مرستو شنه او سره باغونه پکې بنودل شوي وي. دې په دې بڼه پوهېده، د بخارا پاچا ته دې ډول مرستو څه ورکړل.

کله چې شورويانو وغوښتل، چې يو تجارتي برلاسی پر افغانانو وروتيي او يو د امتياز خاوند هېواد وگڼل شي، شاه ورسره ونه منله. که څه هم هغه مالونه چې په اروپا کې رانيول شوي وو، د شوروي اتحاد له ليارې څخه د هند د ليارې په کچه هم زر او هم ارزانه رارسېدل.

دې په دې پوهېږي، چې دا يوه لومه ده او نه غواړي چې په هغه لاسه کې بند شي چې د انگرېزانو او روسانو ترمنځ شته ده. دې پر دواړو خواو بدگومانه دی، ځکه چې پوهېږي چې د دوی احتمالي مرسته د افغانستان د پرمختگ لپاره نه، بلکې د منځنۍ آسيا د رازمولولو لپاره يوه سيالي ده. دا ډېر وروسته وو، چې افغانستان د شورويانو غېږ ته ځان ورواچاوه.

نو موږ چې د تاريخ ورپسې دوره پېژنو، څرنگه به شاه امان الله خان په شوروي پلوی گرم کړای شو؟

(د زورينځ) په يوه کلېنيک کې، د ژوند په وروستيو ورځو کې، زموږ ټولواک، له افغانستان او ددې هېواد لپاره يې له خپلو ارمانونو څخه پرته له بل څه څخه نه غږېده. دده وروستۍ خبره دا وه. "کابل، کابل".

گوربت يو ځل بيا راپرېوت، خو نوم يې د ټولو افغانانو په خاطر وکې تل تر تله پاتې دی او پاتې به وي.

کاندیدای اکادمیسین سیستانی

نقش روحانیت بنیادگرا در ضدیت با تجددگرایی رژیم امانی

روحانیان در کشورهای اسلامی و بخصوص در کشور ما از احترام و اهمیت چشم گیری برخوردار اند. تا آنجا که تاریخ گواهی میدهد، روحانیان متحد ترین صنف یا طبقه را در جوامع اسلامی تشکیل میدهند و بنا برین در تمام کشورهای اسلامی نقش بسیار موثری در بسیج نیروهای جامعه بسوی نهضت های مذهبی، ملی و ضد استعماری داشته و دارند. دولت های اسلامی نیز پایداری و ثبات نظام های اجتماعی خود را وابسته به تائید روحانیان و چهره های مذهبی پر نفوذ کشور خود میدانند و این سنت را که تاریخ درازی دارد، هنوز هم احترام میکنند. البته در افغانستان دو

عنصر جداگانه ولي مهم به حاکمیت دولتي مشروعیت می بخشد: یکی توافق قبایل و دیگری تائید روحانیت سنی.

از همین جهت است که دولت ها این دو عنصر مهم را از نظر دور نداشته و سعی کرده اند تا آنها را از طریق دادن تیول و معاش مستمری به آنها راضی نگهدارند. معمولاً هنگامی که منافع و امتیازات روحانیان از طرف دولت با خطر مواجه شده، شورش های مردم در برابر قدرت مرکزی از طرف همین قشر روحانی (که نسبت به عوام الناس در توجیه و تفسیر قوانین جاری و مسایل مذهبی آگاه تر اند) صورت گرفته است. مثال های برجسته این ادعا در تاریخ معاصر ما، اغتشاش خوست در مارچ ۱۹۲۴ بر ضد اصلاحات اجتماعی دولت امانی برهبری ملا عبدالله مشهور به ملای لنگ و سایر ملاهای آن سمت به تحریک و رهنمائی روحانیون پر نفوذ مرکز است. در اغتشاش خوست یکی از مریدان حضرت صاحب شور بازار بنام عبدالغنی قبایل سلیمانخیل را در کنار ملا عبدالله و ملا عبدالرشید سهاکی قرار داد. این دو ملا در دستی قرآن و در دست دیگر قانون جزا را گرفته در میان قبایل که متأسفانه از سواد و دانش بی بهره بودند فریاد میزدند: کدامیک را قبول دارید! قرآن یا قانون را؟ و طبعاً مردم میگفتند: قرآن را و سپس مردم را بشورش دعوت میکردند.^(۱) علاوه بر قانون جزا، تاسیس مکتب برای دختران و مکلفیت موسوم به "هشت نفری"

(یعنی از هر هشت نفر مرد یک قریه فقط یک نفر بخدمت
 عسکری باید اعزام میشد) دلایل دیگری بودند که بر توسعه
 اغتشاش می افزود. با ورود یک مدعی سلطنت بنام
 عبدالکریم پسر امیر محمد یعقوب خان از هند برتانوی به
 پکتیا، شورش بزودی وسعت گرفت و دامنه آن به غزنی و
 وردگ و لوگر کشیده شد. در غزنی و شیخ آباد وردگ ملا
 عبدالاحد و ملا عبدالسبحان وردگی و ملا عبدالحلیم
 چهارآسیابی و ملا نور علی کهنه فروش و ملا نعمت الله
 قادیانی نقش مرکزی و موثر داشتند.^(۲) در حالی که شورش
 دوام داشت، دولت لویه جرگه را تدویر و راه حل معضله را
 جستجو کرد، لویه جرگه با تعدیل برخی مواد برنامه
 اصلاحات، هیاتی را به ریاست نورالمشایخ غرض مذاکره نزد
 شورشیان فرستاد تا تذکر بدهند که تمام مواد قانون با
 شریعت اسلام تطبیق داده شده و هیچ ماده‌ی نیست که
 با اسلام در تضاد باشد، ولی مذاکره با شورشیان نتیجه
 مطلوب به بار نیاورد، زیرا نورالمشایخ قسماً اعتراضات ملای
 لنگ را تأیید کرده بشاه بازگو نمود، مگر شاه حاضر نشد تا به
 خواهش شورشیان نظامنامه اساسی و قانون جزا را لغو کند.

غبار متذکر میشود: هنگامی که وزیر حریه محمد ولی
 خان در گردیز تحت محاصره شورشیان قرار داشت، از
 کابل یک قوت ۷۰۰ نفری بنام "عسکر جان فدا" با دو غنند مشر
 برای نجات وزیر حریه بسوی گردیز فرستاده شد، مگر این

قوت در بیدک لوگر مورد شیبخون شورشیان قرار گرفت و تا فرد آخر از دم تیغ گذشتند. والی علی احمد خان از نگرهار بکمک وزیر حریبه شتافت و اگر او با شبه نظامیان خوگیانی و مومند از نگرهار به کمک وزیر حریبه به موقع نمی رسید، بدون شبهه وزیر حریبه با شکست مواجه میشد و پایتخت مورد تهدید جدی شورشیان قرار میگرفت. به هر حال والی احمدخان با ورود به گردیز محاصره شورشیان را درهم شکست و با تدابیر مقتضی شورشیان را مجبور به عقب نشینی و فرار به کوه های اطراف نمود. سپس والی علی احمد خان و وزیر حریبه برای خاموش کردن شورش تدابیری سنجیدند و تصمیم گرفتند تا خانه و قریه شورشیان به آتش کشیده شود و زنان و اطفال شورشیان اسیر کردند. این تصمیم عملی شد و بزودی خود مردم محل رهبران شورش را دستگیر و به دولت تسلیم کردند. بدینسان شورش سرکوب و رهبران آن دستگیر و به مرکز اسیر آورده شدند. رهبران شورش چون ملا عبدالله و ملا عبدالرشید و سایر ملاهای دخیل در شورش با ۲۵ تن دیگر از سران اغتشاش در محکمه نظامی محکوم به اعدام شدند و تعدادی از اسرا در خود کابل یا در منطقه قره باغ شمالی مجبور به اقامت گردیدند.^(۳)

اعلیحضرت امان الله خان قبل از تطبیق حکم محکمه نظامی مبتنی بر اعدام رهبران شورش خطاب به آنان

گفت: "شما افغانهای اصیل هستید، مرا ببخشید اگر به خشونت و شدت با شما اتباع افغانستان و فرزندان خود پیش آمد میکنم، مگر شما بعد از این اولاد من نیستید، زیرا که شما علیه من بغاوت کردید، شما بر اعمال مخلصانه من، انگشت اعتراض گذاشتید: من مکاتب تاسیس کردم، آیا شما فکر میکنید که این مکاتب را برای خود باز کرده ام! آنها را برای اطفال شما گشوده ام شما خواستید که مکاتب جدید التاسیس دختران را بسته کنم. اکنون علمای تمام دنیا به من نوشته اند که مکاتب برای دختران یک امر حیاتی و ضروری است. من پروژه آبیاری را روی دست گرفته ام، این کار را هم برای خود نکرده ام، بلکه برای شما و فرزندان شما کرده ام. شما بر من، حکم قادیانی کردید (مذهب خاصی که مردم حیدرآباد پاکستان از آن پیروی میکنند)، من قادیانی نیستم. شما گفتید که قوانین جدید من، مخالف قرآن کریم است، من از شما خواهش کردم تا نزد من بیایید و در این موضوع با هم بحث و مذاکره کنیم، مگر شما نیامدید، در عوض دنبال شخص ماجراجوی دهشت افگنی چون عبدالکریم (که مدعی بود پسر امیر محمد یعقوب خان است) رفتید و بر علیه من برخاستید و بغی کردید. شما باعث قتل یک تعداد زیاد عسکر (بشمول ۷۰۰ تن عسکر جانفدا) اولاد من شده اید، بنا بر آن نمی توانم شما را عفو کنم، پس شما باید کشته شوید!"^(۴)

در جریان محاکمه همین ملاها و سران شورش بود که

معلوم شد دست نورالمشایخ (فضل عمر مجددی) در شورش خوست دخیل بوده است، شاه امان الله قصد کرد تا او را بزندان بسپرد. اما به احترام برادرش شمس المشایخ (فضل محمد مجددی، شخص ضد استعمار و طرفدار غازی امان الله بود و مورد احترام عمیق او قرار داشت) غازی امان الله خان از حبس او صرف نظر کرد، اما شرط گذاشت که از کشور خارج شود. نورالمشایخ نیز به بهانه حج از کشور خارج شد و پس از ادای حج در دیره اسماعیل خان اقامت گزید و از آنجا برضد اعلیحضرت امان الله خان به تبلیغات خود ادامه داد.^(۵) اغتشاش خوست قریب ده ماه بطول انجامید تا خاموش گشت. این اغتشاش کمر دولت را از لحاظ اقتصادی خم کرد و در حدود پنج میلیون پوند خساره بر دولت نوپای افغان تحمیل نمود^(۶) همین فشار اقتصادی بود که دولت را مجبور نمود تا تعداد اردوی ملی را به نیمه تقلیل دهد و این یکی از اشتباهات بزرگ رژیم، در حالی که میخواست در راه تحقق ریفورمها گام بردارد، محسوب میشود.

بقول لودویک ادمک "خانواده حضرت شوربازار در ۱۸۷۰ میلادی از سرهند هندوستان به افغانستان آمده بود. این خانواده پر نفوذترین خانواده روحانی در افغانستان بود و مریدان بی شماری در هر دو طرف سرحد افغانستان (با هند برتانوی) داشته و بر قبایل حاکمیت و آمریت مطلق داشت.

فضل عمر حضرت صاحب شور بازار بنام شیر آقا جان هم مشهور بود و در هند به او لقب نورالمشایخ داده بودند. ادمک علاوه میکند که او در اغتشاش خوست دست داشت و مجبور بود تا به هند فرار کند.^(۷) مگر چنانکه از اسناد این خانواده بر می آید، لقب نورالمشایخ از جانب اعلیحضرت امان الله خان بعد از پیروزی در جنگ استقلال به وی داده شده است. این خانواده که در مبارزه بر ضد استعمار انگلیس در نبرد استقلال کشور از خود شهامت و فداکاری نشان داده بودند مورد احترام فراوان شاه امان الله قرار داشتند و از طرف شاه فرمان مورخ ۱۲ سال ۱۲۹۹ ش (۲ اپریل ۱۹۲۰) مبنی بر اعطای القاب شاندار مذهبی و عالی ترین نشانهای دولتی (نشانهای لمر) موازی با پنجهزار و سه صد جریب زمین صالح الزراعة سه فصله آبی را با تاکستان در منطقه کوهدامن پروان نیز بطور تیول به آنها اهدا نمود به امید اینکه در آینده نیز این خانواده در تطبیق پلانهها و برنامه اجتماعی دولت را یاری رسانند. فرمان ذیل بیانگر قدردانی دولت از رهبران حضرات شور بازار است:

فرمان پادشاهی - ۱۲ حمل ۱۲۹۹ ش

فضیلت پناهان، حقایق آگاهان المر عالی نشانان حضرت

شمس المشایخ (فضل محمد) و حضرت نورالمشایخ (فضل عمر)

حضور ما چون جنابان تانرا از راد مردان بزرگ محاربهء

استقلال افغانستان عزیز میدانند. این سربازی و جان فشانی که

حضرات کرام شما در راه حصول استقلال فرموده اید، حضور ما، شمايان را به اعطای نشانهای المر عالی و القاب فوق الذکر تقدیر و تمجید مینمائیم. و هم املاک خالصه الغوئی را که از خالصه های قدیم دولت بوده و مشتمل بر پنجهزار و سه صد جریب در سه فصل میباشد با باغات انگوری آن که مربوط حکومت کوهدامن است بطور بخشش و مکافات منظور فرمودیم چنانچه بفرمان جداگانه بنام نظارت مالیه امر فرمودیم تا املاک خالصه الغوئی و باغات را بحضرت فضایل مابان تسلیم نمایند. خدمات قابل قدر شمايان را در حصول استقلال افغانستان حضور ما و ملت نجیب افغان هیچگاه فراموش ننموده از خدای توانا سعادت و بقای افغانستان را در تحت لوای اسلام طالبیم و برای حضرتین شما که از مجاهدین بزرگ انصاری وطن می باشید، دوام رهنمائی تان را برای ملت نجیب افغان را قادر توانا در ساحه های ارتقای معنوی و مادی وطن عزیز خواهان بوده و خواهان می باشیم. (امضای شاه امان الله (۸))

یگانه شخصیت روحانی ایکه طرفدار امان الله باقی مانده بود، شاه آغا (شمس المشایخ حضرت شور بازار) بود که لنگی سلطنت را نیز بر سر امان الله خان بسته بود و در تمام مراسم رسمی در پهلوی شاه قرار داشت. یک روز بعد از آزادی نماز جمعه به تاریخ ۱۹ نومبر ۱۹۲۰ شاه آغا اعلان کرد که امان الله خان یگانه شاه مسلمان در دنیای اسلام است یعنی شاه آزاد،

پس باید به نام خلیفه جهان اسلام شناخته شده و خطبه بنام وی خوانده شود. اما در تاریخ ۲۳ نومبر یعنی چهار روز بعد از آنکه حضرت شور بازار امان الله خان را خلیفه اسلام خوانده بود، امان الله خان در دربار اعلان کرد که از این موضع صرف نظر گردد، زیرا نمی خواهد که با توطئه های انگلیس روبرو و باعث سقوط دولت افغانستان گردد.^(۹)

"اولیور روی" اسلام شناس معروف فرانسه معتقد است که: با اعلام سیاست مدرنیزه کردن جامعه افغانی از جانب شاه امان الله مناسباتش با روحانیت متنفذ برهم میخورد و این در واقع پایان اتحادی است که بنام پان اسلامیسم میان قبایل، جامعه روحانیت و قدرت حاکم تجدد طلب برقرار بوده است. علت اصلی عدم توافق در باره رابطه میان دفاع از اسلام و غرب گرایی است. از نظر علمای بنیادگرا، دفاع از اسلام عبارت از هدایت جامعه به سوی اسلام و شریعت است، مگر از نظر امان الله خان، دفاع از اسلام یک مقوله سیاسی ضد امپریالیستی است و لازم است با گرایش به سوی غرب جامعه را به سوی تجدد رهنمون شد.^(۱۰)

بدینگونه پس از آنکه دولت امانی (مشروطه خواهان) دست به اصلاحات اجتماعی زد و یک سلسله ریفورمها را برای تحرک جامعه به پیش کشید، خانواده مجددی، چون سدی در برابر تحقق برنامه های تجدد طلبانه قرار رفت. نخستین شخص مخالف با اصلاحات اجتماعی شاه از خانواده

مجددی، همانا نور المشایخ بود که در اغتشاش خوست برهبری ملای لنگ دستش دخیل بود. نورالمشایخ مخالف تعلیم پسران و روی لچی زنان بود و میگفت: رفتن پسران به مکتب نتیجه ای جز کافر شدن آنان در بر ندارد. واقعیت این است که وقتی پسران به مکتب بروند و از دانش و آگاهی لازم برخوردار شوند، دیگر زیر تاثیر سخنان ملا و پیر و مرشد قرار نمیگیرند و دکان پیری و مریدی رو به کساد می نهد.

در اغتشاشهای ۱۹۲۸ و ۱۹۲۹ نیز همین قشر روحانی بشمول نورالمشایخ مجددی مقیم دیره اسماعیل خان و محمد صادق مجددی و محمد معصوم مجددی و فضل رحیم خواهر زاده محمد صادق مجددی همراه با ملا عبدالرحمن پغمانی قاضی القضاة و ملا عبدالقادر و ملا فضل الحق و ملا عبدالحنان (که هر چهار نفر اخیر در محاکم شرعی قاضی بودند) و محمد علم شنواری و محمد افضل شنواری و صاحب زاده عبدالغفور جان و صاحب زاده عبدالله جان (هر دو از خانواده مجددی) و آخندزاده ملا حمیدالله تگاو و حضرت عبدالحلیم جان مجددی مرشد حبیب الله کله کانی و حضرت بزرگ جان مجددی وعده یی دیگر از روحانیون در آن دست داشتند. (۱)

در نظام روشنفکران چپی (حزب دموکراتیک خلق) نیز اولین فریاد اعتراض (جهاد) بر ضد آن رژیم از طرف روحانیون پر نفوذ (از جانب حضرات مجددی و پیر ۷۵ ساله

تگاو میاگلجان در روز جمعه ۲۶ جنوری ۱۹۷۹) صورت گرفت که به بازداشت و نابودی خانوادهء مجددی و بمباران قلعهء و اقامتگاه میاگل جان و دهکدهء او در تگاو انجامید. (۱۲)

اما میاگلجان توسط مریدانش از بمباران تانکها و طیارات دولت نجات یافت و مصئون به پاکستان انتقال داده شد. در جنبش مقاومت برضد تجاوز شوروی (در دهه ۸۰) شخصیتهای روحانی معروف مثل: پیر سید احمد گیلانی رهبر محاذ ملی، مولوی محمد یونس خالص رهبر حزب اسلامی، مولوی محمد نبی محمدی رهبر حرکت انقلاب اسلامی، صبغت الله مجددی رهبر نجات ملی، برهان الدین ربانی سابق استاد فاکولتهء شرعیات کابل رهبر جمعیت اسلامی، عبدالرب رسول سیاف سابق استاد فاکولته شرعیات کابل رهبر اتحاد اسلامی، شیخ محمد آصف قندهاری رهبر حرکت اسلامی، قاضی وقاد رهبر شاخهء حزب اسلامی، قاضی محمد امین وردگ رهبر بخشی از جنبش اسلامی مقاومت و گلبدین حکمتیار عضو برجسته و نامدار اخوان المسلمین مصر رهبر حزب اسلامی، هر یک در وجود تنظیمهای اسلامی و با اشتراک جانبازانهء تمام اقشار و طبقات مردم نقش چشم گیری داشتند. صبغت الله مجددی رهبر تنظیم نجات ملی، از خانوادهء حضرت شور بازار با صراحت میگوید که اولین کسی است که قیام برضد رژیم خلقی را در مارچ سال ۱۹۷۹ در هرات اعلان نموده و تا آن نظام را

سرنګون نساخت از پای ننشته است.

بنابرين تمام رژيم ها و نظام های اجتماعي افغانستان برای تحقق طرح های مهم اصلاحي و فرهنگي و گاه اقتصادي خود برای تحول جامعه به پيش تائيد روحانيان را يك امر لازمي شمرده اند، زیرا که در جوامع بی سواد و ناهم و ناگاه مانند کشور ما، عوام الناس چشم به دهن روحانيان دارند و هرچه که رهبر مذهبي یا ملا و مولوی و شيخ و مرشد بگوید مدار اعتبار و باور مردم است. از این است که شاه امان الله با تمام دين دوستي و خداپرستي اش و با تمام افکار پان اسلاميستي خود، وقتی از طرف روحانيان با نفوذ کشور (خاندان حضرت شور بازار کابل) متهم به کفر و بد ديني شد، مردم عوام چه از قبایل و چه از ساير اقوام از وی رویگردان شدند و به پادشاهي مردی تن در دادند که به اندازه يك صدم شاه امان الله، از اسلام و خداشناسي آگاهی نداشت.

فعاليت های سياسي خانواده حضرات مجددی دو خصوصيت برجسته داشت: یکی بنيادگرایی و دیگری ضدیت با تجدد خواهی و تحول طلبی. این خاندان البته در هنگام نبرد استقلال با انگليس نقش مثبتی بازی کردند و از اندیشه های ضد امپریالیستی شاه امان الله طرفداری نمودند، اما پس از استقلال با اصلاحات شاه امان الله مخالفت ورزیدند و پیروان خود را در ضدیت با اصلاحات و تحولات اجتماعي به

قیام و اغتشاش واداشتند.

روحانیون متنفذ سمت مشرقی افغانستان که در آغاز طرفدار سردار نصرالله خان بودند، وفاداری قابل ملاحظه ای به امان الله خان در طول دورهء حاکمیت او نشان دادند. رهبران مذهبی مانند حاجی صاحب ترنگزائی (که در قلمرو هند برتانوی قرار داشت) و ملای چکنهور در اوقات مختلف میان قبایل از شاه امان الله حمایت و در فرونشاندن ناآرامی ها کمک مینمودند. و حتی در دسمبر سال ۱۹۲۸ گزارش شد که در جرگه منعقدہ در منزل نقیب صاحب (افندیجان) در چارباغ، غلام صدیق خان و میر سید جان پاچای اسلامپور جانشین آخذازاده صاحب هده (نجم الدین آغا) به منظور رسیدن به مصالحه با اغتشاشیون به نمایندگی از حکومت اشتراک داشتند که نتیجه یی در بر نداشت. اگرچه رهبران مذهبی فوق الذکر جانبدار رفورم های شاه امان الله نبودند، اما به هیچوجه به تبلیغات علیه او متوسل نشدند. برعکس نخست آنها به حمایت از او تا آن وقت ادامه دادند که بیشتر از آن در میان مردم محل کاملاً بی اعتبار می شدند.

حمایت از غازی امان الله خان در طول سرحد دچار تردد نشد و راپورهای برتانیه نشان میدهد که تبلیغات به نفع امان الله توسط اعلام این فتوی که امان الله کافر نیست، حمایت گردید. افغانهای مقیم پشاور که در تماس با "طرفداران خلافت" بودند، کتابی را تحت عنوان "حکم شریعت در

مورد امان الله" نشر نمودند و در آن امان الله خان مسلمان واقعی و بچه سقاو عصیانگر که باید سرش قطع گردد، اثبات شده بود. از این رو محبوبیت امان الله خان بحیث رهبر پان اسلامیتی در خارج از سرحدات افغانستان تا مدت طولانی دوام نمود و قشرهای وسیع قبایل سرحدی تا هنوز او را بحیث شخصیت قهرمان می شناسند. منابعی که از آن زمان در دسترس است در مورد موضع گیری رهبران شیعه و منجمله رهبر فرقه اسماعیلیه در درهء کیان اشاره یی نمی کند، اما هر گاه نظر به اشتراک هزاره ها در دفاع از شاه امان الله قضاوت شود، رهبران مذهبی اهل تشیع طرفدار او بودند و این کاملاً طبیعی بود که شاه باید از این حمایت برخوردار می شد، چونکه هدف رفورم های او از بین بردن تبعیض قومی و مذهبی بود.^(۱۳)

اغتشاشها ۱۹۲۸_۱۹۲۹ او روحانیت بنیادگرا:

یکی از ضربات کشندهء افغانها بر انگلیسها، استرداد استقلال افغانستان بود که شهرت شکست ناپذیری انگلیس را در شرق به زمین زد و مردمان مستعمرات انگلیس را برای احراز استقلال شان بیدار ساخت. انگلیس برای انتقام کشی از ملت سلحشور افغان و دولت ضد امپریالستی آن، در صدد برآمد تا یک بار دیگر از سلاح مذهب، کار بگیرد و بجان مشروطه خواهان حمله ببرد و آن را از پای در آورد. برای اینکار طبعاً انگلیس خود وارد صحنه شده نمیتوانست، بلکه

توسط عناصر روحانیت متنفذ واپسته بخود وارد عمل میگردید. البته در این زمینه انگلیس تجارب فراوانی در کشورهای اسلامی چون عربستان سعودی، اردن، سوریه مصر و ایران داشت. برای درک موضوع بهتر است در اینجا نقطه نظرهای دیپلماتان انگلیس را ملاحظه کنیم.

دکتر شفا، بخشی از گزارش محرمانه وزیر مختار انگلیس در تهران را در مورد روحانیت شیعه نقل میکند و میویسد: "غیر از دربار و مامورین دولتی، دسته متنفذ دیگری در ایران هستند که باید همیشه آنها را حفظ کرد، و اینها علما و روحانیون عالم تشیع هستند. این طبقه موقوفات سرشار و فراوانی در اختیار دارند که روحانیون و مدرسین و طلاب در سرتاسر ایران از درآمد این موقوفات و سهم امام و نذور مختلف بهره کافی میگیرند. ما (انگلستان) باید برای نفوذ در این طبقه از دستگاه حاکمه ایران با اعزام عده ای سید و ملا و درویش از هندوستان به مراکز دینی و اماکن مقدسه و متبرکه شیعه، بتدریج دستگاه عالی روحانیت ایران را بر طبق دلخواه خود اداره کنیم." (سرهوارد جونز، وزیر مختار انگلستان در ایران، گزارش محرمانه به وزارت خارجه انگلیس، نقل از اسناد منتشر شده وزارت امور خارجه انگلستان).

"در ایران علاوه بر نیروها و سازمانهای سیاسی و اقتصادی یک سازمان موثر و کاملاً متنفذ دیگری هم هست که از تمام

منابع دیگر قدرت در این کشور قویتر و از لحاظ ما مورد اعتماد تر است و آن روحانیت شیعه است که سالهای طولانی در ایران نقشی بنیادی و کارساز داشته است و خوشبختانه ما در میان آنها دوستان خوب و نزدیکی داشته ایم و داریم. این نیرو میتواند در ایران کار آمد باشد و هر وقت لازم بشود حتی بر نیروهای دیگر از قبیل دربار و دولت و ارتش اثر بگذارد و با سلاح مذهب و جهاد هر مشکلی را حل کند. مهم آنست که توقعات آنها از ما زیاد نیست. هر وقت لازم باشد می توانیم آنها را وارد صحنه کنیم و هر وقت هم مقتضی باشد به آسانی ساکت و خانه نشین سازیم." (لرد ویول وزیر امور خارجه انگلیستان، در جلسه سوری در سفارت بریتانیای کبیر در تهران، ۱۱ اکتوبر ۱۹۴۱، نقل از کتاب (اسرار و عوامل سقوط ایران) خاطرات مکردیج" (۱۴)

این سیاست انگلیس در دیگر کشورهای اسلامی و از جمله در کشور ما نیز صدق میکند. انگلیسها پس از روی کار آوردن امیر عبدالرحمن خان، سیاست نفوذ بر دولت را از طریق روحانیون پر نفوذ بکار بستند و با اعزام برخی از شیوخ هندوستان به کشور ما نقش موثری در سرنوشت داخلی کشور بازی کردند. به گواهی برخی از تایخ نویسان افغان، خانواده روحانی حضرات شور بازار در اواخر قرن ۱۹ میلادی، ابتدا به ننگرهار و سپس به کابل آمده در شور بازار سکونت اختیار کردند. (۱۵) در آغاز خانواده حضرات مجددی

تنها با مسایل دینی سر و کار داشتند، ولی پس از نبرد استقلال بزرگان این خانواده در مسایل سیاسی دست زدند و اقدامات دولت را در پروسه رشد اجتماعی و فرهنگی کشور به انتقاد نشستند و درد سرهای برای دولت ضد امپریالیستی امانی فراهم کردند.

در بحبوحه اغتشاش خوست در ۱۹۲۴ یک شیخ دیگر بنام سید سعدی افندی، که خود را به شیخ عبدالقادر گیلانی منسوب میکرد (یعنی نقیب صاحب پدر پیر سید احمد گیلانی) نیز از هند برتانوی به افغانستان در ننگرهار وارد شد و به تقویت حلقه پروان و مریدان خود در میان پشتونهای سمت شرقی کشور پرداخت و حتی با استقبال شاه امان الله روبرو شد و چوب دست آبنوس بسیار نفیسی با یک ساعت طلائی از شاه امان الله انعام گرفت.^(۱۶)

روحانیون متنفذ با عده‌یی از ملاهای سمت جنوبی و حومه کابل که مریدان خانواده حضرات شور بازار بودند، در سالهای که دولت امانی در راه تطبیق ریفورمهای اجتماعی گام گذاشت، چون سدی در برابر اصلاحات و ریفورمها قرار گرفتند و هر عمل دولت را بشمول تاسیس مکاتب برای دختران و پسران و اعزام شاگردان بخارج و مسئله رولچی ملکه ثریا را بشدت تقبیح و آنرا به کفر تعبیر میکردند و با تبلیغات زهرآگین خود ذهنیت عوام را علیه دولت امانی تغییر دادند. بویژه هنگامی که شاه به سفر

طولانیښ آغاز کړد و از هند به قصد اروپا حرکت نمود، نورالمشایخ که در آغاز در سرهند، قلمرو برتانوی زندگی میکرد، به دیره غازیکان وارد شد و مقدمهء یک اغتشاش بزرگ دیگر را در میان قبایل سمت جنوبی کشور بخصوص در میان قبایل جدران و منگل و اقوام غلزائی که پیروان سنتی او بودند آماده میساخت.

ریه تالی ستیوارت نویسندهء کتاب "آتش در افغانستان" مینویسد: "سه رز بعد از آنکه شاه امان الله بمنظور سفر اروپائی خود، وارد هند برتانوی شد، انگلیس ها برای حضرت فضل عمر (نورالمشایخ) که در سرهند بودوباش داشت، اجازه دادند که وارد دیره اسماعیل خان (مرکز پیروان سنتی خود) گردد و او در تاریخ ۱۸ دسامبر به دیره اسماعیل خان وارد گردید و از اینجا تبلیغات برضد شاه امان الله و اصلاحات او را در میان کوچی های غلزائی دوباره آغاز نمود. هندیها و افغانها میگفتند که ورود مجدد نورالمشایخ (شیرآغا) در دیره اسماعیل خان بدستور انگلیس ها صورت گرفته است، زیرا او در دیره اسماعیل خان صاحب دو خانه بود، یکی از این خانه ها را یک اجنت انگلیسی در اختیار او گذاشته بود. ملاها و مریدهای و هواداران نورالمشایخ از افغانستان نیز به دیدار او به اینجا می آمدند و او طرح خلع امان الله خان را به آنها تبلیغ میکرد و نقش بغاوت را به ملاها توضیح مینمود و بخصوص مردم خوست را برای بغاوت و شورش علیه شاه

آماده می‌کړد. (۱۷)

پس از مرگ شمس المشایخ در ۱۹۲۵، محمد صادق مجددی برادر دیگر شان کفالت رهبری خانواده حضرات شور بازار را در کشور به عهده گرفت و با نورالمشایخ پیوسته در تماس بود و در اینجا در میان پیروان خانواده خود بر ضد امان الله خان تبلیغ می‌کرد. او همیاری برخی از زمینداران درانی را که امتیازات خود را از دست داده بودند نیز جلب کرد و به ملاها در مورد بغاوت و نقش آن در سرنگونی رژیم امانی صحبت می‌کرد و منتظر اشاره شیر آغا (نورالمشایخ) بود. هنوز یک ماه از بازگشت شاه به کشور نگذشته بود که بدستور (شیر آغا) دو ملا بنام های ملا محمد حسن و ملا الیاس به عبدالرحیم خان و محمد جان خبر دادند که باید فوری به سوی خوست حرکت کنند و مردم را به شورش و قیام تحریک نمایند بخصوص قبایل جدران و منگل را، ملک بلند خان نیز برای تحریکات مردم منگل برگزیده شد و ملک غلام خان برای گردیز تعیین شد. از قول شیر آغا به ملاها گفته شده بود که در توطئه علیه حکومت، شاه محمود خان حاکم جلال آباد و عبدالعزیز وزیر حربیه و سردار محمد عثمان خان سابق نایب الحکومه قندهار شامل اند. (۱۸) بنا برین محمد صادق مجددی برادر فضل عمر مجددی (قبل از تدویر لویه جرگه ۱۹۲۸) به اتفاق برادر زاده اش (میا جان محمد معصوم مجددی) پسر شمس المشایخ و همنوائی یک

عده از ملایان کابل در حالی که فتوای کفر شاه را با امضای چهار صد تن از ملاها با خود داشت، یک بار دیگر در میان قبایل جنوبی رفت و سعی کرد آتش بغاوت را که چهار سال قبل نیز مریدان این خانواده برپا کرده بودند، مشتعل سازد.

غبار مینویسد که "اولین حرکتی که قبل از ظهور اغتشاشات ولایات ننگرهار و کاپیسا و پروان در کابل بشکل طلیعه سپاه اغتشاش بعمل آمد، همانا فرار روحانیون بزرگ کابل در پکتیا بود. گفته میشود که یکی از حلقه های مخفی و منظم کابل حلقه مخصوص حضرات مجددی بشمول بعضی سرداران بزرگ (ظاهراً: سردار عبدالقدوس خان اعتمادالوله و سردار محمد عثمان خان) و روحانیون مشهور بود. از آنجمله حضرت محمد صادق مجددی برادر کهنتر شمس المشایخ با قاضی عبدالرحمن پغمانی، قاضی فضل الحق خان، قاضی عبدالقادر خان پغمانی، عبدالحنان خان و محمد حیان خان پسران قاضی عبدالرحمن خان نهانی از کابل به ولایت پکتیا رفتند. محمد صادق مجددی در این سفر برادر زاده جوان خود (حضرت محمد معصوم المجددی پسر ۲۲ ساله شمس المشایخ) را نیز همراه داشت تا در کابل مورد فشار حکومت قرار نگیرد. وقتی که این جمعیت در پکتیا رسیدند در خانه عزیز خان جاجی در علاقه جاجی مسکن گزیدند و بمردم گفتند که پروگرام شاه مخالف شریعت و بضرر ملت افغان است و وقتی ما این نظر خود را بشاه عرض

کردیم جوابی نداد، پس ما اینجا آمده ایم تا به اتفاق مردم پکتیا پیشنهادات خود را بشاه بفرستیم و مانع خرابی افغانستان گردیم. مردم این پیشنهادات حضرات را نپذیرفتند، ولی گفتند اگر حضرات مایل بخارج شدن از افغانستان باشند، آنها را محفوظ از سرحد کشور عبور خواهند داد تا بدست دولت نیفتند.^(۱۹) اما حضرت رفتن به خارج از کشور را نپذیرفتند، مردم پکتیا حضرات را به دولت تسلیم دادند و دولت به محاکمه قاضی ها و حبس رهبران شان پرداخت.

شاه در اجلاس لویه جرگه ماه اکتوبر ۱۹۲۸ خانواده حضرات شور بازار را که پر نفوذترین خانواده روحانی در کشور بود، در ضدیت با برنامه های اصلاحی خود مخاطب قرارداد و امتیازات شان را لغو نمود. از اینجا است که با مخالفت شدید این خانواده روبرو شد و تبلیغات این خانواده بر ضد شاه امان الله، مردمان جنوبی و مشرقی و شمالی کشور را بر ضد رژیم امانی بشورش واداشت و شاه را در سرایشی سقوط قرار داد.^(۲۰)

مرحوم فرهنگ مینویسد که: "از همه مهمتر مخالفت خانواده مجدهی خصوصاً حضرت فضل عمر بود که در دیره اسماعیل خان در نزدیکی سرحد افغانستان جاگزین شده، بین کوچی های افغانستان علیه شاه امان الله تبلیغات میکرد. بموجب گزارش مامورین هندی وی به پیروانش اطمینان می داد که در داخل دستگاه دولت هم طرفدارانی

دارد و در آن ضمن از کفیل وزارت حربیه (محمد ولی خان) و نایب الحکومه سابق سمت مشرقی (شاه محمود خان) که هر دو با شاه قرابت داشتند نام می برد. (۲۱)

یکی از تبلیغات سوء علیه امان الله خان در میان کوچی های پیرو حضرت شور بازار این بود که: امان الله خان با خود از جرمنی ماشینی را خریداری نموده که با آن اجساد مرده ها را میسوزاند و از استخوان ها و گوشت مرده ها صابون میسازد مبلغ ۳۰ روپیه میدهد که یک شخص ثروتمند را آتش بزنند و مردمان غریب را رایگان می سوزانند. ملا ها را نیز میسوزانند که از انتشار امراض جلوگیری نمایند. (۲۲)

نویسنده کتاب (آتش در افغانستان) می گوید: "انگلیسها توسط طیاره، عکس های برهنهء ساختگی ملکه ثریا را در حال موتر سواری در بین قبایل پخش کردند و اخبار های فرانسه، انگلیس، جرمنی، ایتالیا و روسیه در مورد برنامه های امان الله خان نشریات میکردند و همه خبرها را از پروپاگانداها اخذ مینمودند و شایعات به دهن را اقتباس میکردند و در اخبارهای خود منعکس میساختند. کلیه اخبارهای بریتانیا مقالات و واقعات افغانستان را با آب و تاب و تبصره های زهرآگین نشر میکردند، چنانچه اخبار دیلی میل (Daily Mail) در ۱۹ اکتوبر ۱۹۲۹ نوشت: متعصبین علیه ملکه قیام کردند، زعمای اسلامی را به قتل رساندند و برادر پادشاه حبس گردید، که همهء این شایعات غلط از آب درآمد. (۲۳)

غبار در مسیر تاریخ تشریح میکند که چگونه دسایس استعماری در تباری با عناصر ارتجاعی برای از پا در آوردن غازی امان الله خان بکار افتاده بود: "مثلاً در کابل یکنفر منجم انقراض حتمی سلطنت را پیشگوئی کرد و بسرعت این پیشگوئی در بین حلقه های درباری منتشر گردید. در حوزه هلمند یکنفر آخوند خوابی جعل کرد و افواه شد که تاج از سر شاه افتاده است. این تنها نبود در سرتاسر حدود شرقی افغانستان به هزارها تصاویر جعلی نیم برهنه بنام ملکه افغانستان (توسط مولوی نجف علی خان جاسوس انگلیس و نماینده تجارتي افغانستان در کویته خریداری و به کابل میفرستاد) و عزیمت طالبات افغانی از سرحدات شرقی به قسطنطنیه (ترکیه) با تعبیر معکوسی در بین توده ها منتشر شد. یک شیخ هم در جنوب (منظور نورالمشایخ است) و یک مرشد در شمال (منظور محمد صادق مجددی است) علناً رفتار شاه را ضد شریعت اسلام اعلام کردند و کلنل لارنس معروف (به پیر کرمشاه) گفته میشد که در جامهء ملائی در شرق افغانستان داخل گردید و هیزم اغتشاش را آتش زد. حتی این موضوع در جراید شوروی و انگلیسی مطرح بحث قرار گرفت." (۲۴)

ادمک، افغانستان شناس امریکایی نامه یی را از قول لارنس نقل میکند که در تاریخ ۱۰ جون ۱۹۲۷ میلادی (۳۰۶ش) عنوانی ادوارد مارش نوشته و اطلاع داده بود که: "...آیا میدانید که من هفتهء گذشته در کابل بودم. آتشیء

بریتانیا در کابل به یک کاتب در قوای هوایی خود ضرورت دارد و دیپوت، نام مرا به دفتر شما پیشنهاد میکند، من اندکی در ماشین تایپ دسترسی دارم... ادمک می افزاید که لارنس تقریباً ۱۸ ماه در هند بود و اکثر وقتش در کراچی گذشت، مگر مدت کوتاهی در میرانشاه و همچنان یک هفته در پشاور بود. بالاخره در اثر اصرار همفریز (سفیر امریکا در کابل) لارنس مجبور شد تا به انگلستان برود. زیرا همفریز میترسید که وجود لارنس در سرحدات هند سبب خرابی روابط افغانستان با بریتانیا خواهد شد. ادمک از اخبار دیگری در لندن نام می برد و مینویسد: یک اخبار لندن بنام "دیلی هیرولدی" در پنجم جنوری ۱۹۲۹ نوشت که: مقامات ذیصلاح افغان امر گرفتاری کرنیل لارنس را صادر کرده است، دو روز بعد عین خبر در "اخبار آمان افغان" منشرهء کابل بازتاب یافت. این موضوع در پارلمان بریتانیا نیز مطرح بحث قرار گرفت، مگر حکومت بریتانیا از جمیع مداخلات خود در این باره انکار کرد... همین محقق امریکایی از روی اخبار ایتالیا نقل قول میکند که: در مطبوعات ایتالیا به نشر رسید که لارنس، به حیث یک جاسوس قوی و عالیشان به کارها و عملی دست زده و مردم ساده لوح قبایل را بر علیه شاه منور و تجدد پسند افغانستان برانگیختانه بود." (۲۵)

بدینسان دشمن در کمین نشسته با استفاده از خوش باوری و اعتقادات مردم، از هر حادثهء کوچک در کشور بر ضد

نهضت اصلاحات سوء استفاده میگرد، چنانکه از یک زد و خورد کوچک قومی در سمت مشرقی، حداظم سوء استفاده را نمود و آنرا در جهت سرنگونی رژیم سوق داد. گفته میشد در زد و خوردی که میان کوچی های غلزائی و شینواریها (اقوام سنگوخیل و علی خیل شینوار) در ۱۴ نومبر ۱۹۲۸ صورت گرفته بود، چند تن از شینواریها بقتل رسیده بودند و شینواریها قاتلان را دستگیر و به حکومت محلی تسلیم داده بودند، اما حکومت بجای باز خواست، قاتلان را (با گرفتن رشوت) رها ساخته بود. شینواریها به حکومت اعلی جلال آباد شکایت کردند، باز هم کسی شکایت آنها را گوش نکرد، این است که شینواریها برآشفتند و دست بحمله بر پوسته دولتی زدند و آنرا به غارت بردند، انگلیسها در خفا بر این آتش هیزم می ریختند و شینواریها را کمک میکردند. بزودی شورش دامنه دار تر شد و به خوگیانی ها نیز سرایت کرد. وقتی که این اطلاع به قوماندان نظامی ننگرهار (محمد گل مومند) رسید، بجای جلوگیری از اختلال امنیت، برای پارهء امور بکابل رفت و وکیل فرقه به شینوار کشید، اما در عرض راه بدست شینواریها اسیر گردید. رهبران شورش محمد افضل و محمد علم بودند که مرکز حکومت شینوار (اچین) را غارت و دفترها را حریق ساخته بودند. (۲۶)

در اواخر نومبر ۱۹۲۸ رهبران شورش محمد افضل و محمد علم در محل (غنی خیل) جرگه یی تشکیل دادند و

عليه غازی امان الله خان جهاد را اعلان و بر جلال آباد حمله کردند، عساکر دولتی به بارکها پناهنده شدند. در اوایل ماه دسامبر حکومت برای آرام کردن مردم، غلام صدیق خان چرخي وزیر امور خارجه و شیر احمد خان رئیس شورای دولت به سمت مشرقی فرستاده شدند تا با شورشیان مذاکره کند و شورش را فروشانند، اما چون فرستادگان دولت رقیبان سیاسی همدیگر شمرده میشدند، هر یک به نحوی شورشیان را به دوام شورش تشویق کرده ناکام به کابل برگشتند و شرایط شورشیان را به دولت گزارش دادند. در این شرط نامه که صبغه سیاسی داشت، افزون بر اینکه لغو اصلاحات را خواسته بودند، علاوه شده بود که شاه باید ملکه ثریا را طلاق بدهد، فامیل طرزی از کشور تبعید شود، تمام سفارتخانه ها به استثنای سفارت انگلیس در کابل بسته شود و طلابی که برای تحصیل بخارج اعزام شده واپس بکشور برگردند و مالیه موقوف گردد. شرایط در خواستی شورشیان به وضوح نشان میداد که در عقب این شورش دستان قوی استعمار در تباری با عناصر ارتجاعی داخلی دخیل است، چه شورشیان میخواستند:

۱_ محمود طرزی از افغانستان خارج گردد،

۲_ شاه ملکه ثریا را طلاق بدهد،

۳_ تمام مکاتب دخترانه بسته شود،

۴_ دختران افغان از ترکیه خواسته شود،

۵_ به استثنای نمایندگی برتانیه، باقی همه نمایندگی های سیاسی خارجی مسدود شوند،

۶_ قانون جدید و نظامنامه لغو گردد،

۷_ مالیه کم گردد،

۸_ قانون پوشیدن البسه اروپائی فسخ گردد،

۹_ چادری بشکل سابقه آن اعاده گردد،

۱۰_ قانون اسلامی، قانون دولت اعلان شود.

۱۱_ به ملاها در چوکات دولت پست های مناسب داده

شود. (۲۷)

چنانکه ملاحظه می شود از جمله تقاضای شورشیان، نخستین تقاضای آنها، خروج محمود طرزی با خانواده اش از افغانستان بود. در آن وقت محمود طرزی نه در دولت امانی کار میکرد و نه در صدد توطئه یی بود که دولت را با سقوط مواجه کند، اما مشاور نزدیک و مجرب مشروطه خواهان شمرده میشد. پس برای آنکه مشروطه خواهان از وجود یک چنین مشاور آگاه و وطن دوستی محروم گردد، خروج او را از کشور آبائیش شرط گذاشتند.

پس از ناکامی سردار شیر احمد خان و غلام صدیق وزیر خارجه در خاموش ساختن شورش شینوار در ۱۹۲۸، دولت نیروهایی از مرکز به سرکردگی محمود خان یاور بدانسو می فرستد، مگر محمود خان یاور نیز در دام نیروهای شورشی می افتد و کاری از پیش برده نمیتواند. دولت علی احمد

خان راه که در حکومت ننگرهار در هنگام شورش منگل سوابقی داشت و با روحیات مردم شینوار و خوگیانی و مهمند و غلجایی و غیره بخوبی آشنا بود، در راس قوایی مامور فروکش نمودن شورش نمود و به جلال آباد فرستاد. والی علی احمد خان سعی کرد تا شورش را خنثی و مشرقی (ننگرهار) را برای شاه امان الله نگهدارد، ولی وقتی از تلاش به نفع امان الله مایوس شد و همینکه مطلع گردید: بچه سقاو بجای سردار عنایت الله خان در تاریخ ۱۸ جنوری بر تخت کابل نشسته او هم خود را به عنوان پادشاه افغانستان مطرح ساخت و رؤسای مردم خوگیانی و مومند و غلجایی را با خود موافق و از شینوارها تجرید نمود و در تاریخ ۲۰ جنوری ۱۹۲۹ پادشاهی خود را در جلال آباد اعلان کرد و لنگی پادشاهی از طرف دو روحانی متنفذ ننگرهار یعنی حضرت ضیاء معصوم مجددی معروف به حضرت چهارباغ و نقیب صاحب بر سر او گذاشته شد، اما برخی از قبایل سمت مشرقی کشور مخالف پادشاهی علی احمد خان بودند و میگفتند که او مشروب میخورد و بنا برین برای پادشاهی مرد مناسبی نیست. به هر حال یکعده از سران ولایت ننگرهار به وی بیعت کرده و او را بحیث پادشاه افغانستان تبریک گفتند. علی احمد خان قوای از اقوام تهیه دید تا بر کابل حمله کند، مگر بر اثر اختلافات قبیلوی و زد و خور میان خود طرفداران علی احمد خان، ملک قیس یکی از ملکبان

خوگیانی به کابل کشید و به بچه سقاو بیعت نمود و مبلغ ۱۷ هزار روپیه انعام گرفت و به حبیب الله کله کانی تعهد سپرد که به جلال آباد رفته علی احمد خان را دست بسته بحضور بچه سقاو می آورد. سرانجام ملک قیص در جگده لک بر قوای علی احمد خان شبانه وارد شد و ب آنها شلیک نمود، نیروهای والی علای احمد سراسیمه شده برخی تسلیم و برخی پا بفرار نهادند و عده یی هم به غارت خیمه و دارایی علی احمد پرداختند، بدینسان قوای علی احمد خان از هم متفرق شدند و او هم که نفاق و دو رویی قبایل را شاهد کرد، به لغمان نزد نقیب صاحب رفته از آنجا به پشاور و سپس به قندهار کشید. علی احمد خان پس از خروج شاه امان الله از کشور یک بار دیگر بخت خود را آزمود و خود را به حیث پادشاه افغانستان در قندهار اعلان نمود، اما این پادشاهی بیش از دو روز دوام نیاورد (از ۲۴ می تا ۴ جون ۱۹۲۹) و بتاورود قوت های سقوی و محاصره شهر قندهار و سقوط آن شهر بدست نیروهای سقاوی اسیر گردید و بکابل برده شد، و به امر بچه سقاو در دهن توپ اعدام گردید. (۲۸)

اغتشاش حبیب الله کلکانی در شمال کابل:

بحرانی شدن وضع در سمت مشرقی زمینه را برای ناامنی و رواج دزدی و قطاع الطریقی در شمال پای تخت یعنی در منطقه پروان و کاپیسا به رهبری بچه سقاو مساعد ساخت.

بقول غبار: پسر سقاو که در پاره چنارهند برتانوی متهم به دزدی شده و محکوم به یازده ماه حبس شده بود، بطور مرموزی رها شد و به افغانستان برگشت و به تشکیل دهارهء دزدان و قطع طریق و سرقت پرداخت. او شبها دزدی میکرد و روزها در کوه ها متواری بود. بعضی متنفذین محل مانند ملک محسن کله کانی وی را در خفا کمک میکرد و دستگیری او برای پلیس محلی دشوار میگردید. شهرت او در دزدی چنان بالا گرفت که اگر شبی با دستهء خود وارد خانهء کسی میشدو صاحب خانه از ترس خموشانه از و دستهء او را تغذیه میکرد و به حکومت اطلاعی نمی داد. کار بچهء سقاو بجایی رسید که مقدار پولی که از خزانهء مزار بکابل می آمد، ربود و پیکرد حکومت محل بجایی نرسید.

در اواخر نومبر شورش شینوار شدت یافت و دولت متوجه شرق بود، بچهء سقاو برای قطع کردن راه ولایات شمال کشور با کابل داخل فعالیت شد و امنیت جاده ها را مختل کرد، وزارت حربیه برای تامین راه ها و حفظ ارتباط نظامی با ولایات شمالی به اعزام قطعهء کوچکی پرداخت، ولی بچهء سقاو با تعقیبی که میشد، بدست نیامد. در دسامبر (ماه قوس) که آتش اغتشاش نگرهار تیز تر شد، حکومت محل ملک محسن و چند نفر دیگر را به دلیل امداد مخفی به بچهء سقاو، محبوسا به کابل فرستاد. متعاقباً دولت احمد علی خان لودین (رئیس بلدیة کابل) را به حیث رئیس

تنظیمه کاپیسا و پروان با اختیارات تامه اعزام کرد تا از پشت سر مطمئن بوده و به اطفای شورش ننگرهار پرداخته بتواند. احمد علی خان در کاپیسا و پروان همان روش معهود دولت را که عبارت از (مذاکره و مفاهمه) بود با دزدان در پیش گرفت و از (سرای خواجه) به جبل السراج رفت و از آنجا بدولت اطلاع داد که کسانی را که حکومت به نام امداد به بچه سقاو زندانی کرده است، بایستی برای خوشنودی مردم رها سازد. از آن پس جرگه بزرگی تشکیل و با سرکردگان کاپیسا و پروان داخل مذاکره و مفاهمه شد و فیصله بعمل آمد تا با بچه سقاو مفاهمه صورت گیرد، (یعنی دولت با دزدی داخل مذاکره گردد!) و شاملین جرگه پذیرفتند که در جلب و اعزام قوت های محلی به دولت خدمت نمایند. بچه سقاو که ضعف حکومت را احساس کرد، منتظر مفاهمه نشد و بر فعالیت خود افزود و چند نفر عسکری را که راهی کابل بودند در طی یک حمله ناگهانی بقتل رسانید. احمد علی خان با مرکز کابل قضیه را در میان گذاشت و اختیار گرفت که به هر نوعی که میتواند با بچه سقاو مفاهمه و بتوافق برسد. بچه سقاو مذاکره را قبول و با رئیس تنظیمه با حیثیت مساوی به مذاکره بنشست و در نتیجه عهد بستند، آنهم در حاشیه قرآن با بچه سقاو سید حسین امضا کرد و بچه سقاو قبول نمود که منبعد از مخالفت با دولت و شرارت دست بکشد، در مقابل دولت تعهد نمود که جرایم

بچه سقاو و رفقاییش را عفو میکند. غبار میگوید که احمد علی خان با این معاهده مفتضح و بیسابقه، بچه سقاو و سید حسین را با خود در سرای خواجه آورده به وزیر حرب اطلاع داد که ۸۲ تفنگ و کارتوس با معاش و رتبه غند مشری به هر دو نفر بچه سقاو و سید حسین داده شود. شاه عنوانی وزیر حربیه (عبدالعزیز خان) و وزیر مالیه (میر هاشم خان) و رئیس تنظیمه (احمد علی خان لودین) فرمانهای جداگانه صادر نمود و تعهد احمد علی خان را با دزدان تصدیق و دادن ۸۲ تفنگ جاغوردار (۳۰۳بر) معه کارتوس با معاش سالانه سه هزار فغانی به هر یک از دزدان مذکور و معاش سالانه ۳۶۰ روپیه به هر یک نفر از دسته دزدان امر نمود.^(۲۹)

احمد علی خان از انجام این اجرات بخود بالید و به تگاو رفت و جرگه کذائی دیگری تدویر نمود تا مردم را برای حمایت از دولت داوطلب جنگ با شینوارها بسازد، مگر مردم اظهار کردند که هرگز حاضر نیستند با برادران نگرهاری بجنگند، احمد علی خان به ملای تگاو رجوع کرد و آخذزاده تگاو ملا عبدالحمید نیز موقف مردم را تائید نمود. در همین هنگام که پسر سقاو از هر جهت تقویت شده بود، (در ۲۰ قوس ۱۳۰۷) یک دسته خان و دزد در قلعه ملاویس الدین کله کانی شبانه اجتماع کرده و بچه سقاو را به عنوان "پادشاه افغانستان" شناختند و دستاری بکمرش بستند، به اینصورت پرده آخرین توطئه بزرگ و درامائی

فجیع در محلل نمایش گذاشته شد. (۳۰)

فردای آن در ۲۱ قوس، بچه سقاو حکومت محلی سرای خواجه راتاراج و محافظین را خلع سلاح نمود و خود در رأس سه صد نفر بقصد حمله بسوی پایتخت روان شد. در حالی که سید حسین را برای اشغال چاریکار و جبل السراج فرستاده بود. در جبل السراج یک غند ۹۰۰ نفری عسکر دولت منتظر امر و هدایت احمد علی خان رئیس تنظیمه بودند. سید حسین اول شهر چاریکار را که بی دفاع گذاشته شده بود، اشغال نمود و متعاقباً جبل السراج را بدون جنگ به تصرف خود در آورد (۱۰ دسامبر ۱۹۲۹) و عساکر تسلیم شدند و وزارت دفاع یک روز بعد از این حادثه مطلع شد. در ۱۲ دسامبر (۲۲ قوس) حبیب الله بر کابل حمله کرد، اما از جانب شاگردان تعلیمگاه سواری در نزدیک شهر آرا جلوش گرفته شد و سپس محمد ولی خان با چند تن عسکر و بدنبال او وزیر دفاع عبدالعزیز خان با اراکین آن وزارت رسید و تا شام حمله آوران به عقب رانده شدند. با آنکه مجموع تعداد مدافعین دولت از ۸۰ نفر تجاوز نمیکرد. در روزهای ۲۳ و ۲۴ بچه سقاو از کوه کافر و نه برجه و باغ بالاتا کوتل خیرخانه موضع گرفته و تقویت شده میرفت، در حالی که دولت در شهر آراء و قلعه بلند کلوله پشته و تپه شیرپور شکل دفاعی اختیار کرده بود.

در این فرصت غوث الدین خان احمدزائی بکابل آمده و

از امان الله خان پول و اسلحه خواست تا به مقابل پسر سقاو بجنگد، شاه پول و اسلحه در اختیارش گذاشت، اما بجای مقابله با پسر سقاو، به جنوبی فرار کرد و به تخریب دولت امانی پرداخت. با مشاهده اوضاع افسران به شاه پیشنهاد استعمال توپ های دورزن و طیاره نمودند، اما شاه نپذیرفت و گفت: این اسلحه برای دشمنان افغانستان است نه برای سرکوبی ملت افغانستان. مامورین بزرگ اصرار کردند تا اجازه داده شد و متعاقباً توپهای بزرگ بصدا درآمد و طیاره ها پرواز کردند، بچه سقاو در زیر آتش توپهای دولت در آن طرف تپه شیرپور به ضربت چره شرنپل در پشت خود زخم برداشت و به جای نامعلومی برده و مداوا شد، اما جنگ های متشت و پراکنده و غیر قاطع دوام داشت. (۳۱)

روز چهارم حمله بر کابل (۱۶ دسامبر = ۲۶ قوس) شاه بر اثر فشار مادرش که او را تشویق به مقابله با دشمن می نمود از ارگ بیرون شد و با پای پیاده با چند بادبگارد به پل باغ عمومی رفت، جمعیت زیادی جمع شدند تا بشنوند که شاه چه چیزی به آنها میگوید. نویسنده کتاب آتش در افغانستان مینویسد که شاه دریشی خاکی رنگ عسکری پوشیده بود و هوا هم چندان گوارا نبود، امان الله خان به اطراف خود نگاه کرد، یک میز دید که بالای آن گلدانی گذاشته شده بود، گلدان را برداشت و بالای میز ایستاده شد و سخن رانی کرد و گفت: آیا در نظر دارید و میخواهید که شما را اسیر

نمایند، خانه هایتان را چور کنند و به زنان و ناموس تان تجاوز نمایند؟ این موضوع ورستگاری در دست خود شماست. آنگاه هدایت داد که اسلحه و کارتوس بین مردم توزیع کنند. آنهایی که در نزدیکی شاه قرار داشتند دانستند که صدای شاه مرتعش است و هیچکس صدای شاه را مانند آن روز نشنیده بود، از بین جمعیت یک شخص پیر بلند شده و خطاب به شاه گفت: برای شما گفتم اگر سرعت اصلاحات را بطی نسازید، چه رخ خواهد داد و شخص دیگری عین موضوع را بیان داشت، این سخنان باعث ناراحتی امان الله خان گردید و از بالای میز پائین شد و به قصر سلطنتی رفت و این آخرین ظاهر شدن شاه در بین مردم کابل بود. بروز ۲۱ دسامبر زنان و فامیل خود را توسط طیاره به قندهار فرستاد که در بین شان ملکه ثریا و نورالسراج خواهر شاه و علیاحضرت و غلام صدیق خان نیز بودند.^(۳۲) ولی یکروز بعد از نطق شاه، در ۱۷ دسامبر سفارت برتانیه ضربه کاری را بر روحیه شاه وارد ساخت و آن اینکه بدون اجازه دولت افغانستان طیاره بریتانیا بر فراز کابل ظاهر شد و اوراق تبلیغی را پخش کرد و در آن مردم را اخطار داد که اگر به جان و مال سفارت بریتانیا صدمه ای برسد، به شدیدترین وضع انتقام آن از ملت گرفته خواهد شد و به تعقیب این اعلامیه در ۲۳ دسامبر طیاره بریتانیا بکابل فرود آمد و زنان سفارت خانه ها را بیرون برد. دومین ضربه ای بود که بر

دولت امانی وارد آمد. (۳۳)

با مصروف شدن بخش عظیم اردو در شورش قبایل سمت مشرقی و با حمله بچه سقاو بکابل ذهنیت سقوط دولت امانی بیش از پیش تقویه شد، به کلام دیگر با اعزام بخش اعظم اردو برای دفع شورش ننگرهار، کابل از نیروهای لازم برای دفاع خالی گردید و کار بجایی کشید که وقتی بچه سقاو بر پایتخت حمله نمود، وزارت حربیه به سختی توانست ۸۰ نفر عسکر از عمله و فعله و نگهبانان دیپوها و گدامها تهیه و برای مقابله با دزدان همراه بچه سقاو آماده کند، که طبیعتاً از عهده دفاع پایتخت برآمده نمی توانستند، شاه که از بی کفایتی ارگان حرب بستوه آمده بود، در هفتم جنوری ۱۹۲۹ حضرت شور بازار محمد صادق مجددی را بخاطر آرام ساختن تبلیغات مذهبی و تامین ارتباط با ملا حمیدالله تگابی که از آمدن بکابل آباء ورزیده بود و از بچه سقاو حمایت میکرد، از زندان آزاد ساخت و در هشتم جنوری بسیاری از رفورم های پیشنهادی خود را با صدور فرمانی فسخ کرد، اما سودمند واقع نشد. در تاریخ ۱۴ جنوری شاه با عده ئی از ارگان دولت کابل را بقصد قندهار ترک و مقام پادشاهی را به برادر خود سردار عنایت الله وا گذاشت (۱۴ جنوری ۱۹۲۹) که این آخری فقط برای سه روز پادشاه بود. (۳۴) و در تاریخ ۱۸ بچه سقاو بر سریر سلطنت کابل تکیه زد و خزانه ارگ را که در آن ۷۵۰ هزار پوند ذخیره شده بود، با مهمات حربی

که برای پنج ماه جنگ از داخل ارگ کفایت میکرد تصاحب نمود. (۳۵)

بدینسان ضدیت خاندان روحانی پر نفوذ حضرت شوربازار با اصلاحات امانی در اتفاق با قبایل علیه دولت امانی نقش عمده و اساسی داشت و همین اتفاق نامیمون در وجود شورشها و اغتشاشات گلیم دولت امانی و مشروطه خواهان را در کشور جمع کرد و ثابت ساخت که روحانیون و بخصوص خانوادهء مجددی در افغانستان از قدرت شاه سازی برخوردار است و کسی را که این خانواده بخواهد میتواند بر سریر قدرت افغانستان قرار بدهد. چنانکه پسر سقاو را بجای شاه امان الله قرار دادند و محمد صادق مجددی برادر نورالمشایخ نخستین کسی بود که دست تائید و حمایت خود را به نفع بچهء سقاو بلند نمود و او را بر تخت سلطنت کابل به عنوان "حبیب الله خادم دین رسول الله" تهنیت گفت، ولی چندی بعد در جون ۱۹۲۹ بر او هم تاپهء کفر زدند (۳۶) همان کاری که در حق شاه امان الله کرده بودند.

فضل غنی مجددی می نویسد که شاه امان الله از "اجتماعات علمای اسلامی و زعمای قبایل خصوصاً سلیمانخیل و جاجی در دیرهء اسماعیل خان با حضرت نورالمشایخ اصلاً اطلاع نداشت. پادشاه از حلقهء سری و مهم در عقب حبیب الله بچهء سقاو، مانند صاحب زاده عبدالغفور جان و صاحب زاده عبدالله جان که هر دو از خانوادهء

مجددی و بعداً ارگان عالی دولت را در حکومت حبیب الله ساختند، بی اطلاع بود." (۳۷)

غبار د سلسله افشاء فعالیت های استعمای از زبان حبیب الله کله کانی مطالب بسیار جالب و شنیدنی نقل میکند که بوضوح نشان میدهد او چون بازیچه یی در دست انگلیس و عوامل استعمار بوده و بدون آنکه خود بداند بر ضد منافع ملی عمل میکرده است. او مینویسد: "حبیب الله بچه سقاو بعد از آنکه پادشاه شد، سرگذشت سفر مختصر خود را در ماورای سرحد افغانستان در یک دربار شبانه چنین شرح داد: من از ترس تعقیب امان اله با پسران مامای خود سکندر و سمندر در پشاور رفتم و چندی مشغول چای فروشی بودم و آنکه در "توکی" رفته دگان سماوار کشودم و همانجا بماندم تا موقع مراجعت به افغانستان رسید. در راه بازگشت به قریهء "پدیکوت" رسیدم روز جمعه بود، به مسجد رفتم ملای در منبر وعظ جهاد با کفر مینمود و چون تمام شد من پیش رفتم و از او دعای خیر خواستم. ملا بمن دعا داد و گفت در خارج شدن از مسجد در سر راه خود درختی خواهید دید، پای آن را بشکافید و هرچه بیابید بردارید. من بچالاکی چنان کردم و چهار تفنگ و کارتوس با یک هزار روپیه نقد یافتم و برداشتم و روان شدم. وقتی که از لغمان بجانب کوهدامن میرفتم باز در راه بملائی برخوردیم که مرا بجهاد در برابر امان الله امر نمود. در ایام جشن پغمان روزی که امان الله

داخل تياتر پغمان بود، باز با ملای دیگری مقابل ... م که مرا بحکم دین اسلام بکشتن امان الله امر نمود، اما من بجهتی که جشن مسلمانان خراب نشود اینکار را نکردم. وقتی که به کوهدامن برگشتم ملای دیگری مرا دید و فرمایش ملای پغمان را تکرار کرد، من به تگاو رفتم و غلام محمد خان فرقه مشر تگاو (مامای معین السلطنه) و هم آخندزاده صاحب تگاو (ملا حمیدالله) مرا خواستند و بکشتن امان الله خان راه بلدی کردند و هم بعضی خانهای پروان را بکمک من نشان دادند، منهم عزم برانداختن او کرده بکابل حمله کردم." (۳۸)

از شرح این ماجرا ها بخوبی معلوم میشود که: دست استعمار در تباری با عناصر ارتجاعی داخلی در سرنوینی رژیم امانی و انتقام گیری از ملت دلیر افغان تا چه اندازه و تا کدام حد در کار بوده است. به نظر میرسد که: تمام این مالاها که یک پیغام را در گوش پسر سقاو زمزمه میکردند، همه از جمله گماشته گان انگلیس و با مریدان حضرات شوربازار بوده اند و دستور استعمار را اجرا میکرده اند. حضرات مجددی قصد کرده بودند تا رژیم مشروطه خواهان و حاکمیت شاه امان الله خان را با سلاح دین توسط اقوام پشتون، چه ننگر هاری و چه پکتیایی از پایه متزلزل سازند و زمینه را برای یک حمله عقبی از شمال پایتخت که باز هم روحانیت بنیادگرا در پشت آن قرار داشت، فراهم کنند. این روحانیت بنیادگرا سرانجام موفق شد تا شاه امان الله را ساقط

و وی را از صحنهء سیاسی کشور خارج نماید، ولو که افغانستان برای سالیان متمادی از کاروان تمدن عقب بماند و مردم خوش باور و ساده دل افغان هرچه بیشتر و دیرتر در آتش جهالت و فقر و مرض دست و پا بزنند و این تصمیم شان با خواست استعمار انگلیس همسویی داشت.

نکتهء دیگری که بایست بدان بصراحت اشاره نمود، اینست که کمر رژیم امانی را در واقع روحانیت بنیادگرا، توسط قبایل پشتون هم در سمت جنوب و هم در سمت شرق کشور از راه ایجاد اغتشاشها در خوست و در ننگرهار میان مردم شینوار و خوگیانی در ۱۹۲۴ و ۱۹۲۸ و ۱۹۲۹ شکستاند و پایتخت کشور را چنان از نیروهای دفاعی و امنیتی خالی نمود که سرانجام دزدی با سیصد نفر همراه خود به کابل حمله نمود و دولت بسختی توانست ۸۰ سرباز از پهره داران مخازن فراهم کند و با آن به مقابله پردازد که معلوم دار این عدهء اندک نمی توانست کاری از پیش ببرد و بزودی رژیم مترقی مشروطه خواهان با سقوط مواجه گردید، و کابل بدست دزدان سقاوی افتاد.

بقول غبار، انقراض سلطنت شاه امان الله و استقرار حکومت اغتشاشی بچهء سقاو بجای آن در افغانستان به حیث یک "فاجعهء تاریخی" تلقی گردید.^(۳۹) مورخ ناسدار کشور فیض محمد کاتب، بنا بر چشمدید خود، اغتشاش پسر سقاو را "انقلاب فجیعت بار" نامیده علاوه میکند که "بین ملت

مخالفت لاینحلی را حادث ساخته، تولید نفاق و شقاق نمود و اساس تخریب بلاد و تقاتل عبادنهاده، بغض و فحشاء را پدیدار کرد و جمهور سکنه در ورطهء مشقت و قتل و غارت و اسارت افتاد." (۴۰)

با رویکار آمدن بچهء سقاو، تمام دست آوردهای استقلال و روشنفکران و تحول طلبان افغانستان تا آن وقت، نقش بر آب شد. دروازه های مکاتب و آموزشگاه های دولتی مسدود گردید. بی امنیتی، زور گویی، تجاوز به مال و دارائی و ناموس مردم آغاز شد. هواداران نهضت امانی یکی پی دیگری به زندان و شکنجه و ترور و اعدام سپرده شدند. برای مدت نه ماه همان ملت که بگفتهء همفریز سفیر انگلیس در عهد امانی، از سوراخ های بینی هر افغان نفس آزادی و استقلال فوران میکرد، چنان در بند کشیده شدند که در کابل هر که دختر زیبایی داشت بزور به نکاح دزدان همکار پسر سقاو در آورده میشد، چنانکه سید حسین وزیر حربیه در مدت ۹ ماه چهل بار بدون موافقت دختر و خانواده اش ازدواج کرد و حرم وسیعی از زنان نکاح کرده و بینکاح بوجود آورده بود که بعلت وسعت حرم بعد از مرگش بسیار از آنان باکره مانده بودند. (۴۱)

شاه امان الله غازی قصد داشت جامعه افغانستان را از خواب قرون وسطائی بیدار و از فقر استخوانسوز نجات بدهد و از طریق اصلاحات اجتماعی آن را در شاهراه تمدن و ترقی

سوق نماید. مگر جامعه برای قبول تحولات اجتماعی از خود جان سختی نشان داد و دست به عکس العمل در برابر اقدامات مدنی و ترقی خواهانه زد و شاه امان الله را که مردی ترقی پسند، مردم دوست و وطنپرست و استقلال طلب و دشمن استعمار و مداخله بیگانگان در امور داخلی کشور بود او را که برای نجات ملت از چنگ استبداد سلطنت مطلقه پدرش را قربانی داده بود، طرد کردند و بجای او به رهبری و امارت مردی تن دادند که نه دانش داشت و نه از سواد بهره ئی و نه هم از اسلام به اندازه یکصدم شاه امان الله خبرداشت، ولی او امان الله را کافر میگفت و کارهای نیک او را دلیل بی دینی او ابلاغ میکرد و فتوایی علیه او صادر نمود که یک عده رجال و کارمندان دربار امان الله خان نیز مجبور به امضای آن شده بودند: غبار میگوید که در این فتوا دلیل کفر شاه امان الله مواد ذیل بود: سلام شفاهی را منع و اشاره را مروج ساخته، عوض دستار، کلاه مقرر کرده، دریشی را عوض لباس قدیم (پیرهن و تنبان) معین نموده، ریش تراشی را رواج داده، مکاتب زنانه تاسیس کرده، برقع را برانداخته، متعلمات در خارج فرستاده، با علمای دین مخالفت داشته، محصلین در مکاتب انگلیسی تحصیل میکردند، سنهء شمسی را به جای سنهء قمری تعیین کرده، تاریخ و سنهء انگلیسی را اعلان کرده، رخصتی جمعه را به یکشنبه تبدیل کرده، معاش ملا امان و

موذنېا را موقوف کرده، حضرات مجددی (محمد صادق مجددی و محمد معصوم مجددی پدر صبغت الله مجددی) را محبوس و قاضی عبدالرحمن خان ملا امام حضرت صاحب را اعدام نموده، امر معروف ملاها را منع کرده، بت پرستی و شراب خواری را ترویج نموده، ملا عبدالله و علماء و اکابر جنوبی (شورشیان پکتیا) را اعدام کرده، پس اعمال او (امان الله خان) خلاف شرع بوده است. غبار می افزاید که در میان هفتاد و چند نفری که این فتوا را امضاء کرده بودند، تنها عبدالهادی داوی این جمله را در پای امضای خود علاوه کرد که: "جزئیات مسایل را علماء میدانند." (۴۲)

حال که از آغاز زمامداری آن آزاد مرد وطن دوست و خیر اندیش هشتاد و پنج سال میگذرد و هر یک از ما شاهد ده_دوازده (پادشاه گردشی) در کشور خود بوده ایم، بدرستی تمیز و تشخیص داده میتوانیم که هر گاه دسایس خارجی در تباری با عناصر ارتجاع داخلی مانع تحقق اصلاحات و سبب سقوط رژیم امانی نمی گردید، بدون شک افغانستان امروز اینقدر از کاروان تمدن و ترقی پس نمی ماند و با چنین سیاه روزی ها دچار نمیگردید. یاد آن شاه ترقیخواه و وطن دوست گرامی باد! و نفرین ابدی نصیب کسانی باد که سد راه تحولات اجتماعی و ترقیات کشور ما میگردند!

ماخذ این نوشته:

۱. استا اولسن، اسلام و سیاست در افغانستان، ترجمه خلیل الله رمز، ص ۱۳۱-۱۳۳، افغانستان در پنج قرن اخیر، ج ۲، ص ۵۲۸، ۵۲۲
۲. لودویک ادمک، روابط خارجی افغانستان در نیمه اول قرن بیستم، ترجمه محمد فاضل صاحب زاده، چاپ ۱۳۷۷ پشاور، ص ۱۳۱، ریه تالی استوارت، آتش در افغانستان، ص ۴۳، غبار، ص ۸۰۹
۳. غبار، ج ۱، ص ۸۱۰
۴. لودویک ادمک، روابط خارجی افغانستان در نیمه اول قرن بیست، صص ۱۳۰-۱۳۱
۵. غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ج ۱، ص ۸۰۸-۸۰۹
۶. فضل غنی، ندی، افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان، ۱۹۹۷، امریکا، ص ۲۴۵
۷. لودویک ادمک، روابط خارجی افغانستان در نیمه اول قرن بیست، ترجمه پوهاند فاضل صاحب زاده، ص ۱۹۹
۸. دیده شود، فرمان شماره ۱۳ در پایان کتاب افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان، از فضل غنی مجددی.
۹. ریه تالی استوارت، آتش در افغانستان، ص ۳۳
۱۰. اولیور روی، افغانستان، اسلام و نوگرایی اسلامی، ص ۱۰۰-۱۰۱
۱۱. فضل غنی مجددی، افانستن در عهد اعلیحضرت امان الله، ص ۲۳۹، ۲۴۴، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۸۳، ۲۹۰
۱۲. استا اولسن، اسلام و سیاست در افغانستان، ص ۶۰
۱۳. استا اولسن، ص ۱۵۸

۱۴. دکتر شفا، توضیح المسائل، ص ۴۲، چاپ پنجم
۱۵. پوهاند حبیبی، تاریخ مختصر افغانستان، چاپ ۱۳۷۷، ص ۳۰۵-۳۰۶
۱۶. غبار، ج ۱، ص ۸۰۸
۱۷. آتش در افغانستان، ص ۶۵
۱۸. آتش در افغانستان، ص ۵۴
۱۹. غبار، ج ۱، ص ۸۱۷
۲۰. اوستا اولسن، ص ۱۴۳
۲۱. فرهنگ، افغانستان در پنج قرن اخیر، ج ۱، صص ۵۲۲، ۵۲۸، غبار، ص ۸۱۷
۲۲. آتش در افغانستان، ص ۶۵
۲۳. آتش در افغانستان، ص ۲۲۶
۲۴. غبار، ج ۱، ص ۸۱۴
۲۵. روابط خارجی افغانستان در نیمه اول قرن بیستم، ص ۲۱۹-۲۲۰
۲۶. غبار، ج ۱، ص ۸۱۸، ادمک متذکر میشود که محمد علم رهبر شورش شینوار رتبه جنرال ملکی داشت و شخص دوم محمد افضل خان قوماندان قوای جلال آباد در ۱۹۲۹ بود. (روابط خارجی افغانستان، ص ۲۰۰)
۲۷. آتش در افغانستان، صص ۲۱۶، ۸۴
۲۸. کاندیدای اکادمیسین سیستانی، علامه محمود طرزی، شاه امان الله و روحانیت متنفذ، چاپ ۲۰۰۴، ص ۵۷
۲۹. غبار، ج ۱، ص ۸۲۱
۳۰. غبار، ج ۱، ص ۸۲۲

۳۱. غبار، ج ۱، ص ۸۲۲

۳۲. آتش در افغانستان، ص ۹۲

۳۳. غبار، ج ۱، ص ۸۲۲

۳۴. سردار عنایت الله خان پس از آنکه شاه امان الله در ۱۴ جنوری کابل را ترک نمود سه روز پادشاه بود و چون پسر سقاو در تاریخ ۱۶ جنوری وارد کابل شد، سردار عنایت الله خان با وساطت محمد صادق مجددی بوسیلهء طیارهء انگلیس کابل را بقصد پشاور ترک گفت و سپس از پشاور به قندهار نزد شاه امان الله رفت. پس از آنکه شاه در مبارزه با قوای ارتجاع دچار مایوسیت و شکست شد، هر دو برادر با خانواده های شان در تاریخ ۲۳ می ۱۹۲۹ از طریق چمن وارد هند برتانوی شدند، سردار عنایت الله خان بتاريخ ۲۴ جون از طریق هند و بصره به ایران رفت و در ۲۷ جولای همان سال مهمان رضا شاه پهلوی شد. او پس از سفری که به اروپا کرد به تهران بازگشت و در تهران اقامت گزید و در سال ۱۹۴۶ در آنجا درگذشت. خانوادهء او که به عنایت سراج معروف اند در سال ۱۹۴۷ به افغانستان بازگشتند که از میان فرزندان او حمیدالله عنایت سراج در سلطنت ظاهر شاه به وزارت معارف رسید. او مدتی نیز والی هرات بود و در هنگام کودتای ثور او عهده دار سفارت افغانستان در دهلی نو بود و با حدوث کودتای ثور او دهل را ترک گفت و سرانجام به ایتالیا رفت و اقامت اختیار نمود. حمیدالله عنایت سراج شخص بسیار مؤدب، خلیق و ادب دوست بود. دو فرزند دیگر عنایت الله خان خلیل الله و عصمت الله بودند. قابل ذکر است که یکی از قدیمترین چاپخانه

ها در کابل بنام "مطبعهء عنایت" یاد می‌شد. (کرسی نشینان کابل،
ص ۵۲)

۳۵. ادمک، همان اثر، ص ۲۴۶

۳۶. غبار، ج ۲، ص ۲۰، ریه قالی استوارت، آتش در افغانستان، ص ۱۸۰

۳۷. فضل غنی، ص ۲۶۷

۳۸. غبار، ج ۱، ص ۸۱۶

۳۹. غبار، ج ۱، ص ۸۳۴

۴۰. فیض محمد کاتب، نژاد نامهء افغان، طبع ایران، ص ۴۱

۴۱. دکتور خلیل و داد بارش، امیر حبیب الله، مردی در حریق تاریخ،

طبع ۱۳۷۷ پشاور، ص ۱۰۶، ۱۶۲

۴۲. غبار، افغانستان در سیر تاریخ، ج ۱، ص ۸۲۷

ډاکټر عبدالعلي ارغنداوی

اعلیٰ حضرت امان الله خان او افغانستان ته د هندي مسلمانانو هجرت

د هند او افغانستان اړیکې دومره زړې دي، څومره چې ددې سیمې تاریخ زور دی. د افغانستان له غرونو او هوارو څخه آریایان د شمالي هند حاصل خېزه مځکو ته وکوچېدل د کنگا او جمناد سیندونو په اوږدو کې مېشته شول او د نړۍ پرمختللي مدنیتونه یې جوړ کړل. خو په افغانستان کې د اسلام تر خپرېدلو وروسته له هند

سره په اړیکو کې نوی تحول منځ ته راغلی او د اسلام مقدس دین د هند په نیمه وچه کې د افغانستان د لارې خپور شو. که څه هم په لومړي ځل محمد بن قاسم سند ته ورسېد، ولې د اسلام د خپرېدلو لویه مرحله د محمد غوري له خوا پیل شوه. ده په ۱۱۷۵ میلادي کال کې ملتان ونيوه او تر هغه وروسته یې د ډهلي په شمول د شمالي هند ښارونه ونيول. محمد غوري خپل تکره جنرال قطب الدین ایبک په هند کې خپل نایب وټاکه. د غوريانو د دورې له یادگارونو څخه یو هم قطب مینار دی، چې بنسټ یې د قطب الدین ایبک له خوا کېښودل شو.

د محمد غوري په لاس په هندوستان کې تاسیس شوی اسلامي حکومت دده تر مرګ وروسته په پېړیو وپاېده او د انګرېزي استعمار تر وخته پورې تقریباً شپږ سوه کاله جاري و. په دې حکومتونو کې افغاني حکومتونه د یادونې وړ دي او د هند په تاریخ کې یې ډېر مهم رول لوبولی دی. یو له دې حکومتونو څخه د غلجیانو حکومت و، چې ددې کورنۍ د دوهم ټولواک سلطان علاوالدین غلجي په مشرتوب یې ټول هند تر یوه واحد اداره لاندې راوستلو. لودي پښتانه د افغانانو بله کورنۍ وه، چې پوره پنځه اويا کاله یې پر هند حکومت کړی دی. هندوسان ته د لودي شاهانو د نورو خدمتونو ترڅنګ د آګرې د ښار تاسیس دی، چې د نړۍ په هر ګوټ کې خلکو ته معلوم دی او تاج

محل يې نور شهرت ور ډېر کړی دی. د تاریخ په اوږدو کې افغانان خپلو بې اتفاقيو سخت خوږ کړي دي، خو لوديانو خپل دا مشکل حل کړی، نو ځکه بې وکولای شول چې د يوې پېړۍ درې برخې (۷۵ کاله) په واک کې پاته شي. اخوند دروېزه وايي، چې افغانانو د هم سويه غوښتنه کوله، نو ځکه هر يوه مشرتبه به د ملک خطاب کېده. ظفر کاکاخېل هم اشاره کړې ده، چې ډهلي ته له پښتونخوا څخه يو مېلمه له شاه سره د روغبر په وخت کې تر ستاره لاندې و، نو پاچا پر غږ کړه: ولي مړه راتر غاړه وځه.

په هند کې د افغانانو بله کورنۍ د سوريانو ده، چې شير شاه سوري تاسيس کړه. شېرشاه سوري له پېښور څخه تر بنگاله پورې لوی سړک جوړ کړ او د لارې په اوږدو کې يې رباطونه جوړ کړل، چې د امنيت د ساتلو او د مسافرو د شپې تېر لپاره کار ځينې اخيسل کېده. اوس هم دا سړک په هند او پاکستان کې د ترانسپورت لوی سړک دی، چې د Truuk Rd په نوم يادېږي. د هند او پاکستان موجوده سيکه روپۍ په همدې نوم په لومړي ځل شېرشاه سوري راوېستله. د سوري کورنۍ تر سقوط وروسته افغاني حکومتونه په آیالتي سويه پاتې و، خو دومره مهم نه وو.

په هند کې اسلامي حکومتونه انگرېزي استعمار پای ته ورسول او په هند کې تر پښو ټينگولو وروسته افغانستان ته متوجه شول. له افغانستان څخه يې ډېرې سيمې لاندې کړې

او د ډیورنډ د معاهدې له مخې یې له برتانوي هند سره وتړلې. د ډیورنډ معاهدې په اساس افغانستان خپله خپلواکي له لاسه ورکړه. دا معاهده امیر عبدالرحمن خان له انگرېزي هټیت سره په کابل کې لاس لیک کړه ولې د افغانستان د خلکو له خوا ونه منل شوه، خو د امیر عبدالرحمن د استبداد له کبله د څرگند مخالفت خبرې کمې وې. د هغه تر مرګ وروسته د استعمار پر ضد سمدستي مخالفتونه پیل شول. امریکایي لیکوال ګریګورین وايي، چې په ۱۹۰۱ میلادي کال کې چې امیر حبیب الله خان قدرت ته ورسېد، نو خپل ورور سردار نصرالله خان ته یې وویل، چې څلور ویشتم افسران وټاکئ او د استازو په توګه عثمانی ترکیې، امریکا، برتانیې او ډیورپ نورو هېوادونو ته یې ولېږئ. ددې کار هدف دا و، چې وښایي، چې د ډیورنډ معاهده د هغه له پلار سره په شخصي توګه لاسلیک شوې وه. ده همدارنګه د برتانوي حکومت دعوت ونه مانه چې هند ته سفر وکړي.

د بالقان په جګړه کې د عثمانی ترکیې ماتې او همدارنګه په ترابلس کې د ایتالیې برلاسي د هند مسلمانان او په خاصه بیا افغانان سخت خواږدي کړل. هغوی پر انگلیس شک کاوه، چې چې د ترکیې پر ضد یې په جګړو کې برخه اخیستې ده. په دې وخت کې په افغانستان کې سراج الاخبار یوازینی اخبار و چې د محمود طرزي په

مشرتبوب يې نشرات کول. سراج الاخبار او په هند کې ال هلال، کامريد، زميندار، همدرد او د عليگر گزيت د يادونې وړ دي، چې د عثماني ترکيې په طرفدارۍ يې نشرات کول. د سراج الاخبار ضد استعماري موقف د هند برتانوي حکومت وارخطا کړی او خوځله يې امير حبيب الله خان ته شکايت کړی و. د سراج الاخبار مضمونونه به د هند په اخبارونو کې بيا چاپېدل، چې په دې ډول به يې د هند د نيمې وچې مسلمانان له حالاتو څخه خبر کړل.

په اروپا کې د لومړۍ نړېوالې جگړې نښته او د برتانيې پر ضد د ترکيې گډون په افغانستان کې سياسي حالات تاوده کړل. په کابل کې د جگړې طرفداره ډله جوړه شوه، چې د امير حبيب الله خان د کشر ورور ناپب السلطنه سردار نصرالله خان له خوا يې په پټه ملاتړ کېده.

د جگړې په طرفداره ډله کې د نورو ترڅنگ ځوان شهزاده امان الله خان هم شامل و. د جگړې د ډلې ترڅنگ يوه بله مخفي ډله چې مرکز يې د حبيبيې لېسه وه په فعاليت بوخته وه. د حبيبيې لېسه په افغانستان کې لومړۍ لېسه وه، چې په ۱۹۵۴ عيسوي کال کې امير حبيب الله خان تاسيس کړه. په حبيبيې لېسه کې د نورو ترڅنگ هندي استادان په تدریس بوخت وو. د گريگورين په قول په ۱۹۱۸ کال کې په حبيبيې کې د هندي استادانو شمېر پنځه پنځوس تنه وو. ډېر ددې استادانو څخه د عليگر د

اسلامي پوهنتون فارغ التحصيلان وو. د لېسې له افغاني استادانو څخه ډېرو يې خپلې زده کړې د هند په ديوبند مدرسه کې سرته رسولې وې. د ديوبند مدرسه او د عليگر اسلامي پوهنتون دوه داسې مرکزونو وو، چې په افغانستان کې هر چا پېژندل. د هندي استادانو څخه يو هم محمد حسين خان و، چې له عليگر څخه يې لېسانسه اخيستې وه. ده په افغانستان کې د ښوونې په ډگر کې ډېر خدمتونه کړي دي. په حبيبيې لېسه کې د استادۍ ترڅنگ د ښوونې په وزارت کې د تدریساتو رئيس پاتې شوی دی. ده پر اعليحضرت امان الله خان د افغان پادشاه تر عنوان لاندې په اردو ژبه يو کتاب ليکلی دی. د هغه بل کتاب د "انقلاب افغانستان" په نوم چاپ شوی دی. ددې کتاب په مقدمه کې وايي کله چې سپه سالار محمد نادر خان په يوه غونډه کې د خدمت نښانونه ورکول، نوماته يې د معارف نښان راکړ. وايي چې هغه په خپل لاس زما پر سينه نښان وښلولو او په دې وخت کې يې راته وويل، چې ستا د خدمت احسان پر افغانستان ډېر دی او زياته يې کړه، چې ته تر دې د لوی نښان مستحق يې. له هندي استادانو څخه بل تن ډاکټر عبدالغني و او د خپلو دوو وروڼو هر يوه مولوی چراغ علي او نجف علي سره په کابل کې په خدمت بوخت وو. هندي استادانو د جانثاران اسلام په نوم يوه مخفي ډله جوړه کړې وه. دوی د هند د آزادۍ د اسلامي اتحاد او په افغانستان

کې د مشروطه حکومت لپاره مبارزه کوله. امير حبيب الله خان د مشروطيت تحريکونه نشو زغملای. هندي استادان يې له نورو افغاني مشروطه خواهانو سره يوځای په زندان کې واچول. مولوی محمد سرور واصف او ځينې نور اعدام شول. پوهاند عبدالحی حبيبي په خپل وروستي کتاب "جنبش مشروطيت" کې وايي، چې افغانستان ته د ډاکټر عبدالغني تر راتگ وړاندې د مولوی محمد سرور واصف سره د مشروطيت مفکوره ورسره وه. د ځينو نورو ليکوالو په قول د مشروطيت فعاليت د محمود طرزي او د هندي استادانو شموليت نور زورداره کړل. ډاکټر عبدالغني، محمد حسين خان او نور هندي استادان په ابدي بند محکوم شول او د اعليحضرت امان الله خان په وخت کې له بنده راووتل او ورته په درنه سترگه وکتل شول او لويې چوکۍ وروسپارل شوې.

د لومړۍ نړېوالې جگړې پيل او د جرمني په طرفدارۍ د ترکيې گډون په افغانستان کې سياسي حالات نور تاوده کړل. د ۱۹۱۴ کال د اگست پر اتمه نېټه د هند وایسرای امير حبيب الله خان ته په يوه ليک کې وويل، چې آستريا او هنگري پر سربستان او جرمني پر فرانسې حمله کړې ده، نو برتانيه د خپلو گټو په نظر کې نيولو سره د فرانسې په طرفدارۍ په جگړه کې داخه شوې ده. د هند وایسرای له امير څخه وغوښتل، چې بېطرفه پاتې شي او د خپلو

سرحدونو څارنه وکړي. د هند د وایسرای له لیک څخه لږ وخت وروسته امیر د خپلو درباریانو او قبایلي مشرانو غونډه جوړه کړه او په دې غونډه کې خپله بېطرفي اعلان کړه. کله چې ترکیه د آلمان په طرفداری په جگړه کې داخله شوه د امیر ستونزې نورې ډېرې شوې. د ترکیې په طرفداری لاپخوا په هندي مسلمانانو او د افغانستان په خلکو کې د انگلیس پر ضد مخالفتونه راپیدا شوي وو. په دې اړه امیر حبیب الله خان په کابل کې د برتانیې د سیاسي نماینده سره د خبرو په ترڅ کې وویل، چې په جگړه کې د ترکیې گډون د هغه موقف د ستونزو سره مخامخ کړی دی. ده زیاته کړه، چې یو خوا د دین ورور ترکیه او بلې خوا ته برتانیه، چې دوست او ملگری دی په جگړه لگیا دي. ده دا خبره هم وکړه، چې یوه خوا بلا او بله خوا ژور سیند دی.

په داسې حال کې چې د ترکیې په طرفداری او د انگلیس په خلاف په کابل کې خبرې کېدې د ترکیې د سلطان یو لیک امیر حبیب الله خان ته ورسېد. په لیک کې له امیر څخه غوښتل شوي وو چې د برتانیې پر ضد په جگړه کې داخل شي. په لیک کې بله غوښتنه دا وه چې د سرحد پښتانه قبایل د انگلیس پر ضد راپورته شي. امیر په ځواب کې وویل، چې دا جگړه مذهبي نه ده، نو داسې دلیل نه لیدل کېږي چې افغانستان پر هند حمله وکړي. د امیر ډېر درباریان د هند له نظر سره مخالف وو حتی د هغه ورور

نايب السلطنه سردار نصرالله خان د انگرېز پر ضد د جگړې طرفدار و. د افغانستان د ملي ورځې په موقع قاضي القضاة د هند د برتانوي حکومت نماينده ته وويل، چې دا جنگ مذهبي دی او د هر مسلمان وظيفه ده، چې په جگړه کې د انگليس پر ضد برخه واخلي. د افغانستان صدراعظم سردار عبدالقدوس خان امير ته اطلاع ورکړه، چې د افغانستان فوځ جهاد ته تيار دی. د جگړې په طرفداره ډله کې محمود طرزي، شهزاده امان الله خان او د حبيبي په لېسه کې هندي استادان هم شامل وو.

په کابل کې د مخالفت آوازونه هرې خوا ته اورېدل کېدل، چې د آلمانيانو په مشرتوب يو هيئت په ۱۹۱۵ عيسوي کال کې تقريباً په همدانن ورځ (د اگست يوويشتمه) د افغانستان خاورې ته داخل شو. د ۱۹۱۵ کال د اگست پر دوه ويشتمه نېټه د هرات ښار ته داخل شو. په دې هيئت کې د هندي انقلابيونو دوه مشران راجا مهندر پرتاب او مولوی برکت الله هم شامل وو. يوه مياشت وروسته دا هيئت کابل ته ورسېده او د بابر په باغ کې ورته ځای ورکول شو. کابل ته تر رارسېدلو يوه مياشت وروسته امير حبيب الله خان په پغمان کې د آلمان له هيئت سره وکتل. په دې غونډه کې سردار نصرالله خان، عنايت الله خان او نادر خان هم حاضر وو. د هيئت غړيو امير ته د آلمان او ترکيې د مشرانو ليکونه وړاندې کړل، چې ورکې

غوښتنه شوې وه چې د برتانوي حکومت پر ضد په جگړه کې داخل شي. د هندي انقلابيونو غړي مولوی برکت الله چې هم په دې غونډه کې گډون درلود امیر ته وویل، چې آلمان به د جگړې په پای کې بریالی راووخې. د آلمان هیئت له سردار نصرالله خان سره د خبرو په ترڅ کې وعده ورکړه، چې تر جگړې وروسته به د هند د فتح شوو علاقو یوه برخه افغانستان ته ورکړي، چې ورڅخه هدف له افغانستان څخه جلا شوې سیمې وې. د آلماني هیئت دوه هندي غړي راجا مهندرا پرتاب او مولوی برکت الله د شاهي کورنۍ له غړيو سره په تماس کې وو، چې یو له هغو څخه شهزاده امان الله و. که څه هم د آلمان پر هیئت په ښار کې د گډوډولو بندیز لگېدلی و، خو د شاهي کورنۍ د غړيو په مرسته هرې خوا ته گډوډول. حتی د هیئت ځینې غړي جلال آباد او قبایلي علاقه ته ورسېدل. تر ډېرو خبرو وروسته د آلمان د هیئت غړيو ونه کولای شول چې د امیر مرسته ترلاسه کړي نو ځکه په مایوسی له افغانستان څخه ووتل. د آلمان په هیئت کې هندي غړو راجا مهندرا پرتاب، مولوی برکت الله د مولوی عبیدالله سندي سره یوځای په کابل کې د هند د موقت حکومت بنسټ کېښود. راجه مهندرا پرتاب د موقت حکومت رئیس، مولوی برکت الله صدراعظم او مولوی عبیدالله سندي د کورنیو چارو وزیر وټاکل شو. افغانانو د هندي انقلابيونو ملاتړ وکړ او په پټه یې په قبایلي علاقه او

صوبه سرحد کې انقلابي مرکزونو ته پیسې لېږلې. شهزاده امان الله خان د هغه مور علیا حضرته او محمود طرزي په کابل کې د هند د موقت حکومت پوره ملاتړ کاوه.

د لومړۍ نړېوالې جګړې په ختمېدلو سره د امیر حبیب الله خان هیله وه، چې انګلیس به افغانستان ته آزادي ورکړي ولې د هغه دا هیله ترسره نشوه. د ترکیې په ماتې او د افغانستان په عدم آزادي ملت پال خوابدي وو. دا نارضايتي جاري وه، چې امیر حبیب الله خان د ۱۹۱۹ عیسوي کال د فبرورۍ پر یووېشتمه نېټه په لغمان کې ووژل شو.

د امیر حبیب الله خان د سلطنت په ختمېدلو سره د افغانستان په چارو کې نوی تحول منځ ته راغی. کله چې اعلیحضرت امان الله خان سلطنت ته ورسېد، نو سمدستي یې د استقلال اعلان وکړ. د هندي لیکوال ډاکټر تیلک راج سرین په قول په افغانستان کې د هند د موقت حکومت غړو د هند حالات اعلیحضرت امان الله خان ته تشریح کړل او سپارښت یې وکړ، چې د آزادي اعلان وکړي. د پنجاب انګلیس والي Michal Odwyer مایکل اودایر هم مشابه نظر ورکړی دی. اعلیحضرت امان الله خان دمخه تردې، چې قدرت ته ورسېږي، د جګړې طرفدار او د مشروطه خواهانو نژدې ملګری و. استقلال د هغه خپل ارمان و، نو ځکه یې استقلال اعلان او د جګړې په زور یې ترلاسه کړ. د

استقلال د جگړې په وخت د سرحدونو پښتانه د جگړې په ټولو جبهو کې د افغانستان په مرسته راپورته شول. په کابل کې د هند موقتي حکومت اعلامیه خپره کړه او په هند کې دننه خلکو ته یې سپارښت وکړ، چې د انګلیسانو د حکومت په طرفدارۍ ونه درېږي او خپلې گټې په نظر کې ونیسي، چې ورڅخه مطلب د هند آزادي وه. د استقلال تر جنګ وروسته د اعلیحضرت امان الله خان موقف په اسلامي نړۍ کې ډېر اوچت شو. د غربي لیکوالو په قول دا هغه وخت و، چې د افغانستان ځوان ټولواک ته د نړۍ د ټولو مسلمانانو د تحریک سترګې ورواوبښتې. امریکایي لیکوال Poulada چې د اعلیحضرت امان الله خان تر سقوط دېرش کاله وروسته د هغه وخت په چارو کې د شاملو عیني شاهدانو سره خبرې کړي دي، هغوی ورته وویل چې په بهرنیو هېوادونو کې د بهرنیو چارو وزیر محمود طرزي ته اسلامي مشرانو په ټینګار سره وویل، چې اعلیحضرت امان الله خان دې د اسلامي نړۍ د خلافت مشرتوب ومني. ویل کېږي، چې افغان ټولواک په دا ډول وړاندیزونو خوشحاله شو ولې دا کار یې تر وخت دمخه وباله.

تر لومړۍ نړېوالې جگړې وروسته د عثماني ترکیې امپراتوري د زوال سره مخامخ شوه او د اسلام مهم مرکزونه لکه حجاز، فلسطین، شام او بغداد ورڅخه جلا شول. د هند مسلمانانو د مولانا محمد علي او شوکت علي په

مشرتبوب د خلافت تحریک پیل کړ. د هند مسلمانانو فکر کاوه، چې غربي نړۍ په ټول جهان کې د اسلام پر ضد جنګ شروع کړی دی او غواړي، چې مسلمانان له قدرت څخه وغورځوي. د ترکیې سلطان په اسلامي نړۍ کې د خلیفه مقام درلود او د خلیفه په توګه د پرو اسلامي هېوادونو پېژندلی و. اروپایي هېوادونو د برتانیې په مرسته د ترکیې د قدرت ویاړ لومړی په بالقان او وروسته په لومړۍ نړېواله جګړه کې پای ته ورساوه. د افغانستان ملت پال اولس او مشران هم د ترکیې په زوال خواږدي وو او فشار یې اچولی و چې افغانستان په هند کې د انګلیس پر ضد جګړه پیل کړي.

د افغانستان ځوان ټولواک د قدرت د رسدلو سره سم د خلافت تحریک ملاتړ اعلان کړ. د ۱۹۲۰ میلادي کال د جنوري پر څوارلسمه نېټه اعلیحضرت امان الله خان د برتانیې امپراتو ته په یوه رسمي لیک کې د خلافت له تحریک سره پوره همدردی څرګنده کړه. هغه وویل چې د اسلامي خلافت په هکله د هند د مسلمانانو سره د هغه نظر یو شان دی. د یوې میاشتې په اوږدو کې دا ملاتړ نور ډېر شو او د همدې کال د فبرورۍ د میاشتې پر نهمه نېټه، چې د امیر حبیب الله خان د شهادت لومړۍ کالیزه یې نمانځله د یوې وینا په ترڅ کې وویل، چې حاضر دی چې د خلافت د ملاتړ په لاره کې خپل ژوند قرباني کړي. په همدې وخت کې

يې اعلان وکړ، چې د هند د نيمې وچې څخه چې د انگرېزي استعمار تر تاثير لاندې ده، مهاجرين کولای شي افغانستان ته راشي. ددې وينا چاپ شوې پانې په ټول افغانستان کې خپرې شوې. په هند کې د افغانستان د ټولواک دا اعلان، چې د هجرت هرکلی کوي، ټولو مسلمانانو ته ورسېد او هندي مطبوعاتو په ډېره دلچسپۍ نشر کړ.

د هند مسلمانانو په يوه ليک کې د برتانيې صدراعظم ليد جارج ته وليکل، چې که چېرې د خلافت ستونزه د هغوی د خواهشاتو سره سم حل نشي، نو هغوی به يا د جهاد اعلان وکړي او يا به افغانستان ته مهاجرت وکړي. د خلافت د تحريک مشرانو هر يوه محمد علي او شوکت علي، چې د علي وروڼو په نوم شهرت لري لاپخوا د هند وایسرای چيلمز فورډ ته په يوه يادښت کې ويلي وو، چې که چېرې يوځای د مسلمانانو لپاره محفوظ نه وي، نو دوی ته دوي لارې دي، چې يوه يې جهاد او دويمه يې هجرت دی. مسلمانان بايد د هر توان څخه چې الله پاک ورکړی دی کار واخلي، چې خپل وطن آزاد کړي او د اسلام تبليغ ته زمينه مساعده کړي او يا داسې يوه هېواد ته چې په کامله توگه آزاد وي، مهاجرت وکړي. دوی زياته کړه چې د هغوی موقف کمزوری دی نو بايد پر هجرت جدي غور وکړي. د خلافت د تحريک نورو مشرانو چې يوله هغوی څخه مولانا ابولکلام آزاد و، باور درلود چې هجرت په اسلام کې يو

مهم ستون دی.

د هجرت تحریک په حقیقت کې د خلافت د تحریک دوام و او د هند د معاصر تاریخ ددې ملي تحریک په نتیجه کې منع ته راغلی دی. د هند د نیمې وچې مسلمانانو د برتانیې د حکومت له پالېسۍ سره چې د خلافت په هکله یې غوره کړې وه، د احتجاج په توګه فیصله وکړه چې له هند څخه هجرت وکړي. د هجرت فیصله همدارنګه د خلافت د تحریک د یوه مشر مولانا محمد علي له خوا په یوه غونډه کې چې د برتانیې د کارګر ګوند د شلمې کالیزې په وخت کې د برتانیې د سکاربرا په ښار کې د ۱۹۲۰ میلادي کال د جولای پر دویمه نېټه جوړه شوې وه، اعلان شوه. هغه وویل، چې شپږ اوونۍ وړاندې له ۲۳۰۰ څخه ډېر خلک افغانستان ته مهاجر شول او د افغانستان پاچا امیر امان الله خان په خلاصه غېږ د هغوی هرکلی وکړ. هغه زیاته کړه چې ۲۵۰۰ تنو نورو هنديانو د بمبۍ والي ته تیلګرام کړی دی او پوښتنه یې کړې ده، چې څه فورمولتي په کار ده چې له برتانوي امپراتورۍ څخه څوک ووځي.

په هند کې دننه علماوو لاپخوا فتوا صادره کړې وه او هند یې دارالحرب بللی و. په فتوا کې ویل شوي وو چې د خلکو اسلامي وظیفه ده، چې دارالاسلام ته مهاجرت وکړي. په دې وخت کې دارالاسلام افغانستان و چې په اسلامي هېوادونو کې یو خپلواک هېواد و چې یو کال وړاندې یې د

اعلیحضرت امان الله خان په مشرتوب له برتانیې څخه خپل استقلال وگاته. په پېښور کې د هجرت کمیټه جوړه شوه او هغه چا چې د هجرت خیال درلود باید ددې کمیټې د لارې یې هجرت کړی وای.

د اعلیحضرت امان الله خان په هدایت د افغانستان حکومت ټولو مهاجرینو ته هر ډول آسانتیاوې برابرې کړې او ډاکټر عبدالغني په جلال آباد کې د مهاجر و د هرکلي د دفتر مشر وټاکل شو. څنگه چې له ډاکټر عبدالغني سره د هند برتانوي حکومت سخت مخالفت درلود، د هغه پر ضد یې پروپاگنده پیل کړه، چې د مهاجرینو بڼه هرکلی نه کوي. ددې خبرو په اورېدو سره د ډاکټر عبدالغني پرځای بل څوک مقرر شو چې په جلال آباد کې د مهاجرینو هرکلی وکړي.

اعلیحضرت امان الله د مهاجرینو د سوکالی لپاره یو فرمان صادر کړی او د بهرنیو چارو وزارت ته یې هدایت ورکړ چې دا فرمان عملي کړي.

د فرمان عمده مادې په لاندې ډول دي:

۱- هر څوک چې افغانستان ته مهاجر کېږي باید د افغانستان د هويت پانه واخلي.

۲- هر مهاجر چې د هويت تذکره ولري. هغه ته به شپږ جریبه زراعتي مخکه ورکول شي. که څوک کور داره وي، ورته به اته جریبه مخکه ورکول کېږي.

۳- هر بالغ مهاجر ته به پنځه سپره غنم او کوچني ته به

درې سپره غنم ورکول کېږي.

۴_ هر مهاجر چې مخکه اخیستی وي، ورته به د یوه جریب پر سر شپږ سپره غنم او پینځه روپۍ ورکول کېږي او په درې کاله کې به حکومت ته بېرته ورکول کېږي.

۵_ درې کاله به د مخکې مالیات معاف وي او په څلورم کال به د مالیاتو له قانون سره سم مالیه اخیستل کېږي.

۶_ د افغانستان د حکومت د اجازې نه پرته مهاجرین سیاسي فعالیت نشي کولای.

۷_ تعلیم یافته او کسب کاره مهاجرین کولای شي چې په افغان حکومت کې کار وکړي.

۸_ مهاجرین به په لومړۍ مرحله کې جبل السراج ته ولېږل شي او د هغه ځای څخه به نورو ځایونو ته ولاړ شي او حکومت به ورته د اوسېدلو آسانتیاوې برابرې کړي.

د افغانستان د حکومت له خوا د کلو ملکاتو ته هدایت ورکړل شو، چې د هند د سرحد څخه تر جبل السراج پورې په هر کلي کې د مهاجرینو هر کلی وکړي. په جبل السراج کې د مهاجرینو د اوسېدلو لپاره پوره تیاری نیول شوی و.

د اتحاد مشرقي ورځپاڼې د ۱۹۲۰ میلادي کال د جولای د میاشتې د پینځلسمې نېټې په گڼه کې د اعلحضرت امان الله خان یو لیک خپور کړی، چې د هندي مهاجرینو په برخه کې وایسرای ته لیکل شوي وو: "د هند

مسلمانان او هندوان چې زموږ وروڼه دي په دې ورځو کې په ډېر غم او مصیبت کې ژوند کوي. هغوی ددې مقدسې وینا په مطابقت چې وايي د الله پاک په لاره کې هجرت وکړی د نجات لاره بللې ده او د افغانستان د اسلامي دولت خاوره یې د خپل هجرت ځای گڼلې دی. ما هم د خپلې خواخوږۍ او مقدسو متونو د هدایت سره سم د هند دا حقيقي بچيان تر خپلې محافظې لاندې ونیول او ورته مې د خپلې شاهي مخکې څخه پینځلس زره جریبه مخکه ورکړه.

په هغه وخت کې د ماليې د وزارت له تخمین سره سم د هر جریب مخکې بیه پینځه سوه افغانۍ وه او ټوله مخکه چې مهاجرینو ته وپشل شوې وه د اوه نیم میلیونو افغانیو ارزښت درلود.

د هند د پولې څخه تر راتېرېدلو وروسته په ټوله لار او ښارونو کې د افغانستان حکومت د اوسېدلو د ځای او د ډوډۍ بندوبست کړی و. ځینې بډای مهاجرو د خپلو دوستانو او نژدې کلیوالو څرخ ته غاړه ایښې وه. د تاکال بالا اریاب غلام رضا خان د کابل په ښار کې کوتوالۍ ته نژدې ځای نیولی و او ورسره (۲۰۰۰) تنه مهاجر یوځای وو. ددې مهاجرو مصرف د هغه پر غاړه و.

په برتانوي هند کې د هجرت تحریک د خلکو او سیمې پر ټولنیز ژوند او اقتصاد پوره اثر وکړ. د هند حکومت د هجرت د تحریک په هکله په یوه لیکلي بیان ومنل، چې دا

تحريك هر اړخيزه او په خاصه بيا په پېښور کې ډېر عام او د سيمې هر گوټ ته رسېدلی دی. په اعلاميه کې اضافه شوي وو چې خلك خپل شته او جايدادونه خرڅوي او د سيمې حالات گډوډ دي. په اعلاميه کې د هجرت پر مشرانو تور لگول شوی و، چې د دروغو آوازي يې خپرې کړي دي. د هند د برتانوي حکومت دا خبره، چې د هجرت تحريك په ټولو خلکو کې احساس راپيدا کړی دی، ددې حقيقت مننه وه چې د هجرت تحريك مذهبي انگېزو نور پياوړی کړی و. د هجرت تحريك د موجوده صوبه سرحد په کليوالو علاقو کې سخت اثر کړی و او کليوال اقتصاد ته يې لويه خطرې متوجه کړې وه. ددې ځايونو څخه په زرونو کروندگر د پېښور په لور روان وو چې په هجرت کې گډون وکړي. د چارسدې علاقه د هجرت د تحريك له کبله ډېره متاثره شوې وه. په دوابه او آشنغر کې د ۷۰% څخه ډېرو پتواريانو (د ماليې ماموران) استعفی ورکړه او همدا سبب شو چې مرستيال کمېشنر په ټوله علاقه کې وگرځېده او د علاقې خلکو ته يې د ډاډ ورکولو خبرې وکړې. د صوبه سرحد اداري مشر حاميلتن گرانټ د هند وایسرای ته د هند د مسلمانانو د شکايت يادونه وکړه، چې د خلافت استقرار او د مسلمانانو پر مقدسو ځايونو د ترکيې د سلطان اداره د هند د مسلمانانو غوښتنه ده. هغه وایسرای ته دا خبره هم ورياده کړه، چې آيا د ترکيې سره به د سولې د معاهدې په

مادو کې د تغیر امکان وي او که څرنگه. گرانت زیاته کړه چې تر هغه وخته پورې چې پز حجاز، بین النهرین او فلسطین د خلافت اثر نه وي، نو تر هغه وخته پورې به په شمالي هند کې د پوره امن امکان مشکل وي.

د هند حکومت پر حالاتو تر پوره غور وروسته کمیشن ته سپارښت وکړ، چې د اوسني صوبه سرحد څخه حجاز ته د حکومت په مصرف خلک ولېږي چې حالات په خپلو سترگو وگوري. ددې کاروایې تر څنګ حکومت د هجرت د تحریک په هکله په منفي تبلیغاتو لاس پورې کړ او هڅه یې وکړه چې افکار عامه واړوي. د هند حکومت همدا ډول وړاندیز وکړ چې د صحي معاینې په پلمه خلک د هجرت څخه راوگرځوي ترڅو حکومتي پروپاگانډې ته وخت پیدا شي، چې د خلکو احساسات د زوره ولوېږي. په هند کې د انګلیس طرفداره ورځپاڼو د هجرت په هکله منفي تبلیغات کول او د راپورونو په ترڅ کې پر افغانانو تور لگاوه، چې له مهاجرینو سره مرسته نه کوي. په اخبارونو کې په دروغو راپورونه نشر شول چې ډېر مهاجرین د افغانستان پر لاره له گرمۍ څخه مړه شول. د هند د بهرنیو او سیاسي چارو د خانګې یوه مخفي راپور دا شمېر دېرش تنه ښوولی و، خو تر نیم ډېر ددې خلکو څخه د برتانوي هند د پولې دننه مړه شوي وو. په افغانستان کې دننه هم د مهاجرو په منځ کې د برتانوي حکومت خلک فعال وو او د هجرت د ناکامۍ لپاره

یې هر ډول هڅې کولې.

اعلیحضرت امان الله خان غوښتل، چې مهاجرینو ته د کرهڼې مخکې، کار او په تجارت کې برخه ورکړي، خو هغوی ټینګار کاوه او ویل یې چې هغوی د کرنې مخکوته نه دي راغلي او غواړي چې د انګلیس پر ضد جهاد وکړي. د دا ډول مهاجرینو په جواب کې اعلیحضرت امان الله خان وویل، چې د هغه سره دومره زور نشته چې د انګلیس پر ضد بیا جنګ پیل کړي. ده وویل چې انګریز تور کویرا مار دی او افغانستان پر آرامه نه پرېږدي. امیر هڅه کوله، چې مهاجرین په افغانستان کې مېشت شي او د هغوی هر ډول غوښتنې یې منلې.

لاندیني مقررات د مهاجرینو له خوا پیشنهاد شول او د امیر له خوا ومنل شول:

- ۱- په کابل کې د مهاجرینو درې فوځي غونډونه جوړ شي، چې معاش به یې له افغاني فوځیانو سره برابر وي.
- ۲- ځوان خانزاده مهاجرین به په فوځي ښوونځیو کې شامل شي او تر فراغت وروسته به د مهاجرینو په فوځ کې د ضرورت سره سم ومنل شي. په دې فوځیانو کې به مسلمانان او هندوان برابر حق ولري.
- ۳- ډاکټران، ښوونکي او نور د کسبونو خاوندانو ته به په اړونده ادارو کې ځای ورکول کېږي. معاشونه به یې د افغانانو سره یو شان وي.

۴_ د افغان حکومت بې اجازې مهاجرین نشي کولای چې اناتولیې ته ولاړ شي.

۵_ د مهاجرینو کمېټه به قطغن ته د مهاجرینو د سفر ترتیبات ونیسي او خوارو مهاجرو ته یې د ۳۰ زرو افغانیو د مرستې سپارښت وکي.

۶_ د ژمي لپاره به آسانتیاوې برابرې شي.

۷_ مهاجرینو ته به غلې دانې ورکول شي چې مخکې وکړي او تر بل فصل پورې به گوزاره پرې کوي.

۸_ مهاجرینو ته به نظامي زده کړه په خپلو مرکزونو کې ورکول شي او د زده کړې په وخت کې به معاش ونه لري.

۹_ مهاجرین به د کمېټو د لارې د امیر سره تماس نیولای

شي.

۱۰_ غلام صادق خان د مهاجرینو رئیس او عبدالجبار

خان د هغه مرستیال وټاکل شو.

ځینې مهاجرین په دې نظر وو چې د انګلیس د استعمار پر ضد مبارزه باید په هند کې دننه جاري وي. دوی فکر کاوه چې له هند څخه افغانستان ته مهاجرت یو ډول تېښته ده. خان عبدالغفار خان چې په هغه وخت کې په صوبه سرحد کې د خلافت د کمېټې مشر و، هجرت وکړ. وروسته هغه فیصله وکړه چې له افغانستان څخه د آزادي مبارزه هند نشي آزادولای. پاچا خان بېرته صوبه سرحد ته ستون شو او هلته یې د انجمن اصلاح افغانه ټولنه جوړه کړه، چې

په پښتنو کې تحول راولي. د خلافت د تحریک نورو مشرانو لکه مولانا ابوالکلام آزاد، محمد علي او شوکت علي خلك تشویق کړل، چې هجرت وکړي ولې دوی په خپله هجرت ونه کړ. که د هجرت تاریخ وکتل شي، نو مشرانو له خپلو خلکو سره یوځای په هجرت کې برخه اخیستې ده. رسول اکرم ص په خپله مدینې ته مهاجر شو. شیخ الهند مولانا محمدالحسن د هند له دیوبند څخه حجاز ته هجرت وکړ او د عثمانی امپراتوری تر سقوط پورې هلته پاتې شو.

د هندي لیکوالو په قول د ۱۹۲۰ میلادي کال د هجرت تحریک پر احساساتو ولاړ و، چې په اسلامي نړۍ کې د انگلیس د زورزیاتي له کبله منع ته راغلی. ملایانو او د خلافت د کمېټې ځینو مشرانو د هند مسلمانان تشویق کړل، چې هجرت وکړي. ډاکټر سيف الدين کيچلو چې د خلافت د تحریک یو مهم مشر و، د هجرت ملاتړ ونه کړ. هغه باور درلود چې د هجرت تحریک د خلافت د کمېټې بې سلا مشورې شروع شوی دی او پارېدلي خلك به په داسې حال کې جهاد شروع کړي، چې مشر ونه لري او په نتیجه کې به گډوډي جوړه شي. هغه دا هم وویل چې د هند اویا (۷۰) میلیونه مسلمانانو ته ناممکنه ده، چې هجرت وکړي.

تر هجرت یو کال دمخه په هند کې وچکالي راغلې وه، د بزگرو اقتصادي حالت ښه نه و. لومړۍ نړېوالې جگړې او د افغانستان د آزادۍ جنګ د برتانوي هند کاروبار سوکه

کړې و. نو په دې ډول اقتصادي ستونزو کې هجرت پیل شو او څنگه چې د افغان ټول واک هيله وه نتیجه یې هغومره په زړه پورې نه وه. ډېر مهاجرین بېرته هندوستان ته ستانه شول ولې یوه برخه پاتې شول چې ځینو یې د ښوونې او روزنې په څانګه او نورو بیا په اداري څانګو کې کار پیل کړ.

هندي استادان او فني خلك لاد پخوا څخه په افغانستان کې پاتې وو او د نوي افغانستان په جوړولو کې په زیار لګیا و. په ۱۹۲۳ میلادي کال د حبیبی لیسې د علیګر د اسلامي پوهنتون پر موډل واپول شو او په لوړو ټولګیو کې په انګرېزي ژبه تدریس کېده.

که څه هم د افغانستان د ریفورمونو د پروګرام په لومړۍ مرحله کې د فرانسې، آلمان او ترکیې سره اړیکې ډېرې شوې، خو د هند د اولس او په خاصه بیا د مسلمانانو سره ښې اړیکې ساتل شوې وې.

په فني او تخنیکي برخو کې ډېر هنديان په کار لګیا وو. ښه مثال ددې هنديانو څخه میستري عزیز الله دی، چې د وسلو جوړولو په کارخانه کې یې کار کاوه. د تدریساتو رئیس محمد حسین خان په خپل کتاب کې وايي، چې د میستري عزیزالله د نورو خدمتونو ترڅنګ یو هم د سپینو بارودو جوړول وو چې د اروپا له تولید سره یې ډېر تفاوت نه درلود.

په هندي اولس کې اعلیٰ حضرت امان الله خان د پر
محبوب و او د هغه د وروستي سفر په وخت کې چې د هند
د لارې له افغانستان څخه د تل لپاره مهاجر کېده، په زرونو
خلك وروتلې وو. د هنديانو د اخلاص او پېرزوینې په یاد
کله چې د ایتالیا پر لاره د بمبې په **Saint George**
روغتون کې یې لور پیدا شوه، نو د هغې نوم یې "هنديه"
کښېښود.

هنديہ د افغانستان

(دختر شاه امان الله)

خاطرات اخريں سالهای زنده گی شاه امان الله در اروپا

این بیانیه از کست ویدیویی سیمینار استخراج گردیده است

هموطنان عزیز، خواهران و دختران مهربان، دوستان
محترم،

در قدم اول میخواهم برای شما بگویم که نهایت
خوشحالم که در میان شما هستم و از بودن شما در اینجا
افتخار میکنم. اما امروز باهم متحد و یکجا هستیم تا یاد
غازی امان الله خان را یکجا باهم گرامی بداریم و از همین
خاطر از عمیق قلب احساس خوشی میکنم. از آقای انخور
و همکاران شان از صمیم دل تشکر میکنم.

همیشه راجع به افغانستان، راجع به تاریخش، راجع به

پدرم و تغییرات ده ساله سلطنت شان، از پروژه های انکشافی آن دوران صحبت میکنم. همچنان در کنفرانس ها راجع به حادثات غمبار کشور مصیبت دیده، راجع به زنده گی زنان و اطفال افغانستان و از اوضاع کنونی کشور در اروپا معلومات میدهم. بعد از این در کنفرانسها نخواهم گفت که شنیده ام، در اخبار خوانده ام، برای من گفته اند. بعد از این خواهم گفت که با چشم خود همه چیز را دیده ام، به خاطر اینکه فعلاً از کابل برگشته ام، تقریباً چیزیکه دیدنی بود با لیلی دختر مامایم (همسر برادرم احسان الله و دوست من) همه را دیدم و بر سر من تاثیر غمگین نمود و خاطر من را پریشان ساخت.

ولی امروز راجع به این مسایل و راجع به رول تاریخی اعلیحضرت غازی و مترقی امان الله خان حرفی نمیزنم، فقط راجع به اعلیحضرت غازی به حیث رئیس فامیل صحبت میکنم.

از پدر مرحومم خاطرات فراموش ناشدنی دارم، در عین زمان خاطرات جالب و پرمحبت دارم. در دوران طفولیت ما هر روز رخصتی ما را برای قدم زدن به پارکهای مقبول روم میبردند. در جریان سال هنگامیکه روزها طولانی میشد ما را با موتر به بیرون از شهر و در تابستان به لب بحر میبردند. برای ما اطفال جشن بود، به خاطریکه با ما بازی میکردند و با ما خوش و مهربان بودند. وقتی که هوا صاف میبود، پدرم خوش داشت که غروب را تماشا کند. وقتی که

افتاب نزدیک به غروب میشد و رنگ سرخ و نارنجی و گلابی میشد، ایشان به حالت اکرام تا آخر تماشا میکردند. این لحظات او را حتماً به یاد خاطرات دیگر میبرد. ما دور پدر جمع میشدیم اگرچه اطفال شوخ بودیم ولی در این لحظات خاموش می بودیم، چون میخواستیم به حالت متفکر پدرم احترام بکنیم.

از وقت طفولیت ما را تعلیم اسلامی دادند، سعی میکرد ما به وطن عزیز خود و ملت افغانستان عشق و علاقه پیدا کنیم. ما را در مقابل خود ایستاده میکردند، مثل یک معلم خوب ما را درس تاریخ و دین اسلام میداد، برای ما درس تاریخ قدیم و جدید افغانستان میدادند، تشریح میدادند راجع به پروژه های خود و راجع به آرزوهای خود برای یک زنده گی بهتر و آرامتر و خوشبختر برای زنان و مردان افغانستان و برای یک افغانستان نوین، و مخصوصاً برای زنان، برای ما میگفتند: تا وقتی که زنان تعلیم نداشته باشند، هیچوقت نمیتوانند اطفال سالم به محیط خانواده و به جامعه تقدیم نمایند. قبلگام ما همیشه در غم تحصیل ما، در غم صحت ما بودند. واقعاً به اثر تشویق ایشان همه خواهران و برادران من به تحصیلات عالی رسیدند، مثل انجنیر احسان الله، همیشه از مصارف اضافی جلوگیری میکردند، مگر در قسمت تحصیل هیچوقت دریغ نمیکرد، باوجودیکه شرایط خوب اقتصادی نداشتیم.

از طفولیت برای ما عشق پایان ناپذیر به وطن را انتقال دادند. همیشه می گفتند که برای هر فرد افغانستان احترام داشته باشید، غریب یا پولدار، مهم یا غیر مهم و به تمام اقوام احترام بگذارید. این توصیه ها را من هرگز فراموش نکرده ام و فراموش نخواهم کرد.

ملکه ثریا مادر شیرین در عین حال بسیار جدی بودند برای ما رفتار مرتب اجتماعی یاد دادند. مثلاً میگفتند، چیزیکه من هیچوقت فراموش نمیکنم: حتی وقتی که در میان خود حرف میزنید مواظب باشید، آن نفریکه تصادفاً تیر میشود حرف های شما برای شان بر نخورند. میگفتند: باید کمبود طرف مقابل را درک کند، ولی خودتان جدی و عادل باشید. این قوانین برای زنده گی خیلی مهم است. من کوشش میکنم اینها را مراعت نمایم ولی خیلی مشکل است و بعض اوقات نمیتوانم. من همین توصیه ها را که از والدین خود به ارث برده ام، کوشش کرده ام که به اولادهای خود انتقال دهم.

به مرور زمان ما همه اولادهای غازی امان الله خان با زنده گی خود مصروف شدیم، ولی همیشه با پدر رابطه خطی داشتیم، تا زمانیکه متأسفانه در سال ۱۹۵۹ ایشان مریض سخت شدند در یک شفاخانه به ساعت هفت صبح روز ۲۵ اپریل ۱۹۶۰ چشم از دنیا بستند. چند روز قبل از فوت شان خواهش نمودند که یک بار دیگر ساز وطن به صدای استاد قاسم (یک بیت خوان قدیم بود) بشنود، به

خاطر اینکه خیال کند که در وطن خود میمیرد، همین وطن که از همه چیز دنیا آنرا زیاد تر دوست داشتند. وطنی که باشندگان آن زمان طرفداری از شاه امان الله نکردند و حالمتاسف هستند که مدت سلطنت شان زیاد طول نکشید.

بعد از ۷۵ سال هنوز هم ملت افغانستان همیشه با احترام و با افتخار از ایشان یاد میکنند و در قلب هر افغان جا دارند. به حیث یک زن افغان و به حیث دختر امان الله خان پدر بزرگوارم همیشه در قلبم و در خاطراتم زنده هست.

مننه

داکتر محمد اکرم عثمان

اقدامات شاه امان الله در زمينه اصلاحات اجتماعي و عكس العمل هاي مردم

شاه امان الله همينکه با روسيه شوروي و حکومت هند انگليس قرارداد هايي در زمينه تحکيم و تثبيت موضع سياسي افغانستان به امضاء رسانيد در صدد تطبيق اصلاحات برآمد که مبتني برخواست هاي ديرينه جمعيت جوانان افغان بود. پياده کردن اين اصلاحات براي پادشاه ترقيخواه افغانستان عواقب ناگواري دربر داشت که ما بعد از توضيح و برشمردن اصلاحات مورد بحث بدان اشاره خواهيم کرد.

در این زمینه نخستین قدمی که شاه امان الله خان برداشت اصلاحات امور مالی بود. قبل از اوسلاطین افغانستان تمام عواید حاصله از کشور را خزانه شخصی شان تصور میکردند. و در حیف و میل آن هرگز ابائی نداشتند اما شاه امان الله به منظور تنظیم امور مالی قانونی برقرار کرد که بموجب آن تا حدودی صلاحیت و اختیارات مطلق شاه در قسمت مصرف درآمد مملکت محدود شده بود. همینطور او مالیات جنسی بر زمین، و مالیات بر مواشی را به مالیات نغدی تعدیل کرد. و تا حدود شکایت و نارضایی کشاورزان را که از این ناحیه موجود بود برطرف کرد. اما با اعلام آزادی خرید و فروش زمین، زیان شدیدی بر دهقانان کم زمین وارد آمد و شکل طبیعی اقتصاد کشور به زیان تولید کنندگان کشاورزی دگرگون شد و زیرا به این ترتیب از جانبی دهقانان تابع داد و ستد پولی شدند و از جانب دیگر ملاکین بزرگ از طریق اعمال فشار برخورداره مالکان و خرید زمینهای شان بر تعداد دهقانان زمین افزودند و به اجبار گروهی را ورشکست کردند. از سوی دیگر شاه امان الله خان حقوق مستمری سرداران و روحانیون را لغو نمود و وجوه حاصله از آن را در خزانه کشور ذخیره کرد. چنانکه در سالهای ۱۹۲۳ و ۱۹۲۴ موازنه پرداختهای افغانستان به کلی متعادل بود و هیچ کسر و کمبودی نداشت. اما در این قسمت باید متذکر گردید که نصف عواید کشور از راه

تحصیل مالیات های گوناگون از دهقانان بخصوص کشاورزان روستاهای ولایات شمال افغانستان بدست میآمد که این خود باعث نارضایی کشاورزان آن منطقه بود. در دهم اپریل ۱۹۲۲ مصادف به سال ۱۳۰۵ خورشیدی نخستین قانون اساسی افغانستان بنام "نظامنامه اساسی" به توشیح شاه رسید و متعاقب آن اصلاحات دیگری از جمله ایجاد مدارس پسرانه و دخترانه، رفع حجاب از زنها، اعزام شاگردان دختر و پسر بخارج، ساختمان بناهای باشکوه در نظر گرفته میشود که تقریباً مصارف تمام این خرج ها از راه از دیاد مالیات بر دهقانان تامین میگردد. همچنین در مواردی چون برقراری روابط سیاسی با کشورهای خارج اصلاح تاسیسات قضایی و اداری و عقد قرارداد های بازرگانی از جمله کارهای مهمی بود که در عهد شاه امان الله خان صورت گرفت. برخی از اصلاحات فوق که باعث خسارت و زیان گروه های ذینفوذ از جمله روحانیون فیودالها و سردارها میشد باعکس العمل شدید آنهایی روبرو شد که حقوق مستمری و صلاحیت مطلق شانرا از دست داده بودند. این تغییرات یک سیاسی ملوک الطوائفی کشور را که در حال تغییر بود سرعت بخشید و سرمایداری تجاری را با مظاهر فکری و فلسفی آن تا حدودی گسترش داد. اما اکثریت ملت بعضی

دهقانان و شبانان و پيشاوران کماکان در زیر فشار مالیات و اجحاف حواله جات "غله گی" ^۱ فیودالها و دولت، ارباب ها و مستاجرین و تحصیل داران قرار داشت. با اینکه پادشاه کار رایگان (بیگار) را ملغی نموده بود با این وصف مامورین بزرگ دولت و فیودالها به نحوی از انحاء رعیت را به اجبار به کارهای شاق و بدون مزد وادار میکردند سیاست دولت را سیاهتر مینمودند ^۲. بورژوازی تباری کشور که طالب توسعه و انبساط خود بود از امتیازاتی که دولت به تجار صراف و دلال خارجی (هندي ها) داده بود شکایت داشتند و از بلند بودن سطح تعرفه گمرکی شاکی بودند و الغای حقوق گمرکی داخلی و محلی را تقاضا داشتند ^۳. و اما قشر روشنفکر که بسیاری از آرزوهای خود را در وجود شاه امان الله و جمعیت جوانان افغان برآورده بودند همچنان بر ضد دسایس دشمنان داخلی و خارجی دولت وقت مبارزه میکرد و سعی می ورزید تا جنبش بورژوا و مکراتیک و ملی افغانستان در جریان و مسیر اصلی آن سوق کنند، از همین جهت تعداد کثیری از نویسندگان تحصیلکرده و ضد

^۱ غله گی در افغانستان بخشی از حقوق سربازان را که بصورت ندم یا آرد پرداخته میشود په این نام یاد میکنند.

^۲ میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، چاپ اول (کابل: مطبعه

دولتی، شهر پور ماه ۱۳۴۶)، ص ۷۵۱-۵۵۶

^۳ همان، ص ۷۵۰-۷۵۷

استعمار مقالتي در جراید (امان افغان^۱)، (انیس^۲) و (اتحاد مشرقی^۳) در باب پشتیبانی از دولت شاه امان الله و نکوهش از ستم فیودالیزم و امپریالیزم به چاپ می‌رساندند لیکن تعداد آنها در مقام مقایسه با گروه کثیر توده مردم که در جهل و تاریکی کامل غرق بودند قلیل و ناچیز بود و نقش چندانی در ثبات دستگاه های ذیصلاح دولتی نداشت. و از جانب دیگر ملاکین بزرگ از طریق خرید زمینهای خرده مالکان، آنها را بسوی دهقانان بی زمین می‌راندند.

شاه امان الله که خود سرگرم نوسازی پایتخت و اصلاح سنن و رواجهای قدیمی مردم شهرها بود چندانکه لازم است به مسائل روستاها رسیدگی نمی‌توانست بنماید و مانند

^۱ امان افغان جریده بود که بعد از مرگ امیر حبیب الله خان جای سراج الاخبار را گرفت و در ۱۲ اپریل ۱۹۱۹ به مدیریت و مسئولیت عبدالهادی داوی که اکنون رئیس مجلس سنای افغانستان است به نشرات آغاز کرد. (نقل از صفحه ۸۵ کتاب سیر ژورنالیزم در افغانستان تالیف محمد کاظم آهنگ، در سال ۱۹۷۰ کابل).

^۲ انیس در پانزدهم ثور (اودیبهشت ماه) ۱۳۰۶ خورشیدی (پنج مه ۱۹۲۷ میلادی) بعنوان یک جریده (فعلاً روزنامه) خصوصی و آزاد به امتیاز و مسئولیت مرحوم محی الدین انیس به نشرات آغاز کرد و تا هنوز هم از روزنامه های معتبر افغانستان بشمار میرود. (نقل از کتاب سیر ژورنالیزم در افغانستان، صفحه ۱۹۶).

^۳ اتحاد مشرقی اولین روزنامه ولایتی افغانستان است که در سال ۱۹۲۰ به مسئولیت و مدیریت برهان الدین کشکی نشر شد (نقل از صفحه ۱۱۱ کتاب سیر ژورنالیزم در افغانستان).

گذشته دست مامورین باج بگير و مالیه بگير دولت باز بود و طبقات تحت ستم، همچنان یوغ بندگی نائب الحکومه ها حکام، قضاوت و فیودالهای مقتدر را بگردن داشتند. اما اگر این نقص دستگاہهای اداری آنزمان را نادیده بگیریم در مجموع، این حکمدار روشن ضمیر تاجائیکه برایش مقدر بود از سامان دادن به امور کشور دریغ نمی ورزید. چنانکه معارف نوین را بر طبق اصول تدریس اروپایی رواج داد و در مرکز به علاوه مکاتب (امانی) و (امانیه) و نسوان دارالمعلمین و مکتب عالی همت گماشت و تعدادی از شاگردان افغانی را به کشورهای آلمان، فرانسه، انگلستان، ایتالیا و اتحاد شوروی فرستاد. همین طور در شهرهایی چون قندهار، هرات، مزار شریف و غیره مدارسی دایر کرد و عوض دانش سکولاستیک و مسجدي دانش تجربی و پیشرفته را تعمیم بخشید.

همچنین مادر شاه^۱ سرور سلطان که زنی دانشمند و کاردان بود و همیشه در تنظیم نقشه ها و طرح های پسرش سهمی به سزاداشت مستقیماً در تربیت و تعلیم زنان مملکت دخالت کرد چنانکه در نخستین سالهای تاسیس مدارس دخترانه به همه و توجه این زن (۱۵۰) دانش آموز دختر مشغول تحصیل بودند و از آن بعد این رقم فزونی

^۱ سرور سلطان (علیاحضرت) یکی از چهره درخشان تاریخ معاصر افغانستان است. او اولین زنی است که نخستین بار در نیم قرن اخیر برای احقاق حقوق و آزادی های دموکراتیک زنان افغانستان پیکار و مجاهدت کرده است.

یافت و با احداث مکاتب دخترانه در ولایات و شهرها تعداد قابل توجهی دختر و زن به فراگرفتن دانش مشغول شدند. همچنین در سال ۱۹۲۵ عده ای از دختران افغان به اروپا اعزام شدند که باعث تحریک روحانیون شد و زمزمه های مخالفانه در بسیاری از نقاط افغانستان بالا گرفت. اما بزرگترین و مهمترین رفورم دوران امانی، رفع حجاب و الغا اصول بردگی و خرید و فروش کنیز و غلام بود. همچنین بر اثر کوشش او ازدواج با دختر نابالغ ممنوع شد.^۱ و از مردانیکه بیشتر از یک زن میگرفتند مالیات خاص گرفته میشد. به این ترتیب که مرد بخاطر زوجه های دوم، سوم و چهارمش ناگزیر بود مبلغی پول به دولت بپردازد. وضع این مقرره در امر جلوگیری از تعدد زوجات موثر واقع شد و بسیاری از مردان از بیم پرداخت مالیات صرفاً با یک زن اکتفا میکردند. مختصر اینکه قانون حمایت زن در مواد آتی خلاصه میشد:

الف: چگونگی عهد نکاح و پرداخت مهریه بر طبق دستورات دولت در نکاح نامه درج میگردد.

ب: به میراث بردن زن منزله مال منقول منع شد.

ج: درخواست طلاق از طرف زن مجاز گردید و زن بعد از گرفتن طلاق میتواند به ازدواج مرد دیگری درآید.

^۱ این قانون در سال ۱۹۲۴ از میان رفت چه روحانیون و عناصر دست راستی امیر را تحت فشار قراردادند.

د: ازدواج بدون موافقت چابین ممنوع گردید.
برقراری قوانین جدید مالیاتی باز هم دهقانان را تحت فشار قرارداد چه از جانبی ناگزیر به پرداخت عوارض گزافی بودند و از جانب دیگر بمنظور تهیه مالیات نقدی برای دولت مقداری از غله و علوفه شان را به قیمت نازل در بازار میفروختند و در عوض متاع زیادی که حاصل دسترنجشان بود بدهی نقدی شانرا برای مالیات بکیران آماده میگردند.

شاه امان الله در سیستم نظام وظیفه و تربیت افغانستان نیز کارهایی انجام داد. چنانکه قبل از دوران سلطنت او امر و سلاطین افغانستان سپاهیان دایمی استخدام میگردند، در صورتیکه او تعدیلاتی در این قسمت پدید آورد. شاه امان الله نخست دوران خدمت اجباری نظام وظیفه را سه سال تعیین کرد و بعد آنرا به دو سال تقلیل داد. علت این تغییرات آن بود که عساکر دایمی چون کارمندان ادولت، وظایف اصلی شانرا کنار می گذارند و مشغول کارهای شخصی از جمله چاپیدن مردم میشدند. از جمله اصلاحات دیگری که شاه امان الله در کشور انجام داد یکی تعمیر سدهای آب^۱ و جاده ها بود که اغلب توسط روستانشینان بدون مزد و اجرت انجام میشد و فشار ستم هئیت حاکمه

^۱ سد بتخاک، سد غزنه جاده کابل، پیشاور کابل، بامیان، کابل - قندهار، و کابل - پلخمری از جمله کارهایی است که این پادشاه بصورت بیگار بالای مردم درست کرده است.

را چندین برابر می‌کرد.

یکی از کارهای دیگری که باعث نابسامانی اوضاع مالی کشور شد تعمیر قصرهای دارالامان، قصر تپه تاج بیگ و منازل شخصی اراکین دربار و امرای دولت بود که در حدود ۴۰ میلیون افغانی صرف آنها شد و این رقم دو برابر وجوهی بود که برای شبکه‌های آبیاری کشور به مصر رسید. عمران قصر دارالامان زیر نظر مهندسین آلمانی به انجام رسید که اغلب وسایل و اسباب تعمیر آن از هندوستان به قیمت گزاف خریداری شد. تجارت "پوست قره قلی" که یکی از اقلام عمده صادراتی کشور بود در سالهای ۱۹۲۶، ۱۹۲۷، ۱۹۲۸ سخت زیان دید چه کاهش قدرت مبادله پول افغانی در برابر پوند استرلینگ^۱ بهای فروش قره قل افغانی را در بازارهای اروپا پائین آورد و به صادر کنندگان این متاع لطمه شدیدی وارد کرد. توسعه تجارت و دادوستد و فزونی سرمایه‌تباری، ایجاب می‌کرد تا دولت شاهراه‌ها و راههای شوسه تازه تری اعمار کند. از این جهت با تحصیل نقدی از کشاورزان زمین‌ه را برای تسریع و بهبود تجارت داخلی را آماده کرد اما دهقانان را باز هم در مضیقه گذاشت بعلاوه در سال ۱۹۲۴ دولت مالیات بر زمین و مواشی را دو تا سه برابر کرد چنانکه

^۱ در مارس ۱۹۲۶ ۱ پوند انگلیسی برابر با ۲۷ افغانی بود

در مارس ۱۹۲۷ ۱ // // ۲۸ //

در مارس ۱۹۲۸ ۱ // // ۳۱ //

قبل از سال ۱۹۲۴ از هر راس اسب ۳۰ پول و بعد از این سال دو افغانی تعیین شد. همین طور قبل از سال ۱۹۲۴ از هر الاغ ۱۲ پول گرفته می شد در حالیکه بعد از این سال، دارندگان الاغ ناگزیر بودند که از هر راس الاغ یک افغانی بدولت بپردازند. همچنین مالیات بر هر جریب زمین از پنج تا ده افغانی تعیین شد که این رقم با رقم قابل پرداخت قبل از سال ۱۹۲۴ تفاوتی بسیار داشت. در سال ۱۹۲۸ مالیات بر اراضی باز هم فزونی یافت چنانکه در این سال از هر جریب زمین خوب پانزده تا بیست افغانی تحصیل میشد.

در لویه جرگه دوره امانی اعتراضاتی از طرف برخی از نمایندگان اقوام بر سیاست شاه امان الله خان وارد آمد که او را ناگزیر به عقب نشینی و دادن امتیاز به روحانیون فیودالها و از میان بردن برخی اصلاحات اجتماعی نمود در این میان شاه امان الله تحت فشار گروه های ارتجاعی از اصلاحاتی چون برقراری مالیات بر شوهرانی که دارای چندین زن بودند موجودیت مدارس دخترانه، الغاء قانون نکاح دختر نابالغ و غیره چشم پوشید که ما در این مختصر بمنظور مطالعه تاریخ اجتماعی افغانستان در آن زمان و تضاد های موجود بین نظریات امیر و عناصر دستراستی کشور اشاره کردیم و بر مبنای همین مخالفت ها گلیم دوران "امانی" برچیده میشود و مخالفین او که دست آموز امپریالیسم انگلیس بودند، بر دوران طلایی تاریخ

افغانستان که در واقع دوران (رنسانس) آنکشور بود چیره میشوند. با این حال برخی از رفورم های شاه امان الله که ماهیت قشری و شکلی داشت با حزم و احتیاط لازمی صورت نگرفت و باعث برافروختگی متعصبین و فتنه انگیزی ایادی و عمال انگلیس در دستگاه دولت گردید. توده های مردم که دور از مرکز زنده گی میکردند و صورتهای شان از شلاق تعدی و ستم حکام دولتی و خوانین محلی خونین بود از نوآوریهای امیر دل خوش نداشتند و تبلیغات زهراگین ملاحا و ملاکین در روح شان کارگر می افتاد. چه پادشاه مصارف پایتخت را از ولایات و قریه ها تکافو میکرد و خود بجز افزایش مالیات چیزی به آنها نمیداد. از این رهگذر دهقانان غریبکاران و بسیاری از روستانشینان بی زمین و کم زمین چون گوسفندانی رام و دست آموز مورد استفاده مخالفین داخلی و خارجی پادشاه نو طلب و خیر اندیش واقع شدند و اشتباه در محاسبه نیروهای داخلی و اشتباه در تشخیص و درجه بندی ضرورت های مبرم و غیر مبرم مردم بوسیله شاه امان الله باعث شد که حکومت از سپر حمایت قاطبه مردم محروم بماند و روز روز دستخوش آسیب گروه های ارتجاعی بشود.

دولت انگلیس که از مرد آزادی خواه و دلیری چون شاه امان الله خان همیشه در هراس بود به انواع دسایس و لطایف الحیل در صدد برانداختن مقام سلطنت در

افغانستان برآمد و از هیچ کوششی در این راه دریغ نوزید.

وقوع این حوادث چنانکه قبلاً نوشتیم باعث شورش ملای لنگ^۱ و فتنه انگیزی مردی بنام عبدالکریم که فرستاده انگلیسها بود شد. ولی پیروزی نیروهای دولتی بر اغتشاشیون پکتیا (در سابق جنوبی) درد اصلی را که همان مالیات کمرشکن و ستم کارمندان دولت بسمردم بود چاره نکرد چه در سال ۱۹۲۵ که خشکسالی و قحطی دامن کشور را گرفته بود مردم بیشتر به ستوه آمدند و دست به عصیان و غارت و چپاول اموال دولت و ملاکین زدند چنانکه شورش (شغنان) صرفاً معلول خشکسالی همین سال و بلند بودن سطح عوارض بود.

در سال ۱۹۲۶ در "خوست" شورش کوچکی به ظهور رسید و در سال ۱۹۲۷ مردم بدخشان سر به عصیان زدند و ماموران دولت را فراری ساختند. در سال ۱۹۲۸ که دولت در عدد جمع آوری سلاح های جنگی مردم "قندهار" و "پکتیا" برآمد با زد و خوردهای بین ارتش و جنگجویان محلی بوقوع پیوست اما در این میان جالب توجه اینست تمام این شورشها را جاسوسان انگلیسی و روحانیون غیر مترقی رهبری کردند و خواستهای مردم را در جهت غیر

^۱ ملا عبدالله طبق به "ملای لنگ" و ملا عبدالرشید با ۲۰ نفر دیگر در سال ۱۹۲۴ مصادف با چهارم جوزای ۱۳۰۴ خورشیدی در کابل اعدام شدند.

مترقی سوق دادند، چه انگلیسها معتقد بودند که قبایل عقب مانده افغانستان وسیله دفاع، در برابر تهاجم احتمالی شوروی ها میباشد و از روی تجربه دریافته بودند که در هر موقعی که بخواهند میتوانند روحانیون غیر مترقی را که در روح و فکر مردم نفوذی عمیق داشتند تطمیع کنند و بوسیله آنها اغتشاشاتی را براه اندازند.

پروفیسر ډاکټر وقار علی شاه کاکاخېل

امیر امان الله خان د پښتنو او د "پښتون" په نظر کې

امیر امان الله خان د هندوستان له پښتنو سره ډېره زیاته مینه لرله. پښتنو هم هغه یو مثالي بادشاه گڼلو. امان الله خان د خپل شهزاده توب له وخت نه د استعمار او برتانوي امپریالیزم په ضد شهرت درلود. امان الله خان د افغانستان نه یو مثالي مملکت جوړول غوښتل. هغه په خپل قام کې هم د خان لپاره د عزت ځای پیدا کړو. له پرنګي سره د استقلال د جنګ نه پس امان الله خان اعلان وکړ چې د نن نه پس افغانستان آزاد شو او افغانستان د خپلواکۍ جګړه

وگټله او د خپل دوست او دښمن ترمنځ توپیر به اوس افغان ولس پخپله کوي. موږ نور هېڅ چاته دا حق نه ورکوو چې هغه دې د افغانستان د مستقبل فیصلې کوي.

امان الله ان د افغانستان نه یوه مثالي مملکت جوړول غوښتل. په ملک کې دننه هم هغه ډېر اصلاحات وکړل او افغانستان یې د پرمختګ په لاره روان کړ. هغه اراده وکړه چې افغانستان په بهرنیو هېوادونو کې هم په ښه نوم وپېژندل شي. هغه غوښتل چې ځان ته په خارجي دنیا کې څه د عزت مقام پیدا کړي او افغانستان ته څه ملګري هم وګوري. هغه فیصله وکړه چې د نړۍ په دوره ووځي. ځان سره یې خپله ښځه ثریا، چې د محمود طرزي لور وه، هم په دې سفر کې بوتله.

په دې ورځو کې دلته باچا خان او د هغه ملګرو د صحافت په میدان کې یوه نوې تجربه وکړه او د پښتنو د ښېګرې لپاره یې هم په پښتو کې "پښتون" رساله خپره کړه. په دې مضمون کې هم چې "پښتون" کې د شایع شوي مضمونونو په رڼا کې په پښتونخوا کې د امان الله سره د مینې او د افغانستان د روانو چارو سره د مینې په باره کې لیکل کېږي دا خبره د یادولو وړ ده، چې دلته د پښتنو لپاره امان الله خان د یوه آئیدیل بادشاه حیثیت لاره چې په پښتو، پښتون قام او په پښتونولۍ مین و. د امان الله خان د یورپ د دورې نه واخله د هغه د هندوستان په لاره اټلي ته د

تک تر وخته پورې په "پښتون" کې ډېر څه لیکل شوي دي. په لاندې ډول د هغې یوه لنډه شان ارزونه کېږي. دا خبره هم د ذکر وړ ده چې د کوزې خوا پښتنو په خیال د امان الله روشن فکري، د قامولۍ مینه او د رجعت پسندی نه کرکه او د هغه په چار د برتانوي امپریالیزم غندنه د هغه دښمنان سېوا کړل. پرنګي د استقلال په جنګ کې خپله بې عزتي نه وه هېره کړې. دوی هېڅ قسم داسې موقعه له لاسه نه ورکوله، چې امان الله خان ته پرې نقصان ورسوي او هغه په خپل قام کې بدنام کړي. پرنګي په دې ډېر ښه پوهېده چې د افغانستان په ترقۍ د هندوستان پښتانه خوشالېږي او دوی هم له امان الله خان نه ډېره تمه لري. د هغوی په خیال امان الله خان د هندوستان د پښتنو مرستې ته هر وخت تیار و، ځکه خو د پرنګي دا کوشش و چې په هر ډول کېږي امان الله خان د لارې لرې کړي، ځکه چې هغه د پرنګي استعمار د سترګو ازغی و. پرنګي دا کله زغملی شول، چې افغانستان دې په خپلو پښو ودرېږي او د نړۍ له نورو آزادو قامونو سره دې د پرمختګ او ترقۍ په لار کې څنګ په څنګ روان وي.

په "پښتون" کې د امان الله خان د دورې د تفصیلاتو سره سره د هغې په اثراتو باندې هم بحثونه شوي دي. لکه چې وویل شول لاندې به ددې مضمونونو په رڼا کې د امان الله خان د یورپ دوره او د هغې له نتاېجو سره سره د امان الله

خان د افغانستان پرېښودو او د هندوستان په لاره اټلي ته دتګ پورې ځینې تفصیلات ورکول کېږي.

د "پښتون" په لومړۍ ګڼه کې د پېښور د مشن کالج یوه طالب علم د عبدالمجید افغاني مضمون "د افغانستان ملکه او د یورپ لباس" د سرخط لاندې چاپ شو. په دې اوږد مضمون کې لیکوال اول خود امان الله خان د اروپا د دورې تفصیلات بیانوي او د هغه عزت او درناوی ذکر کوي، چې امان الله خان ته په دې دوره کې د اروپا نورو باچایانو ورکړی و. لیکوال وايي، چې د امان الله خان د ازادۍ سره مینه او د خپلې خاورې عزت ده ته د نړۍ په نورو هېوادونو کې د عزت ځای پیدا کړو. امان الله خان هم دا ثابته کړه چې د هغه قام پښتون یوازې وحشي او جاهل نه دی لکه چې پرنګي مشهور کړی دی، بلکې هغوی هم د نورو مذهبو قامونو په شان د دنیا په ژوند ژواک ښه پوهېږي.

عبدالمجید لیکي، چې "زموږ بادشاه اروپا په خوب کې هم نه وه لیدلې نه د کور نه بهر وتلی و، مګر کوم وخت چې هغه د اروپا خاورې ته ورسېد هم هغه وخت نه، نه دی مشرقي بادشاه و او نه هغه امر و، چې یو څو ورځې وړاندې د مومندو په جرګه کې ولاړ و، خبرې یې کولې او یو خوارکي مومند ورته وویل "امیر صاحب بل چاله هم وار ورکوي که نه؟ ډېر مه ګرېږه چې زه هم خبره وکړم" او ده

ورته وویل "ډېره ښه نه به گړپرېم" بلکې دلته داسې معلومېده، چې دی هم د اروپا بادشاه دی او په همدې آب و هوا کې پیدا شوی، لوی شوی او دومره خود راز چې معلومېږي تمامه اروپا دده زیر فرمان دی. دا ټول سفر دده په خلاصېدو دی. د اروپا تمام متعصب اخبارات په دې انتظار کې دی چې کله به د امیر صاحب نه څه غلطې کېږي او دوی به پرې اعتراض کوي او سپکوي به یې، مگر هېڅ عېب په کې نه پیدا کوي او نه د هغې په خودداری کې څه عېب مومي نه په لباس کې نه په خبرو کې څه نقصان او نه د یورپ د تهذیب نه خلاف څه کمی شته. نه د هغو کارخانو د دنیا د تباهی سامان دریابي بېرې په ده باندي څه وېره راولي. تمام یورپ حېران دی چې دا څه رنگ سړی دنیا ته راغلی دی" (۱)

د ملکه ثریا په باره کې هم لیکوال خپله رایې داسې ورکوي:

"همدارنگه د افغانستان ملکه چې کوم وخت د مغرب په زمکه قدم ایښی دی دا نه معلومېږي، چې دا هغه مادر وطن ده چې د کابل په گوڅو کې به په جینکو پسې گړڅېده او په یو څو ورځو کې یې اته سوه جینکی په مدرسه کې داخلې کړې او د هغو د تعلیم انتظام یې وکړ بلکې داسې معلومېږي چې د یورپ یوه ملکه ده او ټول عمر یې په یورپ کې تېر کړی دی. نه د یورپ قومونه د هغې په

وضعی اعتراض کولی شي، نه په خبرو باندې. نه په لباس باندې او نه د هغې په شاهانه خودداری باندې. د یورپ تمامی ملکې د هغې هرې ادا ته گوري او حیرانېږي، چې د کابل په غرونو کې دې څرنگ دا تهذیب پیدا کړی دی او دا تمامه تبدیلی د شاه افغانستان په حکم او اجازت سره وه.

هغه ته دا معلومه ده چې دا ټول تصویرونه به افغانستان او هندوستان ته ځي. هغه ته خپل قومي غېرت معلوم دی. هغه ته دا هم معلومه ده، چې پښتون ته په ښځه څومره غېرت ورځي. هغه ددې نه هم خبر دی چې دښمنان به په دې بهانه سره په افغانستان کې د فساد پیدا کولو کوشش کوي او د هغو خلکو لپاره چې د زمانې له رنگ سره ناآشنا دي دا یو لوی سند دی. دا هرڅه غازي امان الله خان ته معلوم دي، مگر بیا هم دی هېڅ پروا نه لري." (۲)

ښاغلی لیکوال دا زیاتوي چې دا کومه پرده چې دلته پر هندوستان کې رابجه ده او د کومې مطابق چې ملکه ثریا "بې پردګي" کوي دا نه په اسلام کې شته او نه په پښتو کې.

وايي چې "د کوم قوم چې د گلونو په شان جینکۍ غرونو ته ځي او په خپلو سرونو لرګي راوړي، په وچو مېرو کې لوونه کوي د جنګ په میدان کې په مخکې روانې وي او خاندان د دوی په اوږو باندې ټوپکونه ایښي وي، دښمن ولي او دوی په سرو لمبو کې ولاړې وي. د داسې قوم ملکه به څه پرده وکړي؟ نه ورله پرده کول مناسب دي." (۳)

په دې مضمون باندې هم په دې ګڼه کې یوه خدایي خدمتګار میا احمد شاه د خپلې رایې اظهار کوي او لیکي، چې:

"د ګونګوسي نه داسې معلومېږي چې د بعضو روح مړو، روند زړو خلکو په سترګو کې د افغانستان آزادي او ترقي غږېږي او دا خیرن مخي کوشش کوي، چې په څه چل سره زموږ د سر ګل، زموږ د زړه آرام، زموږ د حجرې شته، زموږ د کنډک شپون، زموږ د محفل شمع غازي شاه امان الله خان په خلکو کې بدنام کړي. په خپله خو مو دا ایمان دی، چې عزت دده کېږي او د خوشحالی نه موږ باغ باغ کېږو" (۴)

د جون کال ۱۹۲۸ د "پښتون" په ګڼه کې هم دا عبدالمجید افغاني د امان الله خان له قوم سره مینه ستایي او د برمنګهم (انګلستان) واقعہ بیانوي چې کله امان الله خان په برمنګهم کې و، نو هلته ځینې پښتانه هلکان چې د تعلیم په سلسله کې دېره وو او پکې سعدالله خان (ډاکتر خان صیب زوی) هم و، هغوی چې خبر شو چې امان الله خان دلته راغلی دی، نو هرکلي ته ورغلل. امان الله خان د خپلو مصروفیاتو نه وخت ووېستو او په دې ډېر زیات خوشاله شو، چې کله ورته وویل شول چې دلته په ګڼ شمېر کې پښتانه هلکان د تعلیم په سلسله کې دېره دي. امان الله خان دې زلمو ته بلنه ورکړه چې کله دوی په رخصتي وي، نو

ضرور دي افغانستان ته په سيل راشي. (ه)

کله چې امان الله خان د يورپ د دورې نه واپس راغی، نو بيا "پنتون" ورته تودهرکلی ووايه. د ۱۹۲۸ م کال د جولای په گڼه کې د ميا احمد شاه يو مضمون "د افغانستان ملکې او بادشاه ته هرکلی" د سرخط لاندې چاپ شو. ليکوال ډېر په وياړ او فخر د امان الله خان د دورې ستاېنه کوي، چې ددې په برکت پښتانه هم لکه د نورو قومونو په خارجي هېوادونو کې په ښه شان وپېژندلی شول. ولې ددې سره سره امان الله خان ته خبرداری هم ورکوي، چې:

"اگر که مشرق هم نن ورځ د ترقۍ ميدان ته راکوز شوی دی، ولې لاپه خرپوسو دی. کوشش کوي چې ډېر زرد گرځېدو او د منډو شي. پښتانه هم په ننګيالی او سيالی شوي دي. دا سيالی يې مبارک شه. خو گوره د سرداری تاج يې ستا په سر دی، هسې نه چې قدم دې خطا نه شي او دا خپلې قام قبيلې درته بلانې شي او دا غېرتمند ننګيالی قوم د چا د خدا نه شي." (ع)

ميا احمد شاه امان الله خان ته خبرداری ورکوي، چې په هره طريقه چې وي ځان او خپل هېواد دې د جنگ نه وساتي، ځکه چې جنگونه له ځان سره تباهي او بربادي راوړي. هغه ليکي، چې:

"جنگ په حقيقت کې يو ډېر لوی مصيبت دی. کل کاروبار گډوډ شي اگر که نن ورځ داسې ډېر مهذب قومونه

شته دی چې جنگ یې خپل کسب گرځولی دی، ولې چې د بل بریادي د خان وداني گڼي لیکن دا انصاف ته قریبه خبره نه ده. په خپلو خپلو نصیبونو صبرېدل باعث د آرام او د امن گرځي. پاتې شو افغانستان، تر ډېرو کلونو پورې افغانستان له په څه جنگ کې حصه اخیستل په کار نه دي که چېرې په جنگ کولو باندې مجبور نه کړی شي. ولې چې مجبوري لویه بلا ده. بېشکه د ژرندې پلونه د افغانستان نه یو خوا او بل خوا پراته دي او زوگ دی، چې په گرځېدو دې هسې نه چې افغانستان دل نه کړي ولې چې افغانستان ته امن امان په کار دی. اول د کور وداني ده چې ریښتینې ځوانمردي ده. د هر ممکن کوشش نه کار اخیستل په کار دي، چې د ملک مالي حالت ښه شي او بعد د هغې نه چې څومره کېدی شي په فوځي او تعلیمي کارونو باید د حد نه زیاتې روپۍ خرڅول په کار دي." (۷)

هم په دې گڼه کې په لندن کې د پښتنو هلکانو (طالب علمانو) له خوا بادشاه لپاره تیاره کړې شوي سپاسنامه (هرکلي نامه) شایع شوه. دوی په څه وجه دا د بادشاه په خدمت کې هلته پېش نه کړی شوه او دلته د "پښتون" په ذریعه یې وروړاندې کړه. د دوی د ستړي مشي نه پس لیکي، چې:

هم ستاسو په سعې او کوشش سره پښتون قوم نن ورځ په دنیا کې لکه د نور هسې ښکاره شو. موږ د سرحد پښتنو

کې هم د یو نوي ژوندون روح پیدا شو. ستاسو قومي او ملي کوششونه دې همپشه کامياب وي.

موږ د سرحد پښتانه اگر که په ظاهر بېل ښکارو ولې زموږ او زموږ د نورو وروڼو خواه هغه په افغانستان کې دي يا علاقه غېر کې د ټولو زړونه يو تر بله سره گنډلي دي. ظاهر بېلتون موږ نه شي بېلولی. نسل، قوميت، ژبه، عادتونه، خويونه، زموږ د ټولو يو دي. بېشکه نن ورځ تاسو آزاد يې موږ درته گورو او زهيرېږو. ولې بيا هم په "لا تقنطوا من رحمة الله" باندې پوره پوره ايمان لرو. نن که په موږ غم دی، دا به تېر شي". دوی دا هم زياته کړه، چې:

"بل زموږ دا عرض دی، چې د قوميت بنياد په غير متزلزل عصيت اينښودل پکار دي او دا دواړه د يو صحيح قومي تعليم چې هم د قوم په خپله ژبه کې وي په موجودگی کې په وجود کې راتلی شي. پښتنو له په خپله ژبه کې تعليم ورکول پکار دي. د هرې ژبې د ترقي د هغې په ويونکو باندې موقوف وي. دا به څه رنگ ښه وي، چې د پښتو طرف ته خاصه توجه وکړی شي. دلته په انگلستان کې او په نورو مغربي ملکونو کې خپلې خپلې ژبې رايجې دي. علم او هنر او اخبارات او رساېل ټول په قومي ژبه کې خپرېږي. که آسانتيا په کور پیدا شي، نو به ډېره ښه وي." (۸)

لکه چې ليکل شوي دي پرنگيانو خپل بې عزتي نه هېروله کوم چې هغوی د امان الله خان دلاسه په کال ۱۹۱۹

کې لیدلې وه. هغوی هېڅ داسې موقعه د لاسه ورکول نه غوښتل، چې امان الله خان ته پرې نقصان ورسوي. امان الله خان د هغوی د سترگو ازغی و او بیا اوس خو نور هم پرنګیان د امان الله خان په ضد شول کله چې هغوی دا ولیدل، چې خارجي دنیا کې د هغه څومره عزت او درناوی وشو. "پښتون" په بار بار امان الله خان ته خبرداری ورکولو، چې ګوره بې غمه نشې ځکه چې ستا عزت او درناوی د پرنګي د سترگو ازغی دی. هغوی د خپل مقصد لپاره په افغانستان کې "د دین ستنې" ترلاسه کړې او ډېره منظمه پروپاګندا یې د امان الله په ضد شروع کړه.

د ۱۹۲۸ز کال د اګست په "پښتون" کې یو مضمون د "د شاه افغانستان پر خلاف سازش د پرنګیانو د شرنه ډک کارونه" د سرخط لاندې چاپ شو. په دې کې امان الله خان ته ویل شوي دي، چې ځان د پرنګي د چلونه بچ ساته، ځکه چې هغوی لګیا دي او ستا په خلاف یې د خپلو "تنخواه خورانو" په ذریعه "په خلکو کې د شر او فساد د پیدا کولو کوشش کېږي. دا د دین ستنې ملایان ددې پلټ کار د پوره کولو لپاره د بادشاه د بنځې ملکه ثریا هغه څیرې چې کومې هغې په ولایتي جامو کې ایستلي دي، په خلکو کې خوروي او دا رنگ خلک ترېنه اړوي... اگرکه دا خبره تر اوسه پورې هسې مشهوره وه، ولې اوس رښتیا شوه او دا پته خبره څرګنده شوه، چې پرنګیانو په پیسو باندې ملایان

ساتلي دي او دا ملايان د دين په جامو کې د پرنګيانو لپاره د افغانستان د مسلمان بادشاه په خلاف دا خبره خوروي، چې د بادشاه اراده ده، چې د افغانستان ټوله زمکه او جماعتونه د خلکو نه واخلي او د ټول قام ملکیت يې کړي او بله دا چې په مدرسو کې د مذهبي تعليم په ځای څه بل تعليم شروع کړی شي." (۹)

هم په دې مضمون کې دا هم ليکل شوي دي، چې پرنګيان دا هرڅه ددې لپاره کوي، چې امان الله خان د هغوی هېڅ خبره نه مني او نه يې د دوی ملګرتيا قبوله کړې ده، پرنګيان په دې هم پوهېږي چې ترڅو پورې چې امان الله خان په پاچاهۍ ناست وي، د دوی مقاصد پوره کېدل ناممکنه دي. په امان الله خان د پرنګي د طاقت هېڅ اثر ونه غورځېد او دا څيز په پرنګي بد ولګېدو، ځکه خوي يې دده په ضد سازشونه پيل کړل.

د ۱۹۲۸ کال د نومبر په "پښتون" کې د عبدالغفار خان (باچا خان) مضمون د "عريستان بې تاج بادشاه په افغانسان کې "سرخط لاندې ليکل شوی دی. په دې مضمون کې باچا خان د بمبې د يوه انګرېزي اخبار "ټايمز آف انډيا" په حواله خبر ورکوي (دا خبر ددې اخبار په ۲۸ اکتوبر شاپع کړې دی) چې کرنل لارنس چې عربو ورته د ډېرې مينې نه د خپل "بې تاج بادشاه" خطاب ورکړی دی او چا چې د ترکو خلاف عرب راپورته کړي وو او په کاميابۍ سره يې دا بغاوت

ترسره کړې و، هغه اوس په افغانستان کې د انگرېزانو لپاره د افغانانو د ژوند د مطالعې کولو لپاره دېره دی. ددې اخباري خبر مطابق د هغه د کار یوه اهمه خبره دا هم ده، چې وگوري چې امان الله خان د یورپ نه په واپسی کوم اصلاحات پنه افغانستان کې نافذوي او ددې په خلکو څه اثرات پرېوځي. باچا خان لیکي، چې:

"مور ته د کرنل لارنس یا د "بې تاج شا لارنس" ناپاک کارونه او کارنامې معلومې دي. خدای دې خیر کړي چې زموږ خوش اعتقاده او ساده پښتنو روڼو ته به یې کوم کوم حسن د خان زبرگ جوړ کړي وي او خپل مطلب به وباسي." (۱)

هم په دې ځای کې د میا احمد شاه مضمون "شاه امان الله او پښتانه" چاپ شو. په دې مضمون کې لیکوال د افغانستان او د پښتنو ترقي د امان الله خان په وخت کې لیکلې ده. هغه وریادوي چې هغه ورځې لاد خلکو هېرې نه دي، چې د افغانستان خلک هم د غلامۍ په تورو تیارو کې پراته وو. بیا یې د غازي امان الله د لاسه آزادي وموندله، خو په ځای د خوشحالی د پښتنو ترقي او پرمختګ باندې د ډېرو خلکو زړونه وچاودل. لیکوال د هندوستان د یوه انگرېزي ورځپاڼې "سول اند ملټري گزټ" ذکر کوي، چې په هره څلورمه پېنځمه ورځ به داسې مضمون ضرور شایع کوي چې پکې افغانستان او د امان الله خان سپکاوی

بنکاره شي. ولې افغانستان د امان الله خان لاندې دنيا ته وربنکاره کړه، چې دوی د داسې قسم ته خنداگانو هېڅ پرواه نه کوي او غواړي چې هندوستان ته هم د ازادۍ سبق وروښايي. (۱۲)

د ۱۹۲۸ کال د دسمبر "پښتون" گڼه کې هم د "افغانستان" د سرخط لاندې د میا احمد شاه یو ډېر اوږد مضمون شاپع شوی دی. لیکوال د غازي امان الله ستاېنه کوي او لیکي، چې د غازي امان الله خان په برکت نن د نړۍ په گوټ گوټ کې پښتون قام هم پېژندل کېږي. لیکي، چې په امان الله خان قسم قسم تورونه لگي، چې هغه جماعتونه وړانوي او د ښځو د پردې خلاف دی. دا هرڅه ځکه دي چې هغه د افغانستان ترقي او پرمختګ غواړي. هغه د شینوارو نه هغه مالیه غواړي کومه چې هغوی د تېرو څو کلونو راسې نه ورکوي، نو په دې کې څه بده خبره ده. په هغه باندې ددې مالیه د غوښتلو سره د کافر، ملحد او بې دین تورونه ولگېدل. ولې په نورو ملکونو کې خلك مالیه نه ورکوي څه؟ لیکي، چې:

"غیر غماز ته هم ډېره ښه موقعه په لاس ورغلي ده، کوشش کوي چې د بادشاه امان الله خان ټول کوششونه، چې د قام لپاره په ډېر اخلاص او نېک نیتی سره کوي تباہ او بریاد شي. زه وایم که چېرې پښتانه د امان الله خان غوندې مخلص بادشاه د لاندې ترقي ونه کړي، نو بیا هېچرې څه

امید کېدی نه شي." (۱۳)

ښاغلی لیکوال د هغه خلکو او په خاصه توګه د هغه
ملايانو، چې د امان الله خان په ضد راولاړ شوي وو، غندنه
کوي او وايي چې:

"پاتې شو ملايان، تراوسه پورې چې په غره او سمه دا
ټول پښتانه بغېر د خه پردې نه بهر ګرځي راګرځي او خپل
کاروبار کوي، نو ملايان دوی ته نه وايي، چې تاسو پرده
ولې نه کوئ؟ زه تپوس کوم چې د ملا صاحب د کور خلک
ولې پرده نه کوي" (۱۴) او دا چې "لور په لور جوارۍ، زنا،
قتل، لارې شوکېدل د دروغو ګواهي کول جاري دي،
ملايان چې هم په دې بدو خلکو پسې شوي دي. او يا يې د
يو بد کار سړي جنازه پرېښې ده؟ چې جماعتونو کې هلکان
څوک ساتي او ګډوي. د دروغو ګواهي پسې چا ملا ترلې
ده؟ د مخبرۍ په کار کې څوک وړاندې وړاندې دی؟ ماته په
خپله معلومه ده چې کوم ملايان ډېر ډېر پيش دي هغه ټول
مخبران دي باقاعده تنخواه ګانې خوري". (۱۵)

ښاغلي لیکوال د امان الله خان د تقريرونو نه اقتباسات
راخيستي دي او دا ترېنه ثابتول غواړي، چې بادشاه په هر
حال د پښتنو ښېګره غواړي. امان الله په جار جار دا وينا
کړې ده، چې "ای پښتنو وروڼو! راغونډ شئ او د خپل وطن
ودانۍ ته ملا کلکه وتری. زه ستاسو ورور یم. خه خدمت
چې په ما اچوئ هغې ته تيار یم، خو ګورئ چې د چا په

لمسه پسې لار نه شئ گنې نو بیا به ارمان کوی او وخت به تېروي. (۱۶)

په دې ورځو کې افغانستان کې د امان الله خان په ضد بغاوت شروع شوی و. دلته په "پښتون" کې داسې مضمونونه ورکول شروع شو چې خلکو ته دا ووايي، چې د خپل وطن په بربادۍ کې د چا په لسمون برخه مه اخلئ. دوی د امان الله خان هغه اصلاحات وستایل، چې د افغانستان د پرمختګ او د اولس د ښېګرې لپاره یې کړي وو. غالباً چې ددې غټ مقصد هم دا و چې دې خلکو ته ووايي، چې امان الله خان د ذاتي ښېګرې او مفاداتو لپاره دا کارونه نه کوي، بلکې دا خود قوم او وطن د فابدي لپاره دي.

میا جعفر شاه د ۱۹۲۹ کال د جنوري د "پښتون" په ګڼه کې یو مضمون د "په افغانستان کې د تعلیمي ترقۍ دور" د سرخط لاندې شایع کړو. په دې اوږد مضمون کې ښاغلی لیکوال په افغانستان کې د امان الله خان په وخت کې د تعلیمي ترقۍ تفصیلات بیانوي. په دې مضمون کې لیکوال د تعلیم د ځینې څانګو یوه جاپزه په ژور نظر اخلي او د امان الله خان ددې قدم ډېره زیاته ستاېنه کوي، چې هغه تعلیم په ټولو خلکو په زور زده کول غواړي. وایي، چې:

"اوس لکه چې د اعلیٰ حضرت دا خیال دی چې تعلیم جبري شي نو که عمل پرې شروع شي توقع دا ده چې د

افغانستان به د سلو نه سل تعلیم یافته یعنی ټول خلک به لیکونکي او لوستونکي شي او په مخکې لس کاله کې افغان قوم به په مقابله د هندوستانی قوم چې یو نیم سل کاله د دې نام نهاد تهذیب دعویدار او د علم علمبردار حکومت د لاندې اوسېدلی دی، ډېره زیاته ترقی وکړي. په شرط ددې که د دښمنانو د شیطانی او د جبر نه بچ پاتې شو." (۱۷)

هم په دې ځکه کې یو مضمون "د شینوارو غوښل او د سپین مخو مراد بل" په نوم د راحت الله زاخيلي له طرف نه چاپ شو. ښاغلي لیکوال په دې ډېر اوږد مضمون کې د مشرق د مسلمانانو په ساده توب او د دوی د دښمن په مکار توب رڼا اچوي. وایي، چې:

"له پېړیو راسې د مغرب د سپین مخو قامونو یو ټولې د اسلامي ملکونو بربادولو لپاره ملاتړې ده. او دې مار په دنیا کې په ډېرو دروغو باندې د مسلمانانو دښمنان پیدا کوي او زیاتوي دی خوا د مشرق بې علم، وهمیان، په رسمونو رواجونو کې بوخت او وپشلي قامونه په دې دروغو داسې یقین کوي او داسې د دښمنانو مراد ترسره کوي، چې هغو ته لاخوند ورکوي، ځکه ورځ تر ورځ ددې دروغو مزی اوږدوي او اوږد یې کړ." (۱۸)

لیکوال ډېر اوږد بحث په دې کړی دی، چې څنګه یورپي قومونو په رنگ رنگ ترکان بدنام کړل. د هغوی د بدنامۍ

نه وروستويې د افغانستان د بدنامۍ پسې بدې ووهلې او دا کوشش يې روان دی، چې په څه طريقه هم وي د افغانستان د ترقي او پرمختگ مخنيوی وکړي. وايي چې: "د افغانستان په باب کله داستی هم ویشتل کېږي، چې درې ماشينونه يې راغونښتي دي په هغو کې به مړی سوزوی. کله وايي چې سيکانو او مسلمانانو نه يې په زور ږيري او سروونه وخرېل، کله وايي ښځې يې باهر ته ووېستي، کله وايي ټولو ته يې د پيرنگيانو ټوپۍ په سر کړې، کله وايي ملايان يې ټوپو کې والوزول او کله وايي جماعتونه يې وران کړل. د مسلمانانو په عقل هم کانی پرېوتی دی، چې په دې خبرو باور کوي. شکیان خلك خوبه دا وايي، چې هسې څوک چا پسې خبرې نه کوي. څه تور سپين خوبه وي. ولې زه وایم چې کومه خوله په دروغو عادت وي د هغې رښتیاو سره څه دي. پښتو کې متل دی چې "رښتیا راځي، نو دروغو به کلي وران کړي وي" ولې اوس دا متل هم جوړ پښتنو نه هېر دی." (۱۹)

راحت زاخيلي د شنوارو د غوبل متعلق ليکي، چې:

"په افغانستان کې که د چا کور کې دوه لوبني وگړي پېږي، نو دلته کارغان ملک په سر واخلي، هم دا ټوکه د شنوارو په غوبل شوې ده، شينواري د هندوستان سرحد سره نژدې پراته دي. لس دولس زره به په شمېر وي. دوی د سړک په سر د کابل بادشاه نه پخوا داسې وظيفه خوږه او څه شوکه موکه

به يې نه کوله يعنې د سرک ساتنه د دوی په ذمه وه. اوس بادشاه دا کار خپلو حاکمانو ته حواله کړ، نو د دوی وظيفه بنده شوه. دوی په دې مرور شول او تاو ورغی. بس خبره دومره ده. نه خو اعليحضرت جلال آباد ته راغلی دی نه خو باغيانو د هغه د سر لپاره انعام مقرر کړی دی، نه هغو جلال آباد سوی دی نه ۱۲ سيکانو پرې ډزې کړي دي او نه بادشاه له باغيانو نه په تېښته خلاص شوی دی." (۲۰)

بيا زياتوي، چې امان الله خان کله مسلمان دی، قبلې ته لمونځ کوي، کلمه وايي، د مسلمان کره او په يوه مسلمان ملک کې پيدا شوی دی. دا صرف د دښمنانو پروپاگنده ده، چې د هغه بدنامول غواړي او دا ځکه چې هغه د خپل ملک او قام ترقي غواړي. هغه ددې ملک اوسېدونکی دی او "دا د هغه کار دی چې د قام اوچتولو وپنولو قابولو نوې نوې لارې وباسي او خرابې خبرې او ناکاره دستورونه له ملک نه لرې کړي. هسې خو په افغانستان کې دا نوې نوې خبرې له ډېرې مودې راسې شروع دي ولې کوم وخت نه چې غازي امان الله خان په تخت ناست دی، نو دا کارونه يې ډېر په تندۍ راخيستي دي." (۲۱)

ښاغلی ليکوال دا ثابتول غواړي، چې په مسلمانانو کې درې داسې په زړه کې د قوم درد لرونکي پيدا دي، چې هغه د يورپ په خلکو بڼه نه لگي. دا درې کسان د ترکيې

مصطفی کمال اتاترک، د ایران رضا شاه پهلوي او د افغانستان امان الله خان دي. دوی غواړي چې "دا د پښخو سوو کالو راسې په خواږه خوب اوده مسلمانان، د مرژواندي او بي بي بنې مسلمانان دا بېخوده او سرسام وهلي مسلمانان، دا د چيررو جوړ شوي مسلمانان وپښ شي، تکره شي، په خود شي، سم شي، هوبنيار شي، پوه شي او بيا لکه د خپلو مشرانو او پخوانو نيکونو په شان نران شي، بهادران شي، بادشاهان شي او د خپل خدای او رسول په لار روان شي، چې دنيا او اخرت يې ودان شي". (۲۲)

راحت زاخيلي په دې خبرې خپله حيرانتيا ښکاره کوي،

چې :

"په افغانستان کې ددې خبرو نه چرته اور لگي، نو هغه په داسې علاقه کې لگي چې د هندوستان سرحد ته نژدې پرته دي. د افغانستان په بادشاهۍ کې چرته بلې ډډې ته هېچېرې داسې اړې گړې جوړ نه شو، چې خلک پرې مجلسونه گرم کړي. دا انتظامي خبرې هر څومره چې جاري شي، نو د کندهار، هرات، ترکسان او د کابل خلک يې په چپه خوله مني، ليکن د سوېل ډډې خلک چې د هندوستان سرحد ته پورې اوسېږي، دوی په هغه خبرو ياغيان شي. دې خرابو کارونو لري کولو او ښو کارونو شروع کولو باندې ټول افغانستان کې هېڅوک څه نه وايي، خو که مرچکي لگي، نو د ډکې گيرچاپېره شينووارو باندې چې د سرحد نه

پورې را پوري پراته دي؟ هر سړی نه خپل عقل نه تپوس کوي، چې ای په ټول افغانستان کې نور هېچېرته ملایان زبرگان او په دین باندې مین خلک نشته، خو بس که د دین دنیا ټیکیداران دي، نو دا د سرحد کرښې خواوشاه خلک دي، چې د هندوستان وړمه وررسي. چې دې خبرو ته بنده وگوري، نو سمدستي یې دا شک په زړه کې پرېوځي، چې د مغرب او مشرق خبره جوړ پېښه ده او په دې غاړه باندې ضرور داسې پلټان شته دی، چې هغوی تل په دې فکر او سودا کې لگیا دي کوششونه کوي، چې د خلکو زړونه خپل بادشاه نه وټکوي. دا لویې وړې خبرې، چې بنده خان ته مخکې کړي او فکر په کې وکړي، چې ای دا کوم قامونه چې تل خپل بادشاه پسې ټوپک واخلي، د هندوستان سرحد ته نږدې پراته دي او هغه قامونه سره یې تله راتله دي چې د هندوستان لکۍ پورې نښتي دي، نو خامخا به دا خیال د هغه مغزو کې وگرځي، چې خدای مې دې غاړه نه نیسي دا قامونه پورته کول او همېشه یې په خپل بادشاه وراچول، د غر غمازو لسمون دی." (۲۳)

راحت زاخیلی په دې خبره هم ډېر حیران دی، چې کله هم داسې غوبل راپورته کېږي نو د پښتنو د سیمې نه راپاڅي. لیکي، چې:

"عقل خودا وایي چې د افغانستان د منځ یا د لمر پرېواته ډډې خلک دي د امیر صاحب په خبره بد ومني، ځکه

چې د امير صاحب دا نوي اصلاحات هغو لپاره د بلې دنيا خبرې دي او بالکل ناآشنا دي او څومره چې د هندوستان سرحد ته نژدې قامونه دي هغوی دې پرې بد نه مني، ځکه چې دوی د هندوستان علاقې ته ځي راځي او داسې نوو خبرو سره يې خوی بوی اخیستی دی او ویني گوري، چې په دنيا کې نوي کارونه کېږي ولې دلته دا خبره اړینه ده، هغه خلك خو هېڅ نه وايي، چې څه يې ليدلي نه دي او چې څوک بلد دي، په هغو اور بلېږي دا ولې؟

په افغانستان کې به هر قسم خبرې پېښېږي او هرې بادشاهۍ کې داسې ماتې گودې راځي. قامونه مرورېږي، بادشاه غوسه کېږي، ډاکه مار پيدا کېږي، لارې شوکېږي، غلا غلتی، قتلونه خونونه پېښېږي، ولې هغو نه داسې لويه خبره جوړول د بدناموسۍ کاغذونه خورول او داسې بند په بند دروغ پيوندول د دښمنانو کار دی. هر چا سره پکار دي، چې خپل عقل وچلوي او خپل دوست دښمن وپېژني نیک خواه بد خواه بېل کړي.

خلك به هرڅه هرڅه وايي

جانانه مه د چا منه نه به يې منمه" (۲۴)

د مضمون په پای کې راحت زاخیلی پښتنو نه غوښتنه

کوي، چې:

"په امن و امان سره خپل عملونه سم کړئ، د اسلام په

بادشاه پسې چې ستاسو د دين ورور دی، د سپکو خبرو

ملا تر مه کوی. د هغې شرمولو پسې مه گرځی، زړه ترې مه بدوی، د غیر غماز په خبره خپل ایمانونه مه ډوبوی. دې خپلې بدې ورځې ته خو وگورئ، خدای خو داسې پېژندلي یی چې د بل د کوتک لاندې مو عمر دی. د غار په خوله کې موشپه ده، د دنیا ټولې پلټنې په مور کې پرتې دي، بیا لا پاڅېرو او د سلام هغه بادشاه ته گوته نیسو، چې توره یې په لاس کې ده. خلق وینسوي او سړي ترې جوړوي. د غیر غماز ترې سترگه سوځي او د خپل دین خدمت کوي. مسلمان دی د مسلمانانو نېکخواه دی، په مسلمانانو یې بڼه ورځ پېرزو شي. د خپل قام لپاره سر وهلی بر وهلی کله د دنیا په یوه گوت، کله په بل گوت گرځي او د قام د فابدي لارې لټوي. خدای مه کره که دی نه وي، نو مور نه خو به مغریان بنځي جوړې کړي او پوزو کې به راته سنی واچوي. په آخور به مو وتړي. دا ددغې آزادي علاقې برکت دی، چې مور لاشه خاورې ایرې په برېتو گوتې وهلی شو، گنې د هندوستان لنگوتیان به رانه پخوا جوړ شوي وو. او دا چې "امان الله خان هم دا غواړي چې پښتانه د هر چا د سیالی شي، د هر چا د جواب شي، هر چا سره د ناستې شي". (۲۵)

په افغانستان چې کوم غوبل د پیرنگي په لمس شروع شوی و، هغه ورځ په ورځ زیاتېده. امان الله خان ته په څو څو واره وویل شول، چې هغه خپل فوځ د بغاوت د ختمولو لپاره استعمال کړي ولې هغه د پښتنو د وینو توپولو نه

انکار وکړو. هغه به ویل چې زما دا قوم ډېر ناپوهه دی او د دښمن په لمسه دا هرڅه کوي. په ۱۹۲۹ کال په جنوري کې امان الله خان د کابل تخت پرېښود او کندهار ته لاړ او هلته استوګن شو. په کابل د سقاو د زوی پاچایي شوه.

دلته په کوزه پښتونخوا کې د امان الله خان په تخت پرېښودو یوه غوغا جوړه شوه. د انجمن اصلاح الافاغنه غړي د باچا خان تر مشرۍ لاندې په خوځو واره راغونډ شول او په داسې ټور طریقو یې بحث وکړو، چې امان الله خان سره په دې سخت وخت کې مرسته او کمک وکړو، چې د پښتنو دا پاچایي ګډه وډه نشي. لکه چې وویل شو "پښتون" په دې ټول وخت کې د خپل وس مطابق د امان الله خان مرسته کوله، په دې کې فبروري کال ۱۹۲۹ په "پښتون" کې د خان میر جلالی څه شعرونه "ځی قندهار ته" د سرخط لاندې چاپ شول. په دې شعرونو کې ښاغلي خان میر پښتنو ځوانانو ته وویل، چې هم دا وخت دی چې پکار ده تاسو په امان الله خان غېرت وکړئ، ځکه چې هغه ستاسو مرستې او کمک ته ضرورت لري. په تشو خبرو څه نه کېږي، ملا وترئ او ځانونه سنبال کړئ، چې د امان الله خان سره ملګري شئ او دا شوکمار د کابل نه وشړئ، چې:

قندهار کې زموږ شاه امان الله دی

منتظر ستاسو سبا او هم بېګاه دی.

نو ددې لپاره څومره په تلوار چې درنه کېدی شي د هغه

امداد ته ځانونه کندهار ته ورسوي. (۲۶)

هم په دې گڼه کې د پښتونخوا د يوې درنې علمي کورنۍ يو څو غړيو چې د لوی ولي الله حضرت کاکا صاحب اولاد و، هغوی هم يو مضمون "د افغانستان پښتنو ته د کاکاخېلو سوال او زاري" د سرخط لاندې چاپ کړو. د کاکا صاحب مريدانو چې پکې اړيدي، اورکزي، مومند، شينواري، خوگياني، وزير، محسود او اتمان خېل شامل وو، دوی ته کاکاخېلو سوال او زاري کړې وه، چې د امان الله خان مرسته وکړي او:

"په خپل کور کې خپل ځانونه په خپله مه وژنئ او دا خپل کور په خپل لاس مه تاله کوئ او په خپل لاس د خپل ملک بادشاهي اغيارو ته مه ورکوئ او ټول په اتفاق سره خواږه وروڼه شئ.

دويم دا سوال کوو چې موږ خپل شرعي تحقيق په ښه شان سره کړی دی. پوره پوره حال مو معلوم کړی دی او دې نتيجه ته رسېدلي يو، چې غازي امان الله خان ډېر ښه مسلمان دی او د اسلام لپاره او د ټولو پښتنو لپاره بلکې ټول ايشيايي قومونو لپاره دده په شان بهتر او اولالعزم انسان موږ په موجوده زمانه کې بل نه وينو. د ټولو پښتنو د اتحاد او ترقي لپاره او د ټولو مسلمانانو د اتحاد او ترقي لپاره او د ټولو ايشيايي قومونو اتحاد او ترقي لپاره غازي امان الله خان ملا ترلې ده او د خپل قوم او د اسلام او د

مشرق د خدمت لپاره يې خپل ځان او مال وقف کړي دي. ددې لپاره موږ کاکاخېل ټولو مسلمانانو ته او په خاص ډول ټولو پښتنو ته او د کاکا صاحب ح مريدانو ته خاص کر افریدو ته، اورکزو، مومندو، شينووارو، خوگيانو، وزيرو، مسعودو او اتمانخېلو او نورو قومونه چې دي، دې ټولو ته دا کاغذ په طور د جرگې ورلېږو، هر چاته چې دا کاغذ ورسېږي، نو هغوی دې داسې وگڼي چې د کاکا صاحب ټول لمسي راغلي دي او زما په در او زما په کوڅه کې ناست دي او دا سوال رانه کوي، چې پاسی او ملا وتری او تر هغې پورې په قلازمه کې، چې ترڅو پورې مو غازي امان الله خان بيا د کابل په تخت نه وي کېنولی او موږ کاکاخېلو به تر هغې پورې د کاکا صاحب په روضه کې پاک رب ته لاس په دعا نیولي وي، چې ترڅو پورې ستاسو د فتحې خبر نه وي راغلی." (۲۷)

هم په دې گڼه کې د انجمن اصلاح افاغنه د هغه سمدستي جلسې هم تفصیلات ورکړي شوي دي کوم چې په ۲۳ د جنوري کال ۱۹۲۹ باندې په اتمانزو کې وشوه. په دې موقعه دا تجویزونه پاس شو:

"۱- د مصلحتي مجلس دا جلسه په حیثیت د اسلام او د قوم د برتانیه حکومت ته دا مشوره ورکوي، چې هغه دې ددې انگتي نه بالکل غیر جانبدار وي او د هندوستان حکومت ته هم دا خبری ورکوي، چې دې خبره کې دخل

ورکول ټولو مسلمانانو ته او بیا په تېره تېره د پښتنو قامونو ته یو قسم چیلنج دی چې په دې خبره به د برتانیې او د پښتنو په راشه درشه کې خامخا د فرق پیدا کېدو وپره وي او ددې ټوله ذمه واري به د سرکار په سر وي.

۲_ د مصلحتي مجلس دا جلسه د افغانستان هغه شریانو ملایانو او پیرانو او نورو دښمنانو ته، چې د افغانستان د بربادۍ سبب دي د کرکې په سترگه گوري...^(۲۸)

په دې ورځو کې امان الله خان په کندهار کې و. دلته انجمن فیصله وکړه، چې د امان الله خان امداد لپاره یوه طبي وفد هلته ولېږل شي. ددې طبي وفد مشري یې ډاکټر خان صیب، چې د باچا خان مشر ورو و هغه ته وسپارلې شوه او له هغه سره د کمک لپاره ۳۵ هلکان وټاکل شول، چې پکې څه ډاکټران هم شامل وو. په دې ورځو کې عبدالغني خان د باچا خان مشر زوی په جامعه مليه اسلامیه ډیلي کې و، هغه هم پلار راوغوښتلو چې لاړ شي او د افغانستان د خلکو په دې سخت وخت کې امداد وکړي. دلته پرنگي حکومت وفد ته د تلو اجازه ورنکړه. باچا خان او جعفر شاه میا صیب ته بیا دا ذمه واري ورپه غاړه کړل شوه، چې د امان الله خان سره په کندهار کې ملاقات وکړي او د هغه له خوا لیکل شوي غوښتنه راوړي چې پکې دا لیکلي وي، چې امان الله خان دا غواړي، چې طبي وفد دې

افغانستان ته راشي. دوی دواړو پوره کوششونه وکړل ولي حکومت دوی بلوچستان ته هم ورننوتو ته پرېنښودل. ددې ټول تفصیلات په "پښتون" کې شایع شوي دي.

د ۱۹۲۹ کال د مارچ په گڼه کې د میا احمد شاه یو اوږد مضمون "د غازي بادشاه امان الله خان اسلام او کفر" د سرخط لاندې چاپ شو. په دې مضمون کې ښاغلي لیکوال په ښکاره او جار باندې وویل:

"خدای خرخونکو، رسول خرخونکو، دین و ایمان خرخونکو، خپل آزاد وطن، عزت، حیا او پښتو خرخونکو د اسلام په جامه کې د ددین د دښمنانو په لمسونه او وینا سره یوه مومن مسلمان بادشاه امان الله خان ته د کفر نسبت وکړ، غرض یې دا و چې عام ناپوه خلك د هغه نه وگرځي او بدمعاشانو او دښمنانو ته د آزاد افغانستان د بربادولو موقعه په لاس ورشي. هم هغه شان وشوه. ولي چې ورځ د قیامت شي او خدای پاک کل مخلوقات د حساب لپاره راوبلي او زموږ رسول الله ص قرآن په ترڅ کې د خدای پاک په مخکې حاضر شي، نو په هغه لوی میدان د حساب کې په حقه سره خدای منونکی، رسول باندې قربانېدونکی او د خپل وطن په خاوره باندې له خپل بال بچ سره زارېدونکی بادشاه امان الله خان به د خلکو نه راجلا شي او په لوی آواز سره به کلمه طیبه درسته کړي او بیا د زړه د درد نه به یوه کریکه وباسي او د هغو گز گیزو زرتسبیحو د مکړقبا

پوشو ملایانو گریوان ته به لاس واچوي او خدای پاک ته به
یې پیش کړي او په ژړا به شي، چې ای لویه خدایه! دا هغه
عزت ورکي ملک خرخونکي قام شرمونکي خلق دي، چې د
یو خورویو لپاره یې په ما باندې د کفر فتوی ورکړې ده او
حال دا وه، چې ماته ستا رسول ستا قرآن ستا کعبه په حقه
سره منل او خپل عمر مې ستا د یو لوی مخلوق لپاره چې
پښتانه بللی شو، وقف کړی و. او خپل سرد مال مې ترپنه
زارول ولې دې مکارو د کفارو په لمسون سره په ما باندې د
دروغو تورونه پورې کړل او خپل آزاد وطن یې لوتې لوتې
کړ. (۳۹)

لیکوال وړاندې لیکي، چې:

"یو خوا بادشاه امان الله خان و، چې د پښتنو د ترقۍ
لپاره یې مدرسې، کارخانې، سرکونه، آبادۍ شروع کړې
وې او خپل قام ته یې په حکومت کې واک او اختیار ورکړی
و او قام ته یې په لوی آواز سره بلنه کوله، چې راشئ چې دا
خپل وطن په جمع سره سنبال کړو.... په افغانستان کې
بادشاه په خپله خلک رابلي او ورته وایي، چې راشئ چې د
وطن د ساتنې او د ترقۍ لپاره ښې ښې لارې رااوباسو. بل
خوا یو بدمعاش، پوچه، جوارگر، بنگي، چرسی، غل ډاکو
سړی لکه بېه سقاو (د مشکي زوی) چې د پېښور نه د
بدمعاشیو په سبب د پولیس له وېرې تښتېدلی دی، د
افغانستان د ازادۍ دښمنانو په کابل کې کینولی دی او په

ټول جهان کې يې پښتانه رسوا کړل او کوم ظلمونه چې هغه په بنځو سره په جار باندې او د هغه په حکم سره بد عملي کېږي او عام مسلمانان قتلېږي او بيا هم دغې شيطان ته دا گزگيري تور زړي پيران او ملايان مسلمان وايي او تعريف يې کوي او د بادشاه امان الله خان په ځای يې کېنولی دی. اصله خبره دا ده، چې روپو د ملايانو د بچه سقاو، د شينوارو او د خوگيانو سترگې ړندې کړي دي او د سپي مچان ترېنه جوړ شوي دي." (۳۰)

ليکوال زياتوي، چې:

"د مور د سينې پي حرام شه په هغه پښتون باندې چې په بادشاه امان الله خان پسې ټوپک راواخلي. وخت راغلی دی، چې ننگيالي ځوانان د افغانستان د ازادۍ د ساتنې لپاره خپل سرونه قربان کړي. تاريخ گواه دی، چې قومونه په قربانۍ سره ژوندي پاتې کېږي. د افغانستان د ازادۍ بنياد بادشاه امان الله خان کېښود او هم دا بادشاه امان الله خان و، چې په پښتنو کې يې د ژوندون يو نوی روح پيدا کړ. ۱۹۱۹ کال به د افغانستان په تاريخ کې لکه د لمر هسې ځلېږي. ای شاه امان الله خان! دا ته وې، چې په دې کال دې د پښتنو د قامولۍ بنياد کېښود، مور به مړه او هېر شو او ډېرې پېرې به راشي او تېرې به شي، ولې ستا نوم به د هميشه لپاره ژوندي وي. د پښتنو د ازادۍ د تاريخ شروع به هم ستا په نوم کېږي. راتلونکي نسلونه به دې هم په

احسان او تعريف سره ستايي. د بچه سقاو بدمعاشي او د شوربازار د پير وطن او آزادي خرخول به د پښتنو په سپينه جامه باندې تر ډېرې مودې پورې يو تور داغ وي." (۳۱)

د ۱۹۲۹ کال د اپريل په "پښتون" کې د باچا خان مضمون چاپ شو، چې سرخط يې دا و: "د افغانستان د بغاوت په حقله کې دنيا څه وايي. روس، فرانس او نور خلکونه په چا ملامتيا وايي. آيا د کرنل لارنس (د يو پرنګي نوم دی) په دې کې لاس شته".

په دې اوږد مضمون کې باچا خان د ولايت او د نور يورپ د ځينې اخبارونو نه خبرونه ورکړي دي او دا يې د ثابتولو کوشش کړی دی، چې د افغانستان په بغاوت کې د رسوايې زمانه کرنل لارنس لاس شته. لارنس د ترکانو خلاف د عربو پورته کولو نه پس افغانستان ته رالېږل شوی و او په "صوبه سرحد کې په يو خاص کار باندې مقرر و" باچا خان ليکي، چې برتانيه دا کوششونه په بار بار کوي، چې په افغانستان کې يو ځلي بيا د انګرېزانو هغه اثر ورسوخ پيدا شي، کوم چې په ۱۹۱۹م کال کې د امان الله خان بادشاه کېدو په وجه ختم شوی و او برتانيه دا هم غواړي، چې د هندوستان په ګاونډ کې دې خلک کمزوره او تابعدار وي. (۳۲)

هم په دې ګڼه کې د "پښتون" د چلونکي (باچا خان) د طرفه يوه بل مضمون د "د جليل ملا چيتي: د هک دک کېدو

خبرې "په نوم چاپ شوی دی. لیکوال وایي چې دا هاغه د مولانا ظفر علي خان د اخبار "زمیندار" نه ترجمه کړی دی. دا ملا جلیل چې په اخونزاده هم مشهور و، د هدې ملوی صیب په خپلوی کې راتلو. په هندوستان کې یې هم ډېر وخت تېر کړی و او بیا د شوربازار ملا د کشر ورو په لاس یې بیعت کړی و. لیکي، چې:

"ددې نه زما مطلب دا نه دی، چې ټول پیران او ملایان بدنام کړم، زما خو اوس هم په ځینو ملایانو او زبرگانو داسې عقیده ده، چې د هغو په اشارت اور ته دانگم، ولې له داسې بدذاته او کم اصلو ملایانو او زبرگانو نه مې کرکه وشوه، چې د خپلو نفسونو غټولو لپاره په قوم او ملک کې تریګنی اچوي، د شرفساد اور تازه کوي. د پښتنو بادشاهي ټوټې ټوټې کوي او د افغانستان له دښمنانو سره یارانې ساتي، نو د داسې زبرگانو له ټګۍ برګۍ نه مسلمان بچ کول زه خپل فرض گڼم."

ملا جلیل په ښه تفصیل سره د خپل یوه بل پیر بهایي کرم علي شاه ذکر کړی دی، چا چې لکه دده د کشر حضرت شور بازار نه لاس نیوی کړی و. وایي چې دا کرم علي شاه په شکل څېره بدلولو کې ډېر بد دی، چې ساعت کې یې گوري نو ښه پرهېزگار عالم به وي، د تسبولوی گریال به یې لاس کې وي او د زبرګۍ او د کرامتونو خبرې به کوي. په ساعت کې به یې پیره او بریت سره د روحو ټول خړيلي وي

او د بهنگو کوتک به ېې په اوږه ایښی وی او د قلندری خبرې به کوي. ماښام به د کاتھیاوار په جامه کې د وړوکي حضرت صاحب په شیخانو کې ناست وي، ذکر به کوي. ماسخوتن به د یو پښتون ملا په جامه کې په لمانځه ولاړ وي، سحر به یې بله نمونه جوړه کړې وي. لنډه دا چې په څېره بدلولو کې داسې مېړنی دی، چې د امکان خبره نه ده. وړاندې لیکي، چې د حضرت په وینا دوی لارل افغانستان ته، د سرحد په اکثر وچاوڼو کې وگرځېدل او بیا آزادي علاقې ته واورېدل. لومړی دوی لارل شینوارو ملک ته چې د شور بازار ملا ډېر اخلاص مند مرید وو، شینوارو د دوی ډېره درنه مېلمستیا وکړه. کرم علي شاه دلته خپل دوه کرامتونه وښودل: پنځه ویش د پاسه اووه سوه (۷۲۵) ولایتي ټوپکې او شپږ د پاسه سل (۱۰۶) بکسونه د کارتوسو د یوه غار نه د شینوارو ملک بیاموندل. بله دا چې څو زره د سرو زرو اشرفی د حمایت نه باهر زمکه وکیندل شوه او دا د شینوارو ملک ته ورکړی شوه. په دې باندې کرم علي شاه ډېر زیات مشهور شو او د خپلو "گراماتو" په سبب په باغستان کې ېې تکلیف گرځېدو. دی چې به هرچېرته لاړو، د ملایانو په مجلس کې به شامل شو او د ملکه ثریا د تصویر کیسه به یې رااچوله او د خلکو په غم و غوسه کې به یې اضافه وکړه.

ملا جلیل دا هم لیکي، چې دی کوهد امان ته هم لاړو او

د بچه سقاو سره یې ملاقات وکړو او هلته یې د "جاهلو
ملايانو" نه د امان الله خان خلاف قسم قسم فتوي
واخيستي. (۳۳)

د ملا جلیل په دې مضمون باندې راحت زاخيلي خپله
رایې داسې ورکړې ده:

"دا دي هغه ملايان او زبرگان، چې موږ ورته د دين واگې
لاس کې ورکړي دي او هغوی د دښمنانو لپاره څنگه د خپل
قام مری پرېکوي. خلق خو وايي، چې زبرگ ته د ټولې دنيا
شکې هم معلومې وي ولې زموږ زبرگانو ته دا هم نه دي
معلوم که قام او ملك غرق شي نو د دوی به په خپله څه حال
شي؟ کاپران خو نه دري زبرگان کوي او نه ترې طريقه کوي
او نه به بيا شکرانې ورکوي. دوی له خپل خرتوب له لاسه
خپل کور ته اور ورته کوي. خدای دې هر مسلمان د داسې
خو نه وساتي." (۳۴)

هم په دې گڼه کې یو بل مضمون "د افغانستان اور" د
مولوي خليل الرحمان له قلمه چاپ شو. لیکوال د هغو ټولو
خلکو ډېره زیاته غندنه کوي، چې د غېر غماز په لمسه یې
خپل کور وران کړو او لکه د لېونو سپو یو بل داړي. لیکي،
چې:

"د غیر قومونو نمک حلالو غلامانو شاباس! ستاسو
منډې تررې، ستاسو تقریرونه، تحریرونه، ستاسو د محنت
او سختۍ مېوه راوړه. مبارك شه! مبارك شه! دغه دی

افغانستان وران شو. خزانې لوټ شوي، میټزینونه تالا والا تباہ او برباد شو. بنگلې، قلاگانې وړانې شوي، بادشاه بې کوره شو، جرنیلان او کرنیلان درپه در شول، د زړو او وړو ځیګرونه څپرې شول. مزکه د ماشومانو د وینو نه سره شوه، بنځې کونډې شولې، واره یتیمان شول، پرده نشین زنانې بې حرمته شوې. واه! ددې نه زیاته فتحه ستاسو کله کېدای شي؟" (۳۵)

د ۱۹۲۹م کال د می "پښتون" کې د امان الله خان یو خط چاپ شوی دی، چې د ځینې اعتراضاتو، چې په هغې به کېدل د هغې ځوابونه یې په ښه طریقه ورکړي دي او دا وایي، چې:

"دا خود دښمن ټولې بهانې او چالاکی دي، چې زما ساده قوم له یې په دې د هوکه ورکړه او خپل ملک یې پرې باندې بیا او برباد کړ او د دښمن زړه یې یخ کړ." (۳۶)

هم په دې ګڼه کې د امان الله خان له خوا "ترکیې ته د جینکو لېږل" باندې یوه مضمون نما خط هم ورکړی شوی دی، چې نورالحق نومي پښتون طالب علم، چې په حیدر پاشا مډیکل کالج استنبول کې یې سبق وایه، هغه رااستولی دی. ښاغلی لیکوال په تفصیل ددې افغانی جینکو ترکیه ته د راتلو حال لیکي، چې:

"دا زموږ پښتنې جینکې ټولې په لیلیې مکتب کې دي. په دې مکتب کې هلک نه شته او استاذانې یې هم بنځې

دي. په داسې مکتبونو کې بغير د خپل پلار، تره، ماما او ورور نه بل چا سره د ملاقات اجازت نه شي ورکولی. د پښتنو جینکو لپاره ملاقات بالکل ناممکن دی. ددغې مکتب د یو څو ترکانو جینکو وروڼه زما د سبق ملگري دي دوی د خپلو خوښو د خولو نه د پښتنو جینکو د دینداری او د بنو اخلاقو نیک تعریف بیانوي." (۳۷)

ددې مضمون په پای کې باچا خان دا څو کرښې لیکلي دي:

"ای زما پښتنو وروڼو! دا څه الزامات او فتوې، چې په غازي امان الله خان باندې لگېدلي دي، ددې څه حقیقت نشته دی او دروغ دي. د خدای لپاره دوست او دښمن وپېژنئ او د الله په خاطر نور خپل ملک د خودغرضو او نفس پرستو خلکو په لمسه مه وړانوی." (۳۸)

د ۱۹۲۹ کال د جون د "پښتون" په لومړي پاڼه د نورالحق دا شعرونه لیکل شوي:

ناپوهه پښتنو ته خطاب

ته یې پورته خپړوي دې ځي په ښکته
 دا متل دی چې د خره مینه وي لته
 د دښمن مکر پرې څنگه تاثیر وکړه؟
 چې یې توره کره په پلار پسې اوچته
 د مرغی غوندي اجل دا رنگ پوند کړي
 دانه ویني د دام نه لگوي پته

ته به پس د بربادۍ نه خبردار شي
د جاهل مخبر ملا د نصيحته. (۳۹)

د "پښتون" د جون په گڼه کې د باچا خان د طرف نه
ليکلی شوي "اداريه" کې هم د امان الله خان ذکر کوي او په
جار وايي، چې:

"د ټول پښتون قوم صرف يو بادشاه دی او هغه غازي
امان الله خان دی. زموږ فرض دی، چې د هغه د فابدي او
بهبود يې حفاظت موږه داسې وکړو لکه چې څرنګه چې د
خپل سکه ورور کوو. د خدای لپاره لږ خو نورو قومونو ته
وګورئ، چې هغوی څرنګه د خپل بادشاه په وينا باندي
ځان، مال، زامن او خپلوان قربانوي. د هر قام د اتفاق د
يووالي او د منظم کېدو لپاره دا ضروري ده، چې د هغې
قام سړي د خپل مشر او بادشاه، جونګره خپله جونګره او د
هغه تکليف خپل تکليف وګڼي او هېچرې داسې خبره ونه
کړي، چې د هغې په وجه د قام په يوه ډله او بله ډله کې
فساد، دښمني او جنګ وشي." (۴۰)

هم په دې گڼه کې د "طبي وفد او پښتانه" د سرخط لاندې
د باچا خان يو بل مضمون هم چاپ شوی دی، چې په کې
تفصيل سره هغه حالات بيانوي، چې دوی د طبي وفد په
لېرلو کې ورته مخامخ دي او ليکي، چې حکومت په هېڅ
حال کې دوی ته اجازت ورکولو ته تيار نه دی، چې دوی دې
کندهار ته لاړ شي يا د کابل او خواو شا علاقه کې دې

فساد خپلي خلکو امداد او کمک وکړي. ددې سره سره يې د سردار عبدالهادي خان، چې د افغانستان د تجارت وزير و او اوس له امان الله خان سره د کندهار نه بمبې ته راغلی و، د هغه بيان هم ورکړی دی. د عبدالهادي خان نه تپوس وشو، چې تا ولي دومره زر افغانستان پرېښود. عبدالهادي ورته وويل، چې بادشاه دا د اول نه فيصله کړې وه، چې که چرې هغه خبر شي، چې قومونه د هغه په سر پخپلو کې جنگونه کوي او بادشاه ته دا معلومه شوه، چې ددې جنگ سبب زه يم، نوزه به فوراً د تخت نه دست بردار شم، ځکه چې زه نه غواړم چې زما په سبب سره دې زما د مسلمانانو پښتانه وروڼه خپلي ويني تويې کړي. (۴۱)

د ۱۹۲۹ کال د جولای په "پښتون" گڼه کې باچا خان خپل د "شاه امان الله خان سره ملاقات" تفصیلات ورکړي دي. باچا خان لیکي، چې زه خپلو ملگرو په دې مجبور کړم چې بمبې ته لاړ شم او له امان الله خان سره ملاقات وکړم. هغه ته د پښتنو د زړونو خپگان ښکاره کړم او دا ورته ووايم، چې ستاسو د ناکامیو په وجه سره افغانستان خولا پرېږده، موږ د سرحد پښتنو ته ډېر سخت نقصان ورسیده. کومه جذبه او همت چې ستاسو په وجه سره په موږ سرحدیانو کې پیدا شوی و او ورځ په ورځ په ترقی و هغه ستاسو د خپل قام نه خپه کېدل او بمبې ته د راتللو د پښتون قام لپاره یو داسې انقلاب و چې ددې خبر په اورېدو

یکلخت د قام ټولې ارادې بدلې شوې او د همت په ځای بې همتي او مایوسي پیدا شوه. (۴۲)

باچا خان لیکي، چې څنگه هغه د بمبۍ تاج هوټل ته لاړ، هلته یې له بادشاه سره ملاقات وکړ. باچا خان ترېنه په نورو ټپوسونو کې دا هم کړی و، چې تاسو ولې جنګ نه کوئ او په زور مو ملک باندې قبضه نه کوله. امان الله خان ورته په ځواب کې وویل، چې:

"چې گوره اصل کې بادشاه خویو څوکیدار دی او ددې حق خلکو ته حاصل وو که ماته؟ آیا دا به ښه وي، چې د یو کلي څوکیدار کوتک راواخلي او په زور خلکو ته وایي، چې ما خپل څوکیدار کړئ که چېرې د خلکو د رضا برخلاف زور جاېز وي، نو بیا ماله هم پکار وو چې جنګ مې کړی وای." (۴۳)

باچا خان امان الله خان ته وویل، چې:

"نن په افغانستان کې خانه جنګي ده، په کار دي چې هلته ستاسو لپاره تبلیغ وشي او ستاسو خوبي خلکو ته وښودلی شي، چې خلك بيا ستاسو طرف ته رجوع وکړي" ددې په ځواب کې یې وویل:

"بس زما کار ختم شو، ما لس کاله ددې قام خدمت وکړ، په دې لس کالو کې ما په وخت ډوډۍ نه ده خوړلې، د سحر نه مې ماښام پورې کار کړی دی، د خپلې ښځې، زامنو نه خبر نه وم. د شپې به بیا هم ددې قام په فکر کې

وم، چې دوی به څنگه ترقي وکړي. ددې په صله کې زه قوم قادياني او کافر کړم. زه د خپل ځان لپاره هېڅ قسمه پروپېگنده او تبليغ نه غواړم، نه یې پخپله کوم او نه چاته وایم چې زما لپاره دې وکړي. زه تاته رښتیا وایم، چې د هغې بادشاهۍ نه اوس ډېر په آرام یم. زمینداري به کوم او خپله گوزاره به کوم. خدای رازق دی." (۴۴)

هم په دې گڼه کې عبدالاکبر خان اکبر "د غازي امان الله خان د خپل ملک نه وتل" د سرخط لاندې یو ډېر په زړه پورې مضمون لیکلی دی.

لیکي، چې په ۲۷ می کال ۱۹۲۹ دا "سپېره خبر" راغی، چې امان الله خان د اتلي په لور روان شو. ډېر زیات د خپگان اظهار پرې کوي او لیکي: "حقیقت دا دی، چې د امان الله خان د خپل بدنصیب او جاهل ملک د اصلاح نه ناامیده کېدل او په ملک پرېښولو باندې مجبوره کېدل د یو ناامیدي یا د یو اسلامي سلطنت د تباهی بریادی سوال نه دی، بلکې دا سوال د اسلام د راتلونکي وخت د ټول عالم اسلام د انجام او د هغې، چې آیا هغه ساعت لاتراوسه نه دی راغلی؟ چې د هغې علمبردارانو د مذهب د هغې ټیکیدارانو د جنت چې په اصلي معنو کې د انسانیت دښمنان او آدم خواره دي، برخلاف یو لوی جهاد وشي. زه تر قیامته ددې خبرې منلو ته تیار نه یم، چې د افغانستان انقلاب د بېروني سیاست د مکاری نتیجه ده. ولې که

چېرې د ملك مذهبي پيشوايان چې د هغوی په اشاره باندي د جاهلو پښتنو عمل او حرکت موقوف دی، پخپله ذلیل نه وی، نو ولې به هغوی بیروني اثر قبلولو ته تیارېده. (که چېرې داسې اثر پیدا کړی شوی وای) او دا د ځناورو ټولې به د خپل هلاکت او تباهی سبب پخپله ولې کېده. خبره دا ده، چې بدنصیب دی هغه قوم، چې بې علم او د چا واگې د مذهبي ناپوهه ملایانو په اختیار کې وي او حد درجه بد بخت دی هغه ملك، چې د چا په اصلاح او تدبیر کې د خودغرضو نفس پرستو ته دخل وي". (۴۵)

۱۹۲۹ کال د اگست په "پښتون" کې باچا خان یو مضمون د "واه پښتونه!" د سرخط لاندې شایع کړی دی. په دې مضمون کې باچا خان په قسم قسم خبرو پښتنو ته پېغورونه ورکوي، چې د خپل بادشاه سره موخه وکړل او د چا په لمسې باندي خطا شوی او فکر مو دې طرفته هېڅ ونکړو، چې د امان الله خان نه پس به ستاسو څه حال وي؟ وړاندي لیکي، چې:

"ای پښتنو! لږ خو فکر وکړئ، موږ به د لږ ساعت لپاره فرض کړو، چې امان الله خان خراب و. ددې لپاره د هغه برخلاف په افغانستان کې جنگ شروع شو. لیکن اوس خو دوه میاشتي وشوي هغه خراب سړی د افغانستان نه بهر شو او افغانستان خویې خلکو ته پرېښود، نو بیا ولې کور په کور جنگ دی.

سرو چې مور به تاسو ته نعرې وهلې، چې گورۍ دوی د
دبمن په لمسه د پښتون قام تباهي کوي او د هغه وطن
بريادوي، نو تاسو به پکې شک او شبهي کولې. اوس خو
هېڅ شک او شبهه پاتې نه شوه.

د خدای لپاره ای پښتنو وروڼو! سترگې وغړوئ، تباہ
شوئ، بریاد شوئ دبمن ستاسو د تخت په ورکېدو پسې
دی او ستاسو په تخت د مشکي زوی، چې هغه پښتون نه
دی کینوي. ستاسو بادشاه ورکوي، ستاسو په یوه ځای د
جمع کېدو ځای وړانوي، ستاسو د دماغونو نه د بادشاهۍ
خیال وباسي. تاسو ناامیده کوي. لکه څنگه چې نن ورځ
زمور دېر خلك ماته مایوسه او ناامیده معلومېږي. مایوسي
د بې همته خلکو کار دی. پاسی د الله پاک او د هغه د پاک
رسول ص په خاطر د خپل قام د خدمت لپاره په اتفاق سره او
په جمع سره ملا وتړئ. ذاتیات او پر جنبه پرېږدئ. د چا نه
چې په مال کېږي هغه دې په مال او د چا نه چې په ځان
کېږي، هغه دې په ځان صرفه ونه کړي. تر هغې وخته پورې
یو پښتون له آرام کول نه دي پکار تر کوم وخته پورې، چې
مور دا خپل تخت دا خپله بادشاهي واپس د مشکي د زوی
نه اخیستی نه ده او په هغې مو یو پښتون نه دی کېنولی.

او که دې وخت کې مو څه قدرې ځان او مال ته وکتل او
سستي مو وکړه، نو امید نشته، چې زمور هستي د دنیا په
مخ پاتې شي.

د امان الله خان له تلو سره د پښتنو په جذبه کې هم ډېر لوی فرق راغلو او ددې نه پس بیا د ډېرې مودې پورې شعرونه خو شایع کېدل، چې پکې د امان الله خان ذکر و خو داسې لوی یا اوږد مضمون په دې موضوع نه دی چاپ شوی.

ماخذونه:

۱. پښتون، اتمان زئی، می کال ۱۹۲۸، ص ۳۸-۳۹
۲. // // // ص ص ۳۹-۴۰
۳. // // // ص ص ۴۰-۴۱
۴. // // // ص ۴۱
۵. پښتون، جون کال ۱۹۲۸، ص ص ۵-۱۰
۶. پښتون، جولایي کال ۱۹۲۸، ص ۶
۷. // // // ص ۷
۸. // // // ص ص ۸-۹
۹. پښتون، اګست، کال ۱۹۲۸، ص ۳۲
۱۰. // // // ص
۱۱. پښتون، نومبر کال ۱۹۱۲۸، ص ۳۴
۱۲. // // // ص ص ۳۸-۳۹
۱۳. پښتون، دسمبر کال ۱۹۲۸، ص ۷
۱۴. // // // ص ۱۵
۱۵. // // // ص ص ۱۰-۱۱
۱۶. // // // ص: ۱۵
۱۷. پښتون، جنوري کال ۱۹۲۹، ص ص ۱۱-۱۳
۱۸. // // // ص ۴۳
۱۹. // // // ص ۴۵

۲۰.	//	//	//	ص ۴۵
۲۱.	//	//	//	ص ۴۶
۲۲.	//	//	//	ص ۴۶
۲۳.	//	//	//	ص ۴۷
۲۴.	//	//	//	ص ۴۹
۲۵.	//	//	//	ص ۵۰
۲۶.	پښتون، فبروري، کال ۱۹۲۹، ص ۲			
۲۷.	//	//	//	ص ص ۴۷-۴۸
۲۸.	//	//	//	ص ۴۹
۲۹.	پښتون، مارچ، کال ۱۹۲۹، ص ص ۵-۶			
۳۰.	//	//	//	ص ص ۶-۷
۳۱.	//	//	//	ص ص ۸-۹
۳۲.	پښتون، اپریل، کال ۱۹۲۹، ص ص ۵-۱۰			
۳۳.	//	//	//	ص ص ۱۱-۱۸
۳۴.	//	//	//	ص ۳۶
۳۵.	پښتون، می، کال ۱۹۲۹، ص ۵			
۳۶.	//	//	//	ص ۸
۳۷.	//	//	//	ص ۱۰
۳۸.	پښتون، جون، کال ۱۹۲۹			
۳۹.	//	//	//	ص ص ۹-۱۰
۴۰.	//	//	//	ص ص ۳۹-۴۰
۴۱.	پښتون، جولایي، کال ۱۹۲۹، ص ۱۰			
۴۲.	//	//	//	ص ۱۲
۴۳.	//	//	//	ص ص ۱۴-۱۵
۴۴.	//	//	//	ص ص ۴۲-۴۳
۴۵.	پښتون، اگست، کال ۱۹۲۹، ص ص ۱۳-۱۴			

محمد انعام واک

اماني دوره

او په افغانستان کې د ملت

جوړونې بهير

لرليد:

په يوه ځانگړي سياسي جغرافيه کې د خلکو هغه ټولنه، چې گډې تاريخي، کولتوري، اقتصادي او سياسي گټې، ملي احساس، ايکي يو ملي هويت او گډ ملي ارزښتونه ولري، "ملت Nation" او ددې گټو او ارزښتونو د يوځای کېدو او پخلي بهير "ملت جوړونه Nation Building" بلل کېږي.

د يوه افغان پوه له نظره ملت هغې ټولنې ته وايي، چې اوسېدونکي يې له قومي، ژبني او مذهبي توپيرونو سره

سره ځانونه د هغې منلي غړي وبولي، هغې ته د زړه له کومې وفادار وي او له بلې هرې ټولني زيات له هغې سره کلک ټولنيز، سياسي او رواني تړون ولري. (۱)

ژبني، قومي، مذهبي، ديني او تاريخي يووالی کولای شي چې له ملت جوړونې سره مرسته وکړي. خو په ملت جوړونه کې کېدای شي کله کله دا فکتورونه هومره پرېکنده رول ونه لوبوي. په نړۍ کې داسې ټولني شته چې له هره پلوه متجانسي يانې نگه وي لکه جاپان او يا په ډېرو اړخونو کې سره توپير ولري لکه سويس. (۲)

د ملت جوړونې ستونزې او اسانتياوې د يوه هېواد له سياسي انکشاف سره نېغ تړاو لري. په لويديز کې سياسي تکامل ځانگړي سياسي پړاوونه وهلي دي:

- لومړی دولت جوړ شوی،
- بيا د ملت جوړونې کار پيل شوی،
- بيا اقتصادي ودې ته پام اړول شوی،
- ورپسې په سياست کې د عامو خلکو گډون، يانې ديموکراسي، مطرح شوی،
- او بيا له اقتصادي ودې وروسته د ملي عايداتو په وپس کار شوی. (۳)

سياسي انکشاف په افغانستان کې لرغونې سابقه لري، خو د "ملت جوړونې" په بڼه کې دې انکشاف نه خپل لارم پړاوونه وهلي او نه د کومې ځانگړې ستراتيژۍ له مخې پرې

عملي کار شوی. همداراز په افغان "ملت جوړونه" باندې لارمې تيوريکي څېړنې هم نه دي شوي، نو په همدې بنسټ زموږ ليکنې هم په دې اړه ډېرې لومړنۍ، خامې او نيمگړې دي. افغانستان ته د اسلام د مقدس دين د ظهور نه لا وړاندې په مرکزي آسيا، غور او جنوبي اسيا، ملتان کې "سوري" او "لودي" حکومتونو په افغانستان کې د دولت او ملت جوړونې موند مات کړ.

ځينو افغانستان پوهانو په پنځلسمه پېړۍ کې د اعلیحضرت "شېخ ملي" ټولنيز-اقتصادي ريفورمونه، په شپاړسمه او اولسمه پېړيو کې د اعلیحضرت "پير روښان" او اعلیحضرت "خوشال خان خټک" ملي غورځنگونه هم افغان دولتونه گڼلي دي. دوی کله کله پښتون په يوازي خان "ملت" گڼلی. موږ پخپله هم ځانته د افغان ملت خطاب کوو. بنایي دا خبرې ددغه يا هغه "ملي" او "سياسي" مصلحت او يا واقعیت په بنسټ وي، خو ددې مصلحتي او يا واقعي تېرسونو د ثبوت لپاره ژوره څېړنه په کار ده.

د افغانستان موسس ستر احمد شاه بابا د دولت او ټولني هويت "افغان" وباله. څه ناڅه دوه نيمې پېړۍ وړاندې په "افغان" هويت باندې د مېشتو قومي گروپونو سلا په معاصر افغانستان کې د افغان "دولت" او افغان "ملت" جوړونې د بنسټ ډبره کېښوده.

سره له دې چې امير عبدالرحمن خان (۱۸۸۰-۱۹۰۱) د

ملت جوړونې په اړه ځانگړې ستراتيژي درلوده او په ملت جوړونه کې یې د انجنیر په توگه د باچا، د معمار په توگه د پوځ او د کاریگرو په توگه د خلکو په رول ټینگار کاوه. (۴) خو بیا هم سیاسي انکشاف د دولت جوړونې تر پولو وانه وښت.

د انگریز او افغان له درېیمې جگړې وروسته په امانی دوره (۱۹۱۹-۱۹۲۹) کې ملت جوړېدنې ډېر وخت نه درلود. د امانی دورې لومړۍ پړاو (۱۹۱۹-۱۹۲۴) د ملت جوړونې د هڅو او دویم پړاو (۱۹۲۵-۱۹۲۹) د بهرنۍ لاسوهنې او کورني اغتشاش له امله د دولت او ملت وړانونې پړاو و.

په داسې حال کې چې په اروپا کې د سیاسي انکشاف پړاوونو هر یوه لږ تر لږه پېنځلس شل کاله وخت اخیستی، نو د امانی دورې لومړۍ پېنځه کلن پړاو د ملت جوړونې لپاره لږ وخت و.

ویلای شو چې سیاسي انکشاف په افغانستان کې د دولت جوړونې له پړاوه وړاندې نه دي تللي. د کورنیو عواملو په توگه د ټولنیز پرمختگ د ښو طرحه شویو او اوږدې مودې د پلانونو نشتوالي او ددې پلانونو په طرح کې د کورنیو بشري او اقتصادي منابعو په نظر کې نه نیول (۵) د دولتي جاکمیت د ټینګېدو نه وروسته په ډېرې چټکۍ د سیاسي انکشاف د نورو پړاوونو یوځایي پیل له یو خوا او

وخت په وخت د افغانستان په لار شمال ته د جنوب او جنوب ته د شمال د بنکېلاک سياسي او پوځي مانوروله بلې خوا، افغانستان ته د ملت جوړونې چانس نه دی ورکړی. لږ تر لږه په تېره یوه نیمه پېړۍ کې د افغان او انگرېز درې جگړې یو او په ۱۹۸۰ لسيزه کې د افغان شوروي جگړه بل مثال دی. داسې چې انگرېزي بنکېلاک د نولسمې پېړۍ په پای کې "افغانستان" او شوروي بنکېلاک له هغې یوه پېړۍ وروسته، د شلمې پېړۍ په پای کې افغان "ملت" توپه کړ.

اماني دوره:

اماني دوره په واقعیت کې د دريو اهدافو لپاره پیل

شو:

۱- د یوه نوي او ملي دولت جوړول،

۲- د سياسي خپلواکۍ بیا گټل،

۳- د ټولنیز-اقتصادي نظام بدلول.

د سياسي انکشاف لومړی پړاو یانې د نوي دولت جوړېدل په بريالیتوب سرته ورسېد. د هېواد سياسي خپلواکي بیا ترلاسه شوه، خود دولتي واک د غزولو، د ملي هویت د پخولو، د یوې ملي ټولنې د جوړولو، اقتصادي ودې، سياسي دیموکراسۍ او د عايداتو د عادلانه وېش غټ غټ ملي کارونه په مخ کې وو.

د دولتي واک غزول:

دولت په نهو اداري واحدونو (پېنځو غټو ولایتونو او څلورو اعلی حکومتونو) کې د درې گونو "اجرائیه، مقننه او قضائیه" قواو له لارې د دولتي واک د غزولو کار مخکې بيوه. (۶)

ملي هويت:

په قومي ژبني لحاظ ارجل يانې نامتجانسو ټولنو کې د ملت جوړونې لومړی او ستونزمن کار د "ملي هويت" ټاکل او پخول دي، خو دا چې په افغانستان کې د دولت او ټولني هويت په عنعنوي توگه "افغان" پاتې و، نو په امانی دوره کې هم په افغان هويت باندې يوه عمومي سلا موجوده وه، خو تر هغه ځايه چې د ملي هويت خبره له قومي ژبني جوړښت سره تړاو لري، نو دا خبره د خپرلو ده.

افغان ملت جوړونه په افغانستان کې له افغان ژبني جوړښت سره ستونزې لري او دا ملي تاوان په دې کې دی، چې قومي جوړښت په افغانستان کې په ژبني جوړښت نه دی لگېدلی. قومي جوړښت يو او ژبني جوړښت بل دی. (۷)

د دولت سياسي ژبه يوه او ملي ژبه بله پاتې شوې ده، نو د يوه پاڅه ملي هويت په نه جوړېدلو کې کولتوري عنصر يانې د يوې ملي ژبې نشتوالی هم لاس کړی دی.

د قومي جوړښت له مخې دا ستونزې بنسټيزې نه دي، ځکه

نه یوازې دا چې قومي جوړښت په افغانستان کې یو په بل کې یو ننوتی جوړښت پاتې شوی، بلکې د ځینو نامتجانسو گاونډیو ټولنو، د ساری په توگه د ایران او پاکستان، د قومي جوړښت په پرتله یو مناسب جوړښت هم دی.

له دغسې یوه مناسب قومي جوړښت او تجانس سره سره بیا هم د یوه ښه انکشاف په توگه په افغانستان کې د یوه Ethnic Nation په ځای د یوه Civic Nation د جوړېدو هڅې شوي دي، خو په افغان بټۍ کې د بېلو بېلو قومي گروپونو خام پخلي او کمزوري ملي Integration د یوه پاڅه او پیاوړي ملي هویت لار نیولې ده. همدلته ده چې له امانی دورې څه ناڅه اتیا کاله راوړوسته هم ژبه د یوې ملي ستونزې په توگه لا پاتې ده، ځینې افغان قومي گروپونه ځان نن سبا افغان نه، بلکې افغانستاني بولي او د یوه مرکزي او پیاوړي افغانستان په ځای د یوه کمزوري او وېشلي افغانستان غوښتنې پوره قوت لري.

په امانی دوره کې په ملت جوړونه کې د کولتوري ارزښتونو او یوې ملي ژبې په بنسټیز رول ټینگار وشو. د نړۍ د یوه نوميالي ناروېژي انټروپولوگ پروفیسر فریدریک بارت Prof. Fredrik Barth له قوله په ۱۹۲۰ کلونو کې په افغانستان کې د ملت جوړونې کار پیل شو. هغه وایي، چې په دې لړ کې یوې اکادمیکې ژبې ته د پښتو ژبې د اوچتولو او ملي کولو (د افغانستان ژبه) هڅې پیل شوې. (۸)

د نړۍ نوميالی ختيز پوه او بيا وروسته پښتو ژبپوهانند
Georg Morgenstierne په ۱۹۲۴ کال کې افغانستان ته
سفر وکړ. افغان ټولواک د هغه تودهرکلی وکړ. د پښتو ژبې
د معیاري کېدو په لار کې د نورو څېړنو په څنګ کې
ناروېژي ختيز پوه د پښتو ژبې Ethymology وليکله. (۹) د
يوې ملي ژبې د جوړېدو کار افغان ټولواک غازي امان الله
له ځانه پیل کړ. هغه خپله پښتو ژبه زده کړه.

ليدل کېږي، چې د افغاني ملت جوړونې دې اړخ ته د
اماني دورې پام و، خو وروسته په لارم ډول تعقيب نشو، نو
تر هغه ځايه چې قومي او ژبني جوړښتونه هم په ملت
جوړونه کې لاس لري، په افغانستان کې له امانی دورې
مخکې او راوروسته د دولتونو د پوره بې مسئولیتۍ،
اغماض او د يوې رڼې ستراتيژۍ او ملي هوډ د نشتوالي له
امله په افغان بټۍ کې د بېلو بېلو قومي گروپونو د نه ويلې
کېدو او يوې ملي ژبې د نه جوړېدلو له امله يو پوخ افغان
ملي هويت منځ ته رانغی، نو په زغرده ويلای شو چې ملت
جوړونه په افغانستان کې د يوه "پاخه ملي هويت" له بحران
سره مخ وه او ده.

اقتصادي پرمختګ:

د ملت جوړونې د يوه درېيم پړاو په توګه امانی دورې په
افغان "ملت جوړونه" کې اقتصادي پرمختګ ته پاملرنه
وکړه او يو لړ اقتصادي بریاوې هم ترلاسه شوې. د امانی

دورې د دویم پړاو په وروستیو کې، کله چې له ۱۹۲۷ کال څخه بدلاڼه زور اخیست، دولت یو لړ بهرني اقتصادي تړونونه ترلاسه کړل، خو زیاتېدونکې سیاسي ناکرارۍ، لږو کورنیو بشري او طبیعي منابعو، د ښه پلان او ښې متودولوژۍ نشتوالی، امانی دولت ته د اقتصادي بنسټونو د رغونې په دود د یوه پیاوړي مواصلاتي نظام، پخو سرکونو، تجارتي مارکېټونو، میدانونو، د ښار او کور جوړولو، د کرنې او اوبو لږولو او نورو اقتصادي منابعو د هستولو او په کار اچولو او په پای کې د ملي عاېد د عادلانه وېش وخت ورنه کړ.

قومي مساوات او ملي یووالی:

اماني دورې په افغان ملت جوړونه کې د قومي مساوات او ملي یووالي لپاره هم ګامونه واخیستل. د امانی دورې د ۱۹۲۳ کال د اساسي قانون د اتمې، نهمې، لسمې، دوه ویشتمې او څلیریشتمو مادو له مخې د افغانستان ټول اوسېدونکي پرته له دیني، مذهبي، جنسي، قومي او نژادي تبعیضه د افغانستان د مساوي حقونو درلودونکي تبعه وګڼل شول. (۱) او په قانوني ډول د ملي یووالي او یوه موټي "ملت جوړونې" هڅه وشوه. (۱)

ښوونه، روزنه او کولتوري پرمختګ:

د ملت جوړونې د یوه مهم توکي په توګه د ښوونې او

روزني په برخه کې هم بې ساری پرمختګ وشو. د وخت د اساسي قانون د ۶۸مې مادې له مخې لومړنۍ زده کړې حتمي شوې. ۳۲۲ لومړني، ۳ ليسيې او ۲۲ مسلکي ښوونځي جوړ شول. په مسلکي ښوونځيو کې درې زرو (۳۰۰۰) او لومړنيو ښوونځيو کې په ۱۹۲۷ کال کې ۵۱۰۰۰ تنو زده کړه کوله. تر ۱۹۲۷ کال پورې دېرش ټوکه بېل بېل درسي کتابونه په ۶۹۳۵۷۵ شمار کې چاپ شول. يو شمېر نارينه او ښځينه زده کوونکي د لوړو او مسلکي زده کړو لپاره بهر ته واستول شول. د ملي شعور او ملي احساس د پياوړي کولو لپاره د امانې دورې په لومړي پړاو کې څه ناڅه ۱۳ خپرونې په مرکز او ولاياتو کې خپرېدې. (۱۲)

سياسي ډيموکراسي:

د ټولنيزو، کولتوري او اقتصادي ريفورمونو په پلي کولو برسېره د سياسي ډيموکراسۍ په دود سياسي فعاليت ازاد، سياسي خپرونې تاسيس او لږ تر لږه دوه سياسي گوندونه، يو کين او بل ښي، جوړ شول. (۱۳) په امانې دوره کې ددې سياسي گوندونو يو تن هم د دولت له خوا اعدام نشو. (۱۴)

ملت جوړونه که امت جوړونه:

په ۱۹۱۹ کال کې امانې دولت له شوروي اتحاد سره د

دوستۍ اړیکې ټینګ کړل. شوروي مشرانو افغان دولت ته د نړۍ د یوازیني خپلواک مسلمان دولت په سترګه کتل او هغه یې د ازادۍ په لوري د نړۍ د نورو مسلمانانو رهبرۍ ته هڅاوه. (۱۵) افغان ټولواک غازي امان الله خان تر ۱۹۲۲ کال پورې له پان اسلامیزم سره مرسته وکړه. هغه په جنوبي اسیا، هندوستان، کې د انګرېزي بنکېلاک په وړاندې د "خلافت او هجرت" او په مرکزي اسیا کې د بلشویکي ضد "باسمچي" غورځنګونو سره مرسته کوله. هغه په دې ډول د هېواد دننه او بهر د اسلام د یوه قهرمان په توګه وپېژندل شو. (۱۶)

تر ۱۹۲۱ کال پورې د امانی دورې بلشویکي او انګرېزي ضد سیاستونو شوروي او برتانیه په اسلامي نړۍ کې ګوښه کړل. (۱۷) او کابل د انګرېزي او شوروي بنکېلاک په وړاندې د سیمې د ملي او اسلامي غورځنګونو د مشرۍ مرکز وګرځېد.

خو دې پالیسیو که له یوې خوا د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د لاخوندي کولو لپاره حیاتي اهمیت درلود، نو له بلې خوا یې د افغان ملت جوړونې انرژي په "اسلامي امت جوړونه" هم لګوله.

د امانی دورې د ملت جوړونې کورني امکانات:

له افغان ملي او مذهبي عقایدو سره برابر د غازي امان الله له خوا دننه په هېواد کې د دین، دولت، ملت او وطن د

شعار پورته کول^(۱۸) له انگرېز نه د درېيمې جگړې د گټلو په نتيجه کې د يوه غټ ملي امکان په توگه د "غازي" د لقب گټل او بيا په ملي سياست کې ددې لقب سياسي گټه، د امانې دورې په لومړي پړاو (۱۹۱۹-۱۹۲۴) کې د دولت او خلکو ترمنځ متقابل باور، له مرکز نه د اطرافو اطاعت، د خلکو له خوا د دولتي احکامو منل، دولت ته ماليه او اعانه ورکول، دې ټولو د امانې دورې د ملت جوړونې بالفعل کورني سياسي او اقتصادي امکانات برابرول.

کورني مخالفين: ملا او خان:

يو شمېر مذهبي او روحاني قوتونه څه د امانې دورې د پېرنيو مخالفينو له خوا، څه د خپل په شاتلونکي طبيعت له مخې او څه په ټولنه کې ددې قوتونو له سياسي او کولتوري موقف سره د امانې دورې د مترقي پروگرامونو د ټکر له مخې ان د امانې دورې د لومړي پړاو (۱۹۲۳) راهيسې د امانې دولت په وړاندې تجهيز او تشويق شول. تر دې چې دې په شاتلونکو قوتونو په ۱۹۲۹ کال کې د سقاو د زوی اړ او دور اسلامي پاڅون وباله. ان لاندې هم د افغانستان ځيني بنسټپالي اسلامي تنظيمونه هغه اسلامي پاڅون گڼي. ځيني څېړونکي د دې اړ او دور پرې په امانې دولت اچوي او د هغه يو علت د مرکزي اسيا له "باسمچي" غورځنگ سره د امانې دولت د مرستو پرېښودل گڼي.^(۱۹) فيودال، ملا او روحاني په شاتلونکي قوتونه، چې ان د

اماني دورې د ۱۹۲۳ کال د مترقي اساسي قانون نه ناراضه شوي وو. (۲۰) په ۱۹۲۹ کال کې یې د سقاو د زوی ملي ضد اغتشاش ته اوږه ورکړه. په دولت کې د خان او سردار د نفوذ له منځه وړلو او په قضایي چارو کې د مذهبي او فقهي کارکوونکو د واک راکمولو دا دواړه مذهبي او فیوډالي قوتونه د اماني دورې د مترقي پروگرامونو په وړاندې ودرول.

اقتصادي ستونزې:

اقتصادي ستونزو هم په خپل وار د اماني دورې د ټولنیز-اقتصادي بدلا نه په لار کې تېرې واچولې. د ساري په توګه د هېواد په ختیز (پکتیا) کې په ۱۹۲۳ کال کې د دوو ملایانو په مشرۍ د لومړي بنکاره دولتي ضد اړ او دور ټکول دولت ته د څه ناڅه دوه کلنې دولتي بودجې په بیه تمام شو. (۲۱)

مالیه:

په عمومي توګه د ماليې زیاتولو او په یو شمېر سیمو، د ساري په توګه په بامیان، کوهدامان، کوهستانونو او هرات کې د باچا په نه موجودیت (دسمبر ۱۹۲۷-جولای ۱۹۲۸) کې له بې وسه بزګرو او مالدارو نه د پاتې دولتي ماليې راټولولو هم د دولت د مخالفینو کتار پیاوړی کړ: ملي عاید له ۸۰ میلیونو افغانیو نه ۱۸۰ میلیونو

افغانیو ته جیګ کړای شو. ددې عاید په سلو کې څه ناڅه ۶۰ د ځمکو مالیات او د حیواناتو ټکس و. (۲۲)

اداري فساد، بدو او دولتي ډلبازیو: د ساري په توګه د باچا او صدراعظم ترمنځ تاو تريخوالي، له یوې خوا او د شته ستونزمنې سیاسي وضعې نه د یو شمېر دولتي مامورینو غلطې استفادې، اداري فساد او بدو (۲۳) په خپل وار د امانی دورې د ټولنیز-اقتصادي بدلانه او دولتي حاکمیت لار ونيوه.

بهرني مخالفين:

پیاوړي بهرني مخالفین د امانی دورې په وړاندې د کورنیو مخالفینو شاته ولاړ وو:

- _ افغانستان ته د اسلامي خلافت د مرکز د انتقال نظر،
- _ د شمال او جنوب، شوروي او انګرېزي بنګېلاک،
- _ د انګرېزي او شوروي بنګېلاک په وړاندې د امانی دورې د مهاجرت د خلاصو دروازو سیاست،
- _ او د مرکزي او جنوبي اسیا له مهاجرو سره ډول ډول مرستو،

دې ټولو او نورو د امانی دورې ملت جوړونه په پښو ووېله.

لنډيز:

_ ملت جوړونه په امانی دوره کې په یوه پیاوړي ملي

هوډ پیل شوه، خو ددې دورې د لومړي پړاو لنډ تنګ وخت او د دویم پړاو او دوړ د ملت جوړونې د ستراتیژۍ د تخنیکي او تکتیکي ستونزو او یو له بله د ملت جوړونې د کوچنیو پړاوونو بېلول ژوره څېړنه غواړي.

— امانی دوره په واقعیت کې یو افغاني رنسانس او د بنسټیز ټولنیز-اقتصادي بدلانه یوه بې سارې دوره وه، خو ددې دورې د "افغان ملت جوړونې" په وړاندې:

— په افغانستان کې د پرمختګ له دوو دايمي عناصرو، مذهبي محافظه کارۍ او کولتوري حساسیت، سره د امانی دورې ټکر له یوې،

— او د مذهبي محافظه کارۍ، کولتوري حساسیت او بهرني بنکېلاک د پیاوړي مثلث جوړېدل له بلې خوا،

— د افغان "ملت جوړونې" د یوې بنکېاره او رنې ستراتیژۍ نشتوالي،

— د سیاسي انکشاف د بېلو بڼو پړاوونو یو واري او چټک پیل،

— په افغان بټۍ کې د یوه پیاوړي Integration نشتوالي،

— او د یوه "پاخه" ملي هویت بحران،

— د ټولنیز-اقتصادي نظام د بدلولو حساسیتونو،

— د یوه ملي سیاسي ضرورت له مخې د امانی دورې د

مهاجرت د خلاصو دروازو سیاست،

— د شمال او جنوب پیاوړو بنکېلاکګرو او د افغانستان

حساسې سیاسي جغرافیې،

هر یوه په خپل خپل ځای او بیا دې ټولو په گډه د امانی دورې د ملي دولت، د یوې پرمختللي ملي ټولني او ملت جوړونې سره بریالی دښمني وکړه.

اخځونه:

۱، ۲، ۳ د ډاکټر انورالحق احدي مقاله (ملي ژبه د ملي ټولني بنسټيزه ستن)، د پښتو ژبې د ودې اړتیا او لارې چارې (د بېلوپلو لیکوالو د لیکنو ټولگه)، ۹-۱۴ مخونه، د پښتني فرهنگ د ودې او پراختیا ټولنه، جرمني، ۱۹۹۹ کال.

۴_ Wak, Mohammad Enam, "Afghanistan: Afghan nationalism and Islamic fundamentalism", p.6, Danish Book Center, Peshawar, Pakistan, 1999.

5_ Shahrani, M.N (1986) State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: in A. Banuazizi and M. Weiner (eds), The state, Religion and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran and Pakistan, Syracuse University Press, p.47.

۶_ میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۹۴، ۷۹۶ مخونه، د چاپ کال ۱۳۶۶، چاپونکی مرکز نشر انقلاب با همکاری جمهوري، چاپ سوم، چاپ اول جمهوري.

7- Wak foundation for Afghanistan, The Ethnic Composition of Afghanistan, pp.10-19-27, KOR, Peshawar, Pakistan, 1999.

8_ An interview with prof. Fredrik Barth, Afghanistan Nytt, p.12, A.nytt 1/2002, Oslo, 9 Ibid, p.12.

۱۰_ میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۹۴ مخ.

11_ Shahrani, M.N (1986), State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: in A Banuazizi and M. Weiner (eds), The state, Religion and Ethnic politics: Afghanistan, Iran and Pakistan. Syracuse University, p.46.

۱۲_ میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۹۲، ۷۹۳ مخونه.

۱۳_ پورتنی اخځ، ۷۹۷ او ۷۹۸ مخونه.

۱۴_ پورتنی اخځ، ۷۹۸ مخ.

15,16,17. Shahrani, M.n. (1986), State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: in A Banuazizi and M. Weiner (eds), The state, Religion and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran and Pakistan. Syracuse University press. p.46.

17, ibid, p.45.

19_ ibid, p.46.

20_ ibid, p.47.

21_ ibid, p.48.

۲۲_ میر غلام محمد غبار، پورتنی اخځ، ۷۹۲ مخ.

۲۳_ پورتنی اخځ، ۸۰۴ او ۸۲۳ مخونه.

عبدالباري جهاني

د اعلیحضرت امان الله خان د

اصلاحاتو د ناکامېدلو

علتونه

په افغانستان کې چې هر وخت د ترقی، تغییر او تنویر کلمات یادېږي، نو د اعلیحضرت امان الله خان نوم به سم ورسره ملګری وي. د افغانستان په تاریخ کې به هېڅ مشر په دغه اندازه له خپل اولس او د هغه له ترقی سره دونه ژوره، صمیمانه او صادقانه لېونی مینه نه وي ښودلې. د افغان اولس د نېکمرغه کولو، عصري کولو او پرمخ بیولو

سره د امان الله خان مينه د يوه پاچا مينه نه، بلکې د يوه شاعر، هنرمند او نقاش مينه وه، چې زياتره په احساس افاده کېدلې، خو لکه څرنگه چې بیده اولسونه د خپلو هنرمندانو او شاعرانو د احساس په ژبه ډېر ناوخته پوهېږي، دغه راز د خپل دې وطن پالونکي پاچا په نیکو احساساتو او سپېڅلي مينې هم هغه وخت وپوهېدل، چې هغه وخت يې د ارمان او افسوس اوښکې پسې تويولې، چې هغه د دوی او د خپل گران هېواد له تودې غېږې څخه، چې ده د جنون تر سرحده مينه ورسره درلوده، ډېر لرې تللی و او نور يې د بېرته راستنېدلو امکان موجود نه و. هغه په ژوند د خپل اولس لپاره مړ شوی و او هغه ژبې، چې دده په یاد وگرېدلې، وار په وار غوڅې شوې.

امير امان الله خان، چې په نړۍ کې د وخت د تر ټولو ستر استعماري طاقت په مقابل کې د سر پورته کولو او د جنگ د اعلانولو په افتخار خپل اولس په جوش او خړوبښ استقبال کړی او د غازي لقب يې ورکړی و، خپل هغه اولس صرف د ترقي، ازادۍ او پرمختگ سره د لېونۍ مينې په گناه د کافر او لاهي په نوم له ملکه وشاره، خو د هغه پيل کړي اصلاحات ناکام نه، بلکې د ناپوهانو او داړه مارانو د اغتشاش له امله د لنډې مودې لپاره بند شول او ددې اغتشاش سره گواکې د امانې نهضت کمبله ټوله شوه، خو افغان اولس د شلمې پېړۍ په وروستيو لسيزو کې د دوهم

ځل داخلي جنگونو تر پیل کېدلو پورې، د ترقۍ او پرمختګ پر لور، کله بیده او کله وینښ ګامونه پورته کړل. افغانستان له برتانوي استعمار څخه د استقلال د ګټلو په وخت کې داسې هېواد و، چې سړی یې له خپلو تقریباً ټولو ګاونډیو هېوادونو څخه وروسته پاتې بللای شي. سواد د نشت په اندازه و او خلکو به حتی خپل خصوصي او کورني لیکونه په ملا لیکل او لوستل او د ژوند د تقریباً ټولو معلوماتو او اطلاعاتو منبع یې ملایان او د جوماتونو انګړونه وو. راډیو وجود نه درلود او له یوه ښار څخه تر بل ښار پورې د سفر کولو لپاره کله شپې او کله هفتې په کار وې.

اعلیحضرت امان الله خان په داسې یوه وروسته پاتې عنعنوي او په دننه کې پرمختخا صمو فرقو او قومونو وپشل شوې ټولنه کې اصلاحاتو ته ملا وتړله، چې په هغې کې هر اصلاحي پروګرام د یوه انقلاب راوستلو معنی درلوده. ددې اصلاحاتو په پیل کېدلو، تعقیبېدلو او ناکامېدلو کې د اعلیحضرت امان الله خان شخصیت او اغېزه تر بل هر څه زیات مطرح دي. دا ځکه چې افغانستان شاهي نظام درلود او شاهي نظامونه که هرڅو نه ډیموکراتیک هم وای بیا هم پاچا تر ټولو قواوو برتر او تر ټولو یې برخه او مسولیت زیات و. په عمومي صورت ویلای شو، چې اعلیحضرت امان الله خان پر وطن او ترقۍ مین شهزاده و، خو په یوه

وروسته پاتې ټولنه کې د دونه ژورو او حتی آنی اصلاحاتو د راوستلو د اېره یوازې وطن پالنه او مینه کافي نه وه. امیر امان الله خان بیا هم یو شهزاده و. هغه د ژوند ترخې او خوږې نه وې لیدلې. هغه ته قدرت په میراث پاتې شوی او د اصلاحاتو د پروگرام له جدیت څخه یې ښکاري، چې د خپل وطن په حالاتو ډېر خبر نه و.

یو له هغو کسانو څخه، چې د استقلال په جگړه کې یې فعاله برخه درلوده او هم یې وروسته د پوځ په تنظیمولو او روزلو کې فعاله ونډه اخیستلای شوای هغه سپه سالار محمد نادر خان و، چې اعلیحضرت امان الله خان یې پر هونښیارو مشورو غوږ ونه نیوی او ډېر ژر د افغانستان له فعالې سیاسي صحنې څخه گوښه کېدلو ته مجبور شو. نادر خان په کال ۱۹۲۴ کې له کابل څخه د وتلو په وخت کې پېش پېني وکړه، چې د امان الله خان چټک اصلاحات به د افغانستان د بربادۍ او دده د سقوط سبب شي. (ټیټلر، ص ۲۲۵).

د امان الله خان د بربادۍ یو لوی علت دا و، چې هغه د خوست له پاڅون څخه هېڅ عبرت وانه خيست. په هغه پاڅون کې، چې د منگلو او ځاځیو لویو قبایلو برخه پکې درلوده او لایې د پاڅون په جریان کې د پخواني پاچا محمد یعقوب خان زوی عبدالکریم د پاچا په حیث ټاکلی و، د خلکو اصلي او یا لږ تر لږه څرگند شعار دا و، چې د امیر

امان الله خان اصلاحات د شریعت مخالف دی او هغه کافر دی او باید چې له قدرته لیرې شي.

د اعلیحضرت امان الله خان پوځ له هغه پاڅون سره، چې بالاخره یې د لوگر او غزني ځینې سیمې هم ورسره واخیستلې، د مقاومت توان نه درلود او امان الله خان بالاخره مجبور شو، چې ملایانو ته د ځینو امتیازاتو په ورکولو سره د منگلو او ځایو په مقابل کې د نورو قبایلو مرسته ترلاسه کړي او د خوست د پاڅون چاره په وکړي. (ر فورم، ص ۱۲۳)

اعلیحضرت امان الله خان باید پوه شوی وای، چې نه دده اصلاحات لکه څرنګه چې ده یې فکر کاوه، خلکو او په تېره بیا د هغوی مذهبي مشرانو ملایانو ته د منلو وړ دي او نه دی ددغه راز اصلاحاتو په مقابل کې د راپورته کېدونکو احتمالي عکس العملونو د ځپلو لپاره قوي پوځ او قوه لري. دغه راز نه د افغانستان ختیځ سرحدات، چې هاخوا ته یې په لسګونو فراري شهزاده ګان او د تخت و تاج مدعیان پراته دي، چندانې مصون دي. دا شهزاده ګان او د تخت او تاج مدعیان دده د نیکه امیر عبدالرحمن خان په وخت کې له افغانستان څخه فرار شوي وو. مګر امیر عبدالرحمن خان د هغوی د کوبښونو او د افغانستان د بې ثباته کولو په منظور د هغوی د نقشو د شنډولو داېره هر وخت پر قوي پوځ، غښتلیو او وفادارو جنرالانو او مطلقې مرکزي ادارې

باندي تکیه کوله او هم یې د سرحد پورې خوا ته له برتانوي هند سره داسې دوستانه اړیکې ساتلي وو، چې هغه دولت هر وخت د افغانستان په چارو کې له منفي مداخلې څخه ځان ژغوره او خپل خیر یې د امیر عبدالرحمن خان په دوستي، د هغه تر سلطې لاندې په قوي او یو موټي افغانستان کې لیده. د امیر امان الله خان پلار امیر حبیب الله خان ځینې دغه شهزاده گان پخلا کړل او د افغانستان د اداري سستم او پوځ په بهرولو او اصلاح کولو کې یې کار ورڅخه واخیست. هغه د هر خطر په مقابل کې خپله هوښیاري وساتله، د پوځ پر قوت یې تکیه وکړه او د خپل غښتلي ختیځ گاونډي برتانوي هند دوستي یې له لاسه ورنه کړه.

خو اعلیحضرت امان الله خان له انقلابي اصلاحاتو سره د لېونۍ مینې له امله ځان په لوی لاس په هره جبهه کې له خطر او مقابلي سره مخامخ کړ. هغه باید استقلال له جنگ څخه وروسته، چې که یې په اېنده کې د انگرېزانو دښمني په بیه وانه خيستله، نو دوستي خو یې لږ تر لږه له لاسه ورکړه، نو په دې صورت کې باید د مرکزي قدرت او منظم پوځ قوي کولو او بهرولو ته متوجه شوي وای او ځان یې له دغه درکه د راپیدا کېدونکو احتمالي خطرونو سره مقابلي ته چمتو کړی وای.

د اعلیحضرت امان الله خان نیکه، امیر عبدالرحمن

خان، چې تر امان الله خان په څو چنده کمو وساپلو او تقریباً
تس لاس قدرت ته ورسېد، د خپل قدرت په زمانه کې له
پیرانو او ملایانو څخه امتیازات او هغه عایدات
واخیستل، چې هغوی د اوقافو له لارې ترلاسه کول او د ملا
مشک عالم، ملا نجم الدین اخوند، چې د هدې په ملا
صاحب مشهور دی، کندهاري عبدالرحیم اخوندزاده او
دېرو لویو بانفوذو او مقتدرو پیرانو او ملایانو سره مخامخ
شو، مگر هغه نه یوازې پر زور او پوځ باندې کلکه تکیه
کړې وه، بلکې ځان یې د ملایانو او پیرانو ترڅنګ له نورو
اجتماعي او عنعنوي تضادونو سره مخامخ نه کړ، خو
اعلیحضرت امان الله خان له یوې خوا خپل پوځي قدرت
دوڼه کمزوری کړ، چې د خوست د پاڅون د څپلو لپاره یې
نورو قبایلو ته د پرستي خواست وکړ او له بلې خوا یې په
داسې بې تعلیمه ټولنه کې، چې د علم او سواد رڼا د نشت
په اندازه وه، پر تقریباً ټولو کلتوري او عنعنوي بنسټونو
باندې په یوه ځل حمله پیل کړه. هغه کولای شول چې خپل
اصلاحات په کراره کراره عملي کړي او د افغانستان
وروستیو حوادثو وښودله، چې د اعلیحضرت امان الله خان
د اصلاحاتو عملي کېدل نه یوازې غیر ممکن نه وو، بلکې
د ټولني تقریباً ټولو طبقاتو یې په خلاصه غېږه هرکلی وکړ.
د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د پاچهۍ په وروستیو
کلونو کې یعنې د امانی نهضت له ناکامېدلو څخه څه کم

نیمه پېړۍ وروسته په افغانستان کې داسې سیمه نه وه، چې د نجونو ښوونځي یې نه درلودل او د کندهار په څېر محافظه کار او مذهبي ولایت څخه نجونې اروپایي ملکونو او شوروي اتحاد ته د عالي تحصیلاتو لپاره ولاړې.

د اعلیٰ حضرت امان الله خان د اصلاحاتو د ناکامېدلو تر ټولو عمده علت دا و، چې هغه کارونه چې ده باید تر ټولو وروسته کړي وای، هغه یې تر ټولو دمخه وکړه او هغه کارونه، چې ده باید تر ټولو لومړی کړي وای، چې هغه د پوځ قوي کول او عصري کوي او د ټولني باسواده کول، ښاري کول او صنعتي کول وو او باید چې خپله ټوله انرژي یې ورته متوجه کړې وای، یا یې ونه کړه او یا یې دونه لږ توجه ورته وکړه، چې لږ تر لږه د دونه انقلابي اصلاحاتو لپاره کافي نه وو.

د افغانستان په تاریخ کې ښایي ډېرو لږو مشرانو د اعلیٰ حضرت امان الله خان په څېر د ټولني په ټولو طبقاتو کې محبوبیت درلودلی وي. یوازې د غازي نوم کافي و، چې د هغه په مقابل کې هر ډول ښورښ شرعاً ناروا کړي او ټول مخالفین یې باغیان وبلل شي. ښایي دغه محبوبیت او دده په نزد د اصلاحاتو حقانیت، هغه دونه مغرور کړی و، چې د محمود طرزي په څېر هوښیار او وطن پالونکي او د نادر شاه په څېر تکړه او محتاط ملگري یې خوابدي کړل او د محمد ولي خان، محمود سامي او علي احمد خان په شان

احساساتي، غوره مالو او پر خپلو شخصي گټو مين کسان يې پر خان راوگرځول، چې يې اعليحضرت امان الله خان د ټولني له ټولو واقعيتونو څخه بې خبره وساته او هم يې د هغه د قدرت او ژوند په حساسه مرحله کې ځانونه ورڅخه گوښه کتل او حتی له دښمن سره يې همکاري وکړه. (رفورم، ص ۱۲۳-۱۲۱)

محمود طرزي، چې د امير امان الله خان له ناکارو او غوره مالو درباريانو سره يې چندانې گوزاره نه شوای کولای، له کابل څخه د علاج لپاره سويس ته ولاړ. هغه که څه هم د اوږدې مودې لپاره په اروپا کې پاتې شو، خو له اروپا څخه يې په افغانستان کې هغه څه ليدلای شوای، چې امان الله خان له کابل څخه له ارگ څخه نه شوای ليدلای او يا يې چا د ليدلو مجال نه ورکاوه. محمود طرزي د کال ۱۹۲۷ د ډسامبر له مياشتې څخه مخکې، چې امير امان الله خان د اروپا او اسيا د اوږدې دورې د پيل کولو لپاره تياری کاوه، ځان له سويس څخه کابل ته ورساوه او اعليحضرت امان الله خان ته يې وويل، چې له افغانستان څخه په هېڅ توگه او د هېڅ مقصد لپاره د خارج په دونه اوږده سفر روان نه شي، ځکه چې د افغانستان وضع د هغه د دونه اوږده غيابت لپاره مساعده نه ده. (دوپري ۴۵۰) خو امير امان الله خان د هغه مشوره ونه منله او د هغه کال د ډسامبر په مياشت کې د اروپا او اسيا په اوه مياشتني دوره

روان شو. اعليحضرت امان الله خان پر خپله خبره ټينګ ولاړ و. نه يوازې يې د اروپا د دونه اوږده سفر عزم فسخ نه کړ، بلکې محمد ولي خان يې چې مخکې يې اروپايي هېوادونو او امريکا ته د سيار سفیر په حيث استولی و، د سلطنت د مقام د کفيل په حيث وټاکه او سفر يې پيل کړ. (ريفورم ۲۰۱)

اعليحضرت امان الله خان نه يوازې د هېواد په ډېرو خطرناکو حالاتو کې خارج ته اوږد سفر پيل کړ، بلکې قدرت يې داسې سړي ته چې اهلېت يې نه درلود او لاد خطر په وخت کې د دښمن جبهې ته هم ورواوښت، پرېښود او په دې کې هېڅ شک نشته چې په خپل دې انتخاب او مقرري سره به يې د کابل او شاوخوا سرداران ډېر سخت خفه کړي وي.

اعليحضرت امان الله خان نه يوازې په کابل کې د خپل هوبنيار دوست محمود طرزي په مشوره عمل ونه کړ او د اروپا سفر يې پيل کړ، په اروپا کې يې هم د سپه سالار محمد نادر خان پر مشورو غوږ ونه نيوی، بلکې هېواد ته له ستندلو سره يې د خپلو اصلاحاتو عملي کولو ته نور زور هم ورکړ. د افغانستان هغه ترخه واقعیتونه چې له امان الله خان څخه خپلو غوره مالو درباريانو پټ ساتلي وو، په اروپا کې سپه سالار محمد نادر خان په خبر وو. هغه او دوو ورونيو يې (سردار شاه ولي خان او محمد هاشم خان) ځانونه

د ایتالیې د ناپل ښار ته ورورسول او هلته یې ورته وویل، چې د افغانستان په اوسنیو اجتماعي، سیاسي او اقتصادي شرایطو کې د چټکو او ژورو اصلاحاتو لپاره زمینه برابره نه ده، خو کله چې یې امیر امان الله خان پر مشورو غوږو ونه نیوه، نو سپه سالار هم بېرته د فرانسې جنوب ته ستون شو او د امان الله خان په نورو سفرونو کې یې له برخې اخیستلو څخه ډډه وکړه او کله چې امیر امان الله خان افغانستان ته د بېرته ستنېدلو امر ورته وکړ، سپه سالار یې پر امر باندي غوږونه کاڼه واچول. (سنځل نوید، ۱۴۸-۱۴۹)

لکه څرنګه، چې سپه سالار د اعليحضرت امان الله خان پر امر غوږونه کاڼه واچول، دغه راز امان الله خان هم د هغه پر دوستانه او معقولو مشورو غوږونه کاڼه واچول او افغانستان ته له ستنېدلو سره سم یې خپلو اصلاحاتو ته لس چنده زور ورکړ.

سړی نه پوهېږي، چې امان الله خان به د خپلو اصلاحاتو د عملي کېدلو لپاره د چا پر زور حساب کړی و، ځکه چې د هغه اداري، پوځي، اقتصادي او اجتماعي اصلاحاتو له هغه څخه د لوړو او کښتو رتبو مامورین، پوځي افسران، خانان او ملکان او د ټولني پر عنعناتو مین خلک ټول خوابدي کړي وو. (ریفورم ص ۱۲۰) د هغه پر ضد په جوماتونو کې تبلیغات روان وو او لویو ملایانو او پیرانو پر هغه باندي د کفر فتوا لګوله او ده بیا هم خپل اصلاحات په

داسې توګه عملي کول لکه چې اصلاً څه پېښه شوې نه وي. په دې کې شک نشته، چې ملایان په تېره بیا پیران، چې هر وخت یې د انگلیسانو، سیکهانو او نورو غیر اسلامي قوتونو او ملکونو په مقابل جګړه کې تر هر چا او منظمو پوځونو او قواو زیاته او فعاله ونډه اخیستې وه. د افغانستان د استقلال د جنګ په وخت کې د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو ټینګ ملګري وو. مګر امان الله خان ته باید دا خبره څرګنده وای، چې پر ملایانو او پیرانو باندې یوازې د جهاد په وخت کې حساب کېدلای شي او کله چې د افغانستان په څېر وروسته پاتې، بېسواده او پر خپلو عنعناتو باندې مینې ټولني کې د اجتماعي اصلاحاتو او هغه هم د امان الله خان په څېر انقلابي اصلاحاتو، حرکت پیل کېږي، نو ملایان او پیران تر ټولو د قوي او خطرناک دښمن په حیث د بې سوادو او بې خبرو خلکو د رهبرۍ بېرغ اخلي او په هغه صورت کې یوازې منظم او قوي پوځي قوتونه او مرکزي غښتلي حکومت د هغوی په مقابل کې مقاومت کولای شي.

په داسې حال کې چې اعلیحضرت امان الله خان خپل پوځ پخپله کمزوری کړي او د مرکزي حکومت ډېرو سترو مقاماتو یې د ناراضي او فعالو سیاسي پیرانو، د شور بازار له حضرتانو، گل آغا او شېرآغا سره اړیکې درلودل او د امان الله خان پر ضد دسیسو کې یې برخه ورسره

اخيستله. (فاير ص ۳۳۰)

سربېره پر دې چې د امان الله خان د اجتماعي اصلاحاتو په مقابل کې پراخ مذهبي عکس العمل موجود او تقريباً په هر جومات کې پنځه وخته په ميليونونو مسلمانانو د هغه په مقابل کې د ملايانو تبليغات اورېدل. برسېره پردې، چې په اروپا کې د هغه د ملکې ثريا په لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو کې اخيستل شوي عکسونه د افغانستان په عنعنوي او بي سواده ټولنه کې لاس پر لاس کېدل او ټولو خلکو خپل پاچا تکفيراوه يا يې لږ تر لږه د تکفير فتوا منله او برسېره پردې چې گل اغا مجددي له څلورو سوو مذهبي عالمانو او مشهورو ملايانو څخه د امير د کفر فتوا ترلاسه کړې او د افغانستان په اطرافو کې يې خپروله. (فاير ص ۳۹۰) امير امان الله خان د خپلو بي وختو اصلاحاتو د راوستلو په برخه کې له خپل جدیت څخه لاس وانه خيست او په دغه وخت کې يې هم پېغلې نجونې د تحصيل لپاره ترکيې ته واستولې او په دې توگه يې لگېدلی اور نور هم تازه کړ.

د کال ۱۹۲۸ د سپتامبر د مياشتې له وروستيو شپو ورځو څخه د کابل په جنوب، شمال او ختيځ کې د بنوربنونو اورونه ولگېدل. په ختيځ کې شينووارو او خوگياڼيو حکومتي پوستې او قشلي چور کړې او د برتانيې قونسلگري يې چور او وسوځوله. که څه هم چې امير امان الله خان د دغه بنوربن د خپلو لپاره هېڅ پوځي قوه نه

درلوده او یوازې یې له یاغیانو سره په مذاکراتو اکتفا کوله، بیا هم یاغیانو د ډسامبر د میاشتې په لومړیو ورځو کې د روغې جوړې شرایط ورته راواستول او له امیر څخه یې وغوښتل، چې خپل اجتماعي اصلاحات منسوخ کړي او د دوی نجونې بېرته له خارج څخه ورته راوغواړي او په عوض کې به هغوی ټولې هغه وسلې او مهمات ورتسليم کړي، چې له حکومتي قشلو څخه یې ترلاسه کړي دي. (ادمک ص ۱۴۱)، خو امیر امان الله خان حتی له دغه مساعد فرصت څخه هم پر خپل وخت گټه وانه خيستله او ايله د جنوری پر پنځمه یې د خپلو ځینو اصلاحاتو د منسوخولو وعده وکړه، خو دا وخت د بنوربنونو لمبو دونه زور اخیستی و، چې هغه لس ورځې وروسته د سردار عنایت الله خان په گټه استعفی کولو ته مجبور شو.

د امیر امان الله خان یا د امیر امان الله خان د اصلاحاتو د تحریک، د سقوط عوامل دونه پراخ بحث دی، چې په یوه مقاله کې یې ځایول تقریباً غیر ممکن کار دی، خو په لنډ ډول ویلای شم، چې د هغه د سقوط اصلي علت، یوازې په یوه وروسته پاتې او بې تعلیمه ټولنه کې د بې وخته اجتماعي او کلتوري اصلاحاتو طرح کول نه، بلکې ددغو اصلاحاتو د عملي کولو لپاره د لارمې وسیلې نه درلودل او د هغوی په مقابل کې راپارېدونکو عکس العملونو ته په بې اهمیتته نظر کتل وو. دا وسیله قوي مرکزي پوځ او اداره وه، چې هر وخت یې پایې سستې شوې دي، په افغانستان کې یې د کوچنیو او لویو بنوربنونو د جوړېدلو لپاره زمينه

برابره کړې ده.

وروستيو پېښو او اصلاحاتو او د نادر شاه، ظاهر شاه او داود خان کلونو وښودل، چې په افغانستان کې د پوځ او حکومت په زور تقريباً هر ډول اصلاحات ممکن دي او چې خلك لږ و ډېر ورسره بلد شوي دي، هرکلی يې هم کړی دی.

BIBLIOGRAPHY:

- 1_ Poulada, Leon. Reform and Rebellion in Afghanistan. 1919_1929
- 2_ Stewart, Rhea Talley. Fine in Afghanistan.
- 3_ Ademec, Ludwig W. Afghanistan Foreign Affairs to the Mid Twentieth Century.
- 4_ Wild, Ronal. Amanullah Ex_ Amir of Afghanistan.
- 5_ Tytler, W.K Freser. Afghanistan a study of Political Develoments.
- 6_ Navid, Senzil K. Religious Response to Social Changes in Afghnaistan 1919_1929
- 7_ Dupree, Louis. Afghanistan.

محمد اکبر کرگر

غازي امان الله خان او

مدرنيزم

(د عصري بنوونې او روزنې پيلامه)

دای ملت معظم افغانستان! من هنگام
شهادت پدر وکالت سلطنت را در کابل داشتم
و اکنون به اصالت ان بار سنگین امانت را
متوکلأ و معتصما به عهده گرفتم. وقتیکه
ملت بزرگ من تاج شاهی را بر سر من نهاد،
من عهد بستم که بایستی دولت افغانستان
مانند سایر قدرتهای مستقل جهان، در داخل

کشور ازاد و مستقل باشد، ملت افغانستان در داخل کشور ازادی کامل داشته و از هر گونه تجاوز و ظلمی محفوظ و مردم فقط باید مطیع قانون باشند و بس. کار اجباری و بیگار در تمام رشته ها ممنوع و ملغی است. حکومت ما در افغانستان اصلاحاتی خواهد نمود که ملت و مملکت ما بتواند در بین ملل متمدن جهان جای مناسب مقام خود را حاصل نماید. من در اجراءات امور کشور مشورت را بحکم (شاور هم فی الامر رهبر) قرار خواهم داد. ای ملت عزیز و ای قوم باتمیز در حفظ دین و دولت و ملت خود بیدار و در نگهبانی وطن خویش هوشیار باشید، من از خداوند برای شما و اهل اسلام و کلیه بنی نوع انسان خیر و سعادت میخواهم. (۱—۷۵۲)

* * *

پورتنی پراگراف چې د غازي امان الله خان د یوي وینا یوه برخه ده، په واقعیت کې د هغه د اهدافو او پروگرامونو لنډه مانیفېستو ده، یا د مدرنیزم په لور د هېواد د سمولو تگلاره ده. نوموړی ددې وینا وروسته د یو لړ سترو کارونو په لړ کې غوښتل، چې د هېواد په اقتصادي او فرهنگي او سیاسي څېره کې یو کيفي بدلون راولي. په همدې هیله مې

تکل وکړ، چې د امان الله خان او مدرنيزم په باب يو څه وليکم، خو دمخه تر دې، چې د امانيه دورې د مدرنيزم بحث ته په تېره د ښوونې او روزنې په برخه کې داخل شو، ښه به وي چې د هغه مهال په مقياس د مدرنيزم شاخصونه جوت کړو.

(مدرنيزم يعنې د لويديځې تکنالوجۍ رااخيستنه يا په بله مانا د انساني، فزيکي او طبيعي قوتونو سم کارول او په عقلايي توگه د انسان تر کنترول لاندې راوستل او په معقوله توگه ترې گټه اخيستل دي.)

سره له دې، چې د مدرنيزم په باب بېلابېل تعريفونه وړاندې شوي دي، خو دا يوه د بحث او جدل وړ خبره هم ده. په مجموع کې هغه ټولې پروسې چې د هېواد د اقتصاد د صنعتي کېدو او توابعيت په لور پرمخ ځي، د مخابراتو، مواصلاتو او سوداگرۍ وده او په ټولنيز او سياسي سطحه کې د ټولنيز تحرك (سوسيال موبيليتي) رامنځ ته کېدل، د روغتيايي او صحي خدماتو انکشاف، د لوړ پوړو او باقدرته ډلو او د ټيټو پوړيو ترمنځ د اړيکو ايجادېدل، د کورنيو خپلونو او قبيلوي اړيکو تدريجي کمزوري کېدل او په يوه ملي ټولنه کې مستحيل کېدلو څخه عبارت دي. په لويه پيمانه د دوديزو ارزښتونو وده او د غير ضروري ارزښتونو له منځه تلل. د ضروري عقاېدو وده او ددې عقيدې رامنځ ته کېدل، چې يوازې د بدلون رامنځ ته

کپیدل نه، بلکې ډېر ضروري او حیاتي او په متوازنه توګه د بدلون غوښتنه او اړتیا ده. مودرنېزیشن له سیکولریزم، علمي او تخنیکي زده کړو سره او همدارنګه د جمعي وساېلو له پرمختګ سره نه جلا کېدونکې رابطه لري. همدارنګه د زړو او نويو اجتماعي ډلو د خبرتیا او اګاهۍ لورپتیا د هغوی د علاقمندي او غوښتنو سره ملګری دی.

مودرنېزیشن د سیاسي واک د وېش په برخه کې ټولو پورپوټه د ګډون څرګندوی دی. ددې ځانګړنه دا ده، چې ټولو ټولنیزو پورپوټه د ټولنیزې عاجلې ودې، په ټولو حکومتي موسساتو، سوداګری او صنعت کې ونډه ولري. زور نسل د زیږون او یا مړینې په پروسه کې په نوي ایلیت نسل کې چې د ښوونې او روزنې په لاس ته راوړنو تکیه کوي، ځای نیسي. ښاري، مدني او صنعتي ژوند رونق پیدا کوي. سیکولریزم ایجادېږي او د ملي سیاسي یووالي په لور تمایل زیاتېږي. نوي نړیوالې اړیکې او روابط یې د تېرو ځای نیسي. په ایډیالوژیک لحاظ هم دا تمایل قوت پیدا کوي، چې یو نظام باید په خلکو کې محبوبیت ولري. د یوه نظام د مشروعیت مساله د هغه واک او صلاحیت د خلکو د رضا او خوښۍ پورې اړه لري، اهمیت پیدا کوي، په دې ډول د ملت، ملیت پالنې (نشنالیزم) مفکوره رامنځ ته کېږي، مدني او ښاري ژوند، برابري او د قانون په وړاندې یو شان ته وال د پوهېدو وړ ګرځي.

په افغانستان کې د لومړيو مدرستو روښانفکرانو او اصلاح طلبانو د مبارزو په اړوند زيات څه نه دي ويل شوي، سبب دا و چې دغه هېواد په نولسمه پېړۍ کې يو ګوښی او منزوی هېواد و. د لويديځې نړۍ زياتره څېړونکيو ورته لږه پاملرنه کړې او په دې اساس له نظره ليرې پاتې شوی دی.

د لومړيو مدرنستانو د فکر او اندېشې په باب د هگل دا خبره صدق کوي، چې د تابعیت د ۱۷۸۹ کال د بشري حقونو د اعلاميې په باب يې کړې وه: انسان د لومړي ځل لپاره (د فکر په بنياد واقعیت جوړ کړ). (۲-۲۹ مخ)

سره له دې، چې ځينې څېړونکي په افغانستان کې نوی مدرني حرکت په امانیه دور پورې منحصر نه بولي، بلکې په دې باور دي، چې دغه پروسه له هغه مخکې پيل شوې وه، خو واقعیت دا دی چې په امانی دور کې دغې مفکورې يعنې مدرنيزم داسې د حقيقت جامه واغوسته، چې په لږه موده کې يې د هېواد په څېره کې کيفي بدلون راوست. په بل عبارت دا به مبالغه نه وي، چې که ووايو هر هغه څه چې نن په افغانستان کې د لويديځ مدنیت په اړوند وینو، هغه په افغانستان کې په امانی دور کې راڅرګند شوی دی.

د مدرنيزم لومړنی او اساسي شاخص، چې نور هغه په ځان پسې راکاږي، ښوونه او روزنه ده. مور په دې بحث کې په اساسي توګه په ښوونه او روزنه تمرکز کوو او نور شاخصونه او عناصر يې په ضمني توګه يادوو.

۱- بنوونه او روزنه:

لویس دوپري ليکي: "کله چې د امير حبيب الله خان له مرگ وروسته د لومړي وار لپاره محمود بيگ طرزي له امان الله خان سره وليدل، دواړه هېران وو. طرزي وويل: مه ژاړه اوس د عمل وخت دی." (۳-۴۴۱)

هغه د خپل پلار په غياب کې اکثر د بنکار د سفرونو په مهال د گارد او يا د وسله وال پوځ د قوماندان دنده ترسره کوله. نوموړی ارگ ونيو، چې هم د شاهي دربار کلا (مرکز) و او هم په کې خزانه وه او د قدرت دوديزه څوکۍ وه. نوموړي سم د واره په پوځ کې د اصلاحاتو او د حالت د ښه کولو وعده وکړه. د حبيب الله ورور په جلال اباد کې ځان پاچا اعلان کړ. نوموړی د دوديزوالو (عنعنه پرستو) نماينده و. (۳-۴۴۱)

په واقعيت کې د مدرنيزم او دوديزوالي يا تراديشناليزم ترمنځ مبارزې دغلته خپل ځان راڅرگند کړ. مدرنيزم په تدريج سره رابرسېره شو او د ټولني په ټول مقياس د دوديزوالي کرکه يې د ځان پر ضد راوپاروله. دغه مبارزه تر ننه هم روانه ده. وروستی انعکاس يې د دسمبر په وروستی لويه جرگه کې وليدل شو. دغه جرگه په افغانستان کې ډېره خونړۍ وه او د سرونو يا ککړيو د دل او توليدو له لارې د اولس د وینو د څپانده سيند په ټټر تېره شوه او لا روانه ده.

(له ۱۹۱۹ کال نه تر مخه پادشاهي کورنۍ يوازې له

اداري مساپلو او قانوني تصاميمو سره علاقه درلوده. ټول افغانان مخکې له هغه چې شاهي دربار ته راشي او خپل کيس راوړي، د دود او عنعنې په وسيله محکوم وو. د امير حبيب الله او د هغه ورور سردار نصرالله او د حبيب الله درې مشران زامن ټولو په دربار کې کار کاوه او په پرله پسې توگه د هغو پرېکړې په اسانۍ تصور کېدې. (۳-۴۴۲)

امان الله غوښتل، چې ټول سيستم سره يو موټی کړي. نوموړي طرزي ته اجازه ورکړه، چې د يوه حکومتي سيستم اصلاحات رامنځ ته کړي او د وزيرانو کابينه د عثمانی ترکیې په موډل جوړه کړي. طرزي پخپله د بهرنیو چارو لومړنی وزير شو او سردار عبدالقدوس خان د صدار اعظم په توگه وټاکل شو. (۳-۴۴۲)

غازي امان الله خان د نهو کالو پادشاهي په دوره کې ستر او هراړخيز اصلاحات ترلاس لاندې ونيول، چې افغانستان يوه نوي دور ته داخل کړي. گرگوريان وارتان په خپل اثر کې د امان الله خان د وينا يوه برخه رااخلي او ليکي:

(د لوی خدای په لارښوونه به زموږ حکومت ټول داسې مناسب او گټور اقدامات او ريفورمونه، چې د هېواد و ملت په گټه وي، پيل کړي چې د افغانستان حکومت او ملت د ستر بدلون په اساس متمدني نړۍ ته اخل شي او د سترو متمدنو قوتونو په منځ کې مناسب او وړ مقام ترلاسه

کړي. په دې ډول له خدایه غواړم د هغه د رضا او مهربانۍ لپاره او له هغه څخه ستاسې او ټولو مسلمانانو او ټول بشریت د نېکمرغۍ او هوسایي لپاره مرسته غواړم. له خدایه غواړم چې موږ ته لارښوونه وکړي او زموږ هیلې راپوره کړي. (۲۳۹-۴)

د امانیه دور لومړني اصلاحي اقدامات د ښوونې او روزنې په برخه کې وو، چې هغه ډېر اهمیت ورته ورکاوه. امیر ددې لپاره چې د ښوونې او روزنې سیستم پیاوړی کړي او هغه بیا له سره تنظیم کړي، نو له مصر او ترکیې څخه یې ښوونکي راوبلل او په افغانستان کې یې په دوام داره توګه د فرانسې د ښوونې او روزنې د سیستم د زده کړې لپاره د فرانسوي هیات له مقاماتو سره خبرې اترې پیل کړې. ددې کار لپاره الفرید فوچرد فرانسوي اړکیالوجستانو د هیات مشر او د سوربون د پوهنتون پروفیسور د یوه دوام داره ښوونیز سیستم او د لوړو زده کړو سیستم طرحه کړ. درې نوي ثانوي ښوونځي جوړ شول. دا ټول د حبیبیه په سبک و، خو په هر یوه کې د متوسطو لارښوونو لپاره بېله یا ځانګړې بهرنۍ ژبه تدریس کېده. د ګریګوریان په قول لومړنۍ هغه یې امانیه ښوونځی و، چې په ۱۹۲۲ کې جوړ شو او د امان الله خان له سقوط وروسته یې نوم په استقلال واوښت. غبار ددغه ښوونځي نوم امان لیکي. دا ښوونځی د امان الله په نوم یادېده. امانیه لېسه یا

ښوونځی، چې د فرانسوي تدریس یو نمونه وه، پنځو تنو فرانسوي استادانو چې یوه یې مېرمن وه او دولسو تنو افغانانو یې د تدریس چارې پرمخ بښولې. د ۱۹۲۶ کال پورې امانیه ښوونځي ۳۰۰-۳۵۰ تنه شاگردان روزلي وو.

په ۱۹۲۳ کال کې امانی لېسه جوړه شوه، چې د جرمني تیپ یو ښوونځی و. دا هم د امانیه په څېر یو ښوونځی و او د امان الله له نوم سره تړلی و، چې بیا وروسته د نجات په نوم یاد شو. امانی ښوونځی د ډاکټر ایون تر سرپرستی لاندې و، چې درې جرمني ښوونکو او څو تنو افغان ښوونکو پکې تدریس کاوه. د ۱۹۲۴ او ۱۹۲۶ کلونو په دوره کې دې ښوونځي نژدې سل تنه زده کوونکي درلودل. په ۱۹۲۷ کال درېیم ښوونځی د غازي په نوم پرانېستل شو. ددغه ښوونځي په ټولګیو کې انګرېزي ژبه تدریس کېده. لومړنی بکلوریا ازموینه په حبیبیه ښوونځي کې په هماغه کال واخیستل شوه.

همدارنگه امان الله خان په ۱۹۲۴ کال نور ښوونځي هم پرانېستل. هغه یو څلور کلن اداري ښوونځي چې (مکتب حکام) نومېده تاسیس کړ. په دې ښوونځي کې په محاسبه او ارتیمیتکس باندې ټینګار کېده. ترکی د دویمې ژبې په توګه په کې تدریس کېده، ځکه چې امان الله خان غوښتل چې په افغانستان کې ترکی اداري موډل پلي کړي. د کابل د والي له خوا د حکومت کارمندانو ته هم اداري تعلیمات

ورکول کېدل. د کابل والي ته ویل شوي وو، چې د قانون په اړوند یو کورس جوړ کړي. په دې ډول یې غوښتل، چې د ښوونکو د سويې کیفیت لوړ کړي او نوي کادرونه وروزي. د ښوونکو د روزنې مرکز د حبیب الله له خوا جوړ او پراخ شوی او سیستماتیک تعلیمي نصاب ورته ټاکل شوی و. انگلیسي د پرنسپ له مخې یوه منل شوې ژبه وه، چې هلته تدریس کېده.

کله چې د ښوونکو د روزنې پروگرام تر لاس لاندې ونیول شو، حکومت د مسلکي ښوونځیو جوړولو ته پام راواړاوه. یو کوچنی ښوونځی د ښکلو هنرونو او صنعت لپاره جوړ شو او له ۱۹۲۴ کال راهیسې نور خصوصي ښوونځي هم جوړ شول. ددې ښوونځیو په لړ کې یو د بهرنیو ژبو د زده کړې ښوونځی و. (چې د انگرېزي، فرانسوي، الماني، روسي او ترکي ژبو تدریس په کې کېده) همدارنگه د تلگرافي او ښيښه جوړولو، سنگ تراشي او حسابدارۍ ښوونځي جوړ شول. د گريگوريان په قول په مجموع کې دا ټول ښوونځي په ډېرو لږو تجهیزاتو او وسایلو باندې سمبال وو او یا یې هېڅ وسایل نه درلودل.

میر غلام محمد غبار هم د ښوونې او روزنې په برخه کې په دې ډول یادونه کوي: (د اساسي قانون د ۶۸ مادې په اساس د لومړنیو ښوونځیو زده کړه اجباري شوه او په مرکز (کابل) کې پر حبیبیې لېسې سربېره د امان او امانی د

فرانسوي، جرمني او کورنيو استادانو په وسيله تدريس کېده. د غازي رشديه د استقلال رشديه، تلگراف، رسامي، نجاري، معمارۍ، د ژبو، کرنې، عربي دارالعلوم، د مستوراتو رشديه، د جلال آباد رشديه، د کندهار رشديه، کرڼه، د هرات رشديه، د هرات دارالمعلمين، د مزار شريف رشديه، د قطغن رشديه، د پوليسو مکتب، موزیک، غالي اوبدلو ارکتيکت، د بنځينه تدبير منزل، طبيه بنوونځي، مستورات او د هېواد په ټولو ولاياتو کې ۳۲۲ لومړني بنوونځي جوړ شول. تر ۱۹۲۷ کال پورې د لومړنيو بنوونځيو د زده کوونکيو شمېر يو پنځسو زرو ته ورسېده. (۱-۷۹۳ مخ)

په ۱۹۲۸ کال کې يو کالج جوړ شو. ددغه کالج محصلين د څلورو ثانوي بنوونځيو له فارغانو څخه غوره شول. د وارتان گريگوريان په قول (کله چې ددغه کالج محصلين غوره شول، ځيني محصلين بهر ته واستول شول، چې خپلې نورې زده کړې بشپړې کړي. خو دغه موسسې په خپله زيات دوام ونه کړ. تر ۱۹۲۸ کال پورې د ډاکټر تينبير په قول، چې وروسته د امانيه ډايرکټر و، په کابل کې نژدې ۱۴ لومړني او منځني بنوونځي موجود وو او همدارنگه د ولاياتو په مرکزونو کې هم منځني بنوونځي جوړ شوي وو. (۴-۲۴۰ مخ)

گريگوريان يوې ډېرې په زړه پورې خبرې ته گوته نيسي

او هغه دا چې له نوي افغان ښوونيز سيستم څخه د امان الله خان او محمود طرزي (چې تر دغه وخته د امير سلاکار و) هدف لکه څنگه چې مالومېږي دا و چې په افغانستان کې د روښانفکرۍ او روښانتيا تخم وشيندي، چې د مودرنيزم او اصلاحاتو لپاره ډېر ضروري و، چې له دې لارې وکړای شي په افغانستان کې د شاهي ادارې لپاره لارم کادرونه وروزي. امير هڅه کوله، چې له ښوونې او روزنې سره د خلکو مخالفت کم کړي. هم د هڅونې او هم د فشار له لارې خلک دې کار ته چمتو کړي. نوموړي په عامو محضرونو کې داسې اشتهارونه نصب او استولي وو، چې له خلکو يې غوښتي وو چې خپل اولادونه ښوونځيو ته واستوي او ټولو دولتي کارکوونکيو ته يې لارښوونه کړې وه، چې د خپلو ماشومانو په داخلولو سره نمونه شي او که چا سرغړاوی کاوه، نو يا له کاره گوښه کېدل او يا جریمه کېدل.

له بلې خوا دواړه لومړنۍ او عالي زده کړې وړيا وې، لکه چې دمخه يادونه وشوه، دې اصل ته په لومړني اساسي قانون کې ځای ورکړل شوی و، پاتې دې نه وي چې دود تر وروستو کلونو پورې او ان تر ننه دوام وکړ، ځکه چې د ټولني او هېواد يوه جدي اړتيا وه او ده. له بلې خوا ددې لپاره چې زده کوونکي وهڅېږي او ښوونځي ته دوام ورکړي، ماشومانو ته چې په لومړنيو ښوونځيو کې وو، لږې اندازه پيسې، لباس او خواړه هم ورکول کېدل. داسې هڅې

وشوې، چې د ولایاتو په ساحو کې د دولت په ملاتړ د اولس له خوا ښوونځي رامنځ ته شي چې عصري مضامین او تعلیمي نصاب ولري، خو د گریگوریان په قول په دې برخه کې داسې څه مالومات نشته، چې وښيي چې د امیر اداره څومره په دې برخه کې بریالی وه، خو څه چې څرگند دي، دا دي چې په ټولو دا ډول ښوونځیو کې عنعنوي تعلیم ته ډېر ارزښت ورکول کېده او ان د مکتب نیمه ورځ په دودیز تعلیمي نصاب کې تېرېده. په عصري مضامینو کې یوازې د افغانستان جغرافیه او ریاضي مضامین تدریس کېدل.

وارتان گریگوریان یادونه کوي: په عمومي ډول د عصري ښوونې او روزنې د سیستم پراختیا اغېزه دا وه چې د عنعنوي او مدرنو مؤسسو ترمنځ رقابت یې راوپاراوه. تراوسه په عمومي توگه باور دا دی، چې د ښوونې او روزنې یوازینی هدف په هره سطحه کې دا و چې اسلامي زده کړې پیاوړې کړي. عنعنه پلویانو هڅه کوله، چې په تعلیمي نصاب کې د نویو مذهبي مضامینو زیاتولو ته دوام ورکړي. امان الله خان او د هغه پلویانو زیاتې هڅې وکړې، چې مذهبي موسسات قانع کړي چې مدرنه او سیکولر ښوونه او روزنه او اسلام سره رقیبان نه دي او نوي ښوونځي هېڅکله په افغانستان کې د اسلام معنویت او سپېڅلي پیغام ته گواښ نه کوي. نوموړی په ښه توگه په دې پوهېده، چې له څه ډول ستونزو سره مخ دي. له دلو ویل توماس سره په

مرکه کې د نوموړي څرگندونه ددې خبرې بڼه شاهدي ورکوي.

(مور په ډېر شوق سره د ښوونې او روزنې ارزښتونه ژوندي کړل، خو زما د خلکو لپاره د زده کړې راوړل باید ډېره ورو پروسه وي... مور هيله لرو چې خپل پلان په بڼه او رښتینې توگه پلي کړو، نه په ډېره چابکۍ سره. مذهب باید لاس په لاس زده کړې سره پرمخ لاړ شي، له دې پرته به دواړه په کنده کې ولوېږي. دا هېواد ډېر بډای او ښه مواد، ښه خلك او ډېرې فوق العاده منابع لري، چې دواړه یې لار اوسه پورې نامنکشفه پاتې دي.) (۴-۲۴۱ مخ.)

(همدارنگه په تعلیمي سیاست کې یې (د دولتمداری لاسبری) څرگند و. دا سیاست په واقعیت کې د امیر عبدالرحمان د سیاست په اصولو باندې ولاړ و، چې مذهبي ښوونه او روزونه د دولت تر کنترول لاندې وه. د ملایانو لپاره ښوونځي جوړ شول. د ملایانو لپاره د هغوی د رسمي ټاکنو لپاره د مقرراتو او موازینو د لومړي شرط په توگه او همدارنگه په ۱۹۲۸ کې د قضاتو لپاره ښوونځي جوړ شو، چې پتېیل شوې وه، چې په راتلونکي کې د همدې ښوونځي فارغان کولی شي د قاضیانو په توگه غوره شي.) (۵-۱۲۶ به نقل از پاول-۱۹۷۳-۷۷)

(په زړه پورې دا ده، چې په افغانستان کې د ښوونې او روزنې ریفورم د ترکیبې په نسبت زیات پام ځانته راواړاوه.

هر انقلابي يا اصلاح غوښتونکي رژيم ته د ښوونې او روزنې موسسات د حاکمې پورې د ايدولوژۍ او افکارو د خپرولو لپاره کليدي اهميت لري. په دې ټولنو کې چې په يوه کورنۍ کې په کې ټولنيز کېدل ترسره کېږي او مطبوعات په کې په عامه افکارو باندې په نفوذ کولو کې لږ رول لري، نو د ښوونځيو په لاس کې درلودل (چې له مذهبي کنټرول څخه ازاد وي) نويو ناسيونالستي عقايدو ته په راجلب او ټولنيزو چارو ته په راکښلو کې د افرادو، د روزنې يوازينی امکان دی. د امان الله خان هدف له تعليمي ريفورم څخه دا و، چې د سلطنت د ادارې لپاره منوره روښانفکره طبقه ايجاد کړي. (۶-۱۲۷)

(په لويه جرگه کې د ملت استازيو د ښوونې او روزنې په برخه کې په عربي ژبه د اسلامي علومو د پوهنځي وړاندیز کړی و. ځينو نماينده گانو په مدرسه ښوونه او روزنه انتقاد کاوه. په خاص ډول د نجونو ښوونه او روزنه يې نه منله. زياتره استازيو له فرانسوي او جرمني ښوونځيو څخه ملاتړ کاوه، ځکه چې د بهرنۍ ژبې زده کړه په قران کریم کې نه ده منع شوې، خو د نجونو د ښوونځي، په خاص ډول د هغه عالي ښوونځي بايد وتړل شي.) (۵-۱۲۱ مخ.)

مذهبي موسساتو د نورو ښوونيزو پلانونو په وړاندې يوه بله ستونزه هم ايجاد کړه. د مثال په توگه کله چې د کابل د (دارالامان) د پوهنتون جوړېدل په نظر کې ونيول شول، د

موسساتي نظم د جوړښت لپاره يې هېڅ تړون ته ونه رسېدل، چې ايا د مذهبي او سکولاسټيکې ښوونې او مذهبي علومو په خدمت کې وي او که د مدرنو علومو مضامين هم ولري. په هر حال د عنعنې پرستو مخالفت له ډېرو څخه يوازې يوشی و، چې امان الله ورسر مخامخ و. افغان مدرنېستانو سخت ملي غرور او حساسيت رامنځ ته کړ. ان تر دې چې امان الله خان له فرانسوي او جرمني استادانو سره چې د هېواد د لوړو زده کړو مسولين وو، په جنجال کې پرېووت. سره له دې چې امير غوښتل د مدرنې ښوونې او روزنې سيستم ته پراختيا ورکړي او له ۶ څخه تر ۱۱ کلونو پورې د ماشومانو زده کړې يې اجباري کړې وې، خو نوموړي د با تجربه او د لوړو زده کړو لرونکو ښوونکيو له نشتوالي سره مخامخ و. ان تر دې چې که توانېدلی وای، چې په سخت دريزه عنعنې پرستانو بری ومومي، بيا هم نوموړي نه شوای کولی چې اجباري ښوونه او روزنه سيستماتيزه کړي. په عمومي توگه د ښوونځيو سهولتونه نامناسب وو، د هېواد په زياتره ولايتو او کليو کې ښوونځي نه وو جوړ شوي. امان الله نه يوازې اقتصادي زېرمې نه درلودې، چې خپل پروگرام اجرا کړي او نه ورسره خلکو د زړه له کومې مرسته کوله. په اټکلي توگه تر ۱۹۲۸ کال پورې په افغاني لومړنيو ښوونځيو کې ۴۰۰۰۰ تنه ماشومان شامل شوي وو. غبار دا رقم له پنځوسو زرو پورته

خرگندوي. دوه نور گامونه يې هم ډېر د پام وړ دي، چې يو بهر ته د افغاني زده کوونکو استول وو، چې د دولت په لگښت (تر سپانسر شيب لاندې) وو او بل هم د نجونو د ښوونځيو پرانېستل وو.

يو اساسي دليل چې په هېواد کې يې بېلابېل تقريباً درې تعليمي او بهرنۍ ژبې سیستمونه معرفي کړل دا و، چې امير غوښتل افغاني زده کوونکي دې ته چمتو کړي، چې په بهر کې زده کړې وکړي. په ۱۹۲۱ کال کې هدايت الله خان او نور ۴۴ تنه افغان زده کوونکي، چې له لوړې پورې څخه وو، پاریس ته واستول شول او د ميکلېت په لېسه کې يې زده کړې کولې، چې د فرانسې د دولت له خوا ورته ټولې اسانتياوې برابرېدې. د فرانسې حکومت ورته ترجمان ټاکلی و، چې له نوي چاپېريال سره يې بلد کړي. په ۱۹۲۲ کال کې نور ۴۴ تنه زده کوونکي بيا اروپا (جرمني) ته واستول شول او نور يې ترکيې، فارس، سويتزرلينډ او انگلستان ته واستول شول. د امان الله خان يو ورور د اکسفورډ پوهنتون ته لاړ. امير داسې پلان درلود، چې ټول درې سوه زده کوونکي بهر ته واستوي. سل يې اروپا او نور پاتې يې هند ته واستوي، خو دا پلان بيا جوت نه شو. ان ددې پروگرام د عملي کېدو لگښت په کال کې ۵۰۰۰۰ پونډه اټکل شوی و.

د محافظه کارانو د انتقاد په وړاندې امير او د مدرنيزم

مبارزینو دواړو دغه لگښتونونه دای توجیه کول، چې لویديځې اروپا ته د زده کوونکیو استول له دې اسلامي حکم سره برابر دي، چې په علم پسې که په چین کې وي هم لار شه او په دې ډول یې د زده کړې پروسه هڅوله.

کله چې زده کوونکي له هېواد څخه بهر تلل، نوزیات قیودات پرې وضع کېدل. د مثال په توګه هغوی اړ وو، چې د روژې په میاشت کې روژه ونیسي. نور مذهبي مقررات مراعات کړي. که بهرني زده کوونکي کلیسا ته ځي او هلته انجیل لولي، نو افغاني زده کوونکي باید قرآن ولولي، چې عقیده یې ټینګه پاتې شي. همدارنګه په خوراکی شيانو او څښاک باندې هم اسلامي پابندي وه. افغان زده کوونکي له ډانس یا نڅا څخه منع وو او له غیر اخلاقي نندارو څخه هم منع وو، له بنځو سره له روابطو هم منع وو. په دغه ډول منع شویو فعالیتونو کې برخه اخیستل، د افغان حکومت له پالیسي سره مغایر بلل کېدل او د مرتکب کوونکي سکالرشپ قطع او هېواد ته راغوبنډل کېده. په دې کار باندې د ډاډ لپاره د زده کوونکي د لارښود له خوا پوره رپوټ برابرېده او حکومت ته رااستول کېده.

۲_ ښوونه او روزنه او د ښځو ازادۍ:

د عمومي ښوونې او روزنې په برخه کې په افغانستان کې د حکومت یو بل اقدام د نجونو زده کړه و. دغه پروګرام، چې په ۱۹۲۱ کال کې د عصمت په نوم پیل شو

(وروسته دغه ښوونځی د ملالی په نوم یاد شو) دا د اولسي زده کړې پروگرام و، د منظم تعلیمي سیستم کومه برخه نه وه، بلکې د امیر د مېرمنې ملکه ثریا او د مېرمن محمود طرزي له خوا اداره او نظات یې کېده. د عصمت د پرانېستو په مراسمو کې ملکې وویل: ښځو د اسلام په تاریخ کې لوړ مقام درلود. نوموړې هیله څرگنده کړه، چې د افغاني مېرمنو ښوونه او روزنه به په ټولنه کې د هغوی ټولنیز موقف نور هم لوړ بوځي او دوی ته به اجازه ورکړي، چې په ټولنه کې گټور رول ولوبوي او په دې اساس به د افغاني ټولني د روغتیا او خوشحالی په برخه کې مرسته وکړي.

تر ۱۹۲۸ کال پورې نژدې ۸۰۰ نجونو په کابل کې (په امانیه کې په لومړي سر کې څو تنه محدودې ښځې منل شوې وې) ښوونځيو ته ورتللي. ځینو افغاني مېرمنو په بهر کې یعنی په ترکیه، فرانسه او سویټزرلینډ کې زده کړه کوله. دغه مهال امان الله خان غوښتل، چې د نجونو لپاره نور پنځه ښوونځي پرانیزي او همدارنگه د هلکانو د تعلیمي سیستم په څېر د نجونو لپاره هم لومړنۍ زده کړې اجباري کړي، خو د امیر په سقوط سره دغه دواړه پروژې په تپه ودرېدې. (۴-۲۴۳ مخ)

غبار لیکي: (په کابل کې کله چې یوه ورځ مېکې ثریا د نړۍ د ښځو د ترقۍ او د افغانستان د ښځو د وروسته پاتې

والي په باب خبرې کولې (جدي ۱۲۹۹) ټولو بنځو وژړل او پنځوس تنه يې چمتو شوي، چې د بنوونې او روزنې د خدمت لپاره کار وکړي او لومړنۍ بنځينه مدرسه جوړه کړي. ملکه ثريا هم دومره خپه شوه، چې پخپله يې د پلټونکي دنده په غاړه واخيسته. (۱-۷۹۰)

د نجونو د بنوونې او روزنې د شرايطو د برابرولو لپاره د امان الله خان هڅې د هغه د عمومي هڅو يوه عمده برخه وه، چې هغه غوښتل د بنځو حالت ته مثبت بدلون ورکړي. په هغه وخت کې بنځو ته څو حقونه ورکړل شول او يو څو زاړه دودونه منع اعلان شول. دغه هڅې د نن ورځې د بشري حقونو په مقياس ستر گام دی، چې په هغه وخت کې اوچت شوی دی. له هغې جملې څخه په هغو شرايطو کې په ماشومتوب کې واده کول عام وو. د ميراث قوانين ډېر غېر عادلانه وو. کونډو قانوني حق نه درلود، چې د مېړه د مال واک ولري. ان د کونډې ماشوم هم په اسارت کې و. په عام محضر کې د مخ پټول په جدي توگه په پام کې نيول کېدل. امان الله خان پرېکړه کړې وه، چې دا وضعیت اصلاح کړي. نوموړي د بنځينه جنس د ودې او پرمختگ لپاره د اسلام د اصولو په اساس غوښتنه کوله، همدارنگه په دې پروسه کې هغه او د هغه سلاکارانو ډېر گامونه اوچت کړل.

په ۱۹۲۱ کال کې د کورنۍ په نوم يو ډېر مهم قانوني اقدام ترسره شو او هغه دا چې د واده او نامزادۍ تر نامه

لاندې مقررې ترلاس لاندې ونیول شوه. پخوا د امیر عبدالرحمن او امیر حبیب الله خان له خوا هم ځینې اقدامات شوي وو، خو د امان الله خان اقدامات ستر او هراړخیز وو. په ماشومتوب کې واده کول او له نژدې اقاربو سره واده کول، د اسلام له اصولو څخه مغایر وگڼل شول. په نوي اصولنامه کې ونډه د مېړه د اقاربو له سلطې څخه ازاده وبلل شوه. نوموړي د خپل پلار مثال تعقیب کړ، د واده په مراسمو کې په لگښت لکه ولور سخته پابندي ولگېده.

دغه راز یې د ښځې حق د واده په برخه کې د اپیل یا استیناف لپاره په محکمه کې تثبیت کړ، چې که چېرې مېړه په اسلامي اصولو باندې پابند نه وي، د خپل حق غوښتنه کولی شي.

گریگوریان یادونه کوي، چې یوې منبع رپورټ ورکړ، چې د ۱۹۲۴ کال په پای کې افغاني نجونو ته حق ورکړ شو، چې پخپله مېړه غوره کولی شي، دې کار عنعنې پرستان سخت په قهر کړل. امان الله خان د ښځو د شعور د بېدارۍ او د هغوی د خبرتیا د لوړتیا په خاطر لومړنۍ ښځینه مجله د "ارشادالنسوان" په نوم خپره کړه. دغه مجله په خاصه توګه د محمود طرزي له خوا اډیت او کنټرول کېده او د ټاپ چاپي یې په ښه توګه سمبالېدې. په دې مجله کې ځینې ستونزې او پروبلمونه مطرح کېدل. ښځو ورته مقالې لیکلې. څو افغان مېرمنو نورو خپرونو ته په اسلام کې د

بنځو د رول په باب مقالې ورکولې او چاپېدلې. په "ايننه عرفان" کې د افغان د ازادۍ په جگړه کې د بنځو قربانيو په اړوند يوه نمونه مقاله په هغه وخت کې خپره شوه. همدارنگه په دغو خپرونو کې د بنځو د حقوقو په اړوند ځينې مقالې او مطالب خپرېدل. په مصر کې د بنځو د ترقي په اړوند او په اروپا کې د بنځو درول په اړوند مطالب چاپېدل. په کابل کې هغه مهال ډېر لږ شمېر مېرمنې مخ لوستې برېښېدلې. ترکي مېرمنې، چې مدرن لباس يې اغوست او چادري يې بنده کړې وه، د افغان مېرمنو د هڅونې سبب شولې. البته په دې برخه کې د امان الله خان کلک ملاتړ و، چې عقیده يې درلوده: (د نوي راتلونکي افغانستان د جوړښت د ملاتير به د بنځو ازادي وي.)

(۲۴۴-۴)

نوموړې ځينې گامونه له اټکل پرته پورته کړل، يو وار د بنځو يوې غونډې ته حاضر شو او هغوی يې دې ته وهڅولې، چې د فيمينيزم لپاره کار وکړي. افغاني مطبوعاتو د جنگ د ځانگې په گډون د ازادۍ په دې کمپاين کې برخه واخيسته. د ۱۹۲۸ کال په هغه وروستۍ مياشت کې، چې دولت سقوط کوي امان الله خان د پردې او چادري په وړاندې (چې نيمايي افغان اولس يې پټ ساتلی و) اقدام وکړ. د هغه او د ملکې ثريا د اقداماتو په نتيجه کې نژدې سلو تنو بنځو د ۱۹۲۸ کال د اکتوبر پورې چادري

ليري کړې. دوه نورې عادي پېښې هم د يادونې وړ دي، يو دا چې په ۱۹۲۷ کال کې انيس يو ستون خپراوه، چې د کورنيو خوشحالي نومېده او بل دا چې په وروستي وخت کې د پراشوت په وسيله خو تنه افغان مېرمنې له الوتکې څخه د کابل له پاسه راکښته شوې.

(د امان الله خان په دوره کې د واده قانون يا د نکاح نظامنامه تدوين شوه، چې د يوې ښځې لرل يې هڅول او د دويمې ښځې لپاره يې قيد او ماليه ټاکلې وه. د نکاح نامې لرل يې د واده لومړنی شرط باله، چې دا مسايل له اسلامي قانون سره دومره هماهنگ نه وو.) (۵-۱۲۰)

د امان الله خان ادارې د مطبوعاتو او خپرونو په برخه کې بې ساری کار وکړ، په دې دوره کې سراج الاخبار په امان افغان بدل شو او د نيمه رسمي ورځپاڼې په توگه يې خپرونې پيل کړې. دغه راز نورې جريدې لکه: اتحاد مشرقي په جلال اباد کې، فرياد، اتفاق اسلام، بيدار او اتحاد اسلام په مزار شريف کې، اتحاد بغلان په بغلان کې، اتحاد خان اباد په قطغن کې، طلوع افغان په کندهار کې، ستاره افغان په کوهستان کې. په خپرونو پيل وکړ. دغه راز په کابل کې د يوې موقوته خپرونې د حقيقت په نوم او د درېيمې د انيس په نوم په خپرونو پيل وکړ او څلور کاله وروسته يې په پښتو خپرونې پيل کړې. دغه راز په ځينو وزارتونو کې هم يو لړ مجلې او خپرونې پيل شوې لکه: د

ثروت، آینهء عرفان، اردو، اقتصاد، ښوونې او روزنې او نورې... گريگوريان د هغه وخت افغان ليکوالو په باب ليکي:

په هغه دوره کې افغان ليکوالو په دريو اساسي استقامتونو کې مبارزه کوله، چې زيات د سراج الاخبار له کړيو څخه اغېزمن وو، يعنې ازادي، ناسيوناليزم او ددې ټولو په سر کې موډرنناپزیشن. پر ناسيوناليزم باندې فشار ددې لپاره و، چې له مذهبي او قومي اختلافاتو څخه ملي يووالی لوړ وښيي، دوی ملت له يوې کورنۍ سره پرتله کاوه، دغه يووالی د يو لړ مواردو او روابطو په اساس و، لکه: خاوره، اقليم او د ژوند طرز. د ملي وحدت مفهوم د يوې مذهبي دندې په توگه، د يوه منلي مضمون په توگه، پرځای پاتې و او دا په دې مفهوم سره واضح کېده، چې شکر دی په ملي يووالي سره افغانانو پر بریتانیا بری ومونده. د سراج الاخبار دا ښه دود تعقيب کېده. افغان ژورنالستانو د ساپنس او زده کړې ستاينه کوله: يووالی له پوهې نه پرته داسې دی لکه ماشين بې له تیلو. يوازې د پوهې په وسيله مسلمانان کولی شي چې پر خپل ځان ډاډ پیدا کړي. په موجوده ناخوښۍ بری حاصل کړي او تېر شوی وخت جبران او د تمدن له سطحې او ترقي نه ملت خوند واخلي... (۲۴۵-۴)

امان الله خان ددې په څنگ کې يو لړ نور گټور گامونه

واخيستل، په پغمان کې يې يو سرخلاصی تياتر پرانيست او د لومړي ځل لپاره يې د (اندلس فتح) په نوم ننداره وښوده. د فرانسې له دولت سره يې په ۱۹۲۲ کال کې يو فرهنگي تړون لاسليک کړ، چې فرانسوي ارکيالوجستان راغلل او کيندنې يې پيل کړې. په کابل کې يې د يو موزيم د جوړولو تکل وکړ.

(يو مشورتي مجلس چې د دولت شورا نومېده، د اساسي قانون چې د نظامنامې په نوم يادېده، د تسويد دنده په غاړه واخيسته. ددغه اساسي قانون وضع په دوه اصلو متکي وه: يو اسلامي قوانين او دويم افغاني ارزښتونه او ميراثونه.

د دولت شورا د مسلکي کمېټې په وسيله جوړه شوه، چې د اسلامي شريعت له علماو متشکله وه او د تمیز د هيات له خوا ورسره مرسته کېده. په ولاياتو کې د شورا مجلسونه جوړ شول، چې محلي حکومتونو ته په محلي او ادای مسابلو کې مشوره ورکړي. د ولاياتو امران يې بې قانونۍ او خلاف رفتار يو ته متوجه کړل. همدارنگه امان الله يوه تثبيت شوې عنعنوي پروژې يعنې د لويې جرگې جوړېدل اعلان کړل. (۵-۱۱۷) امان الله خان په حقيقت کې دغه عنعنوي لويه جرگه په يوه نوې، مدرنه او اغېزمنه موسسه بدله کړه، چې هم قانون جوړونکې وه او هم د هېواد

په کچه د سترو مسابلو په اړه د وروستیو پرېکړو د واک لرونکي.

۳_ عصري روغتیا پلانه او د ملي تواءمیت او ټینگښت نور توکي:

غازي امان الله خان په دې خبره ښه پوهېده، چې د یو واحد او متمرکز دولت د ایجاد لپاره او د یو هوسا او بسیا ټولني د جوړېدو لپاره مدرن طبابت او عامه روغتیا اساسي شرطونه دي. دغه راز مواصلات یعنی تیلیفون او تیلگراف، لیاري او سرکونه او مخابراتو ته ډېره جدي اړه ده. نوموړي په همدې هیله خو تنه ترکی او الماني ډاکتران د کابل روغتون ته راوبلل، د حبیب الله خان مانی یې د نري رنځ په سناتوریم بدله کړه. د پغمان میوه پلورونکو ته امر وشو، چې د میوې لپاره د ملاریا د ماشو د مخنیوي لپاره باید له جالیو کار واخیستل شي. گریگوریان وایي، چې دا مالومه نه ده چې دا د ملاریا پر ضد د کمپاین لپاره وه او که بل څه خودزایرونو کیندلو دوام وکړي. امان الله خان هڅه وکړه، چې روغتیايي خدمات د دولت تر کنترول لاندې راولي او بې سواده حکیمانو، چې به درمل او نسخه ورکوله هغه یې بند کړل، بلکې هغوی ته اجازه نامې ورکړل شوې، که چا به څه خلاف رفتاري وکړه، جریمه او اجازه نامه ترې اخیستل کېده.

په ۱۹۲۳ او ۲۴ کال کې د جرمني یوې روغتیايي ډلې

په کابل کې دوه روغتونونه، یو د بنځو لپاره او بل د نارینه وو لپاره پرانېستل.

امان الله خان د تیلیفون او تلگراف سیستم پراخه کړ. له شوروي اتحاد نه یې د تیلیفون او تیلیگراف وسایل وارد کړل.

همدارنگه یو لړ وسایل له بریتانیا څخه وارد شول. د کابل او پېښور ترمنځ د تلگراف سیستم فعال شو، خو د پوست او تلگراف سیستم ځکه په ابتدایي حالت کې پاتې شو، چې لویې لارې جوړې او ترمیم نه شوې. کله چې په ۱۹۲۷ کال کې افغانستان په نړېواله پوستي اتحادیه کې داخل شو، امان الله خان فرانسوي انجنیران راوغوښتل، چې د پوست، تیلیفون او تلگراف سیستم معرفي کړي، خو کورني اغتشاش دغه کارونه په ۱۹۲۸ کال کې په تپه ودرول.

په ۱۹۲۹ کال د راډیو افغانستان لومړنی سټېشن جوړ شو. دولت د لومړي وار لپاره له روسیې نه ۵ الوتکې واخیستې، چې له جرمني او انگلستان څخه یې هم په ۱۹۲۴ کې رانیولې وې. روسي الوتکې روسي پیلوټانو جگولې، وروسته افغاني پیلوټان وروزل شول او تر ۱۹۲۸ کال پورې د کابل او منځنۍ اسیا او کابل-کندهار ترمنځ الوتنې وشوې. (د ۱۳۰۷ کال په ثور کې کله چې پادشاه په روسیه کې و، حکم یې وکړ چې د حرب وزارت الوتکې

کابل ته ولاړې شي، نو د ثور په ۲۱ د یکشنبې په ورځ دوه ډلې الوتکې د یو تکړمن په نوم د کابل هوایي ډگر ته راغلې، یوه الوتکه د نابلدی له امله په جلال اباد کې او بله په کرمه کې کېناسته او په ۲۵ تاریخ کابل ته راغلې. (۲۵۰-۷)

(کله چې شاه امان الله کابل ته راغی، ویې ویل: هغه الوتکې چې تراوسه رارسېدلې او نورې رارسېږي، د تورید شویو الوتکو نمونې دي. په راتلونکي کې به مور لویې مسافر وړونکې الوتکې واخلو، ځکه چې لوی میدانونه، نه لرو... د سرکال تر مني پورې به ټولې شپېته الوتکې ولرو.) (۲۵۲-۷ مخ)

د کابل او افغاني ترکستان، کابل-جلال اباد او پېښور د لارو پر سر د هوټلونو جوړولو امر وشو. د گاډي د سیستم د فعالولو لپاره هم گامونه واخیستل شول. قطغن د استوګنو د انتقال په برخه کې اصولنامه جوړه شوه.

امان الله خان د یوې قانوني ادارې د جوړولو لپاره د روزل شویو او عصري کادرونو له کمېنت سره په ستونزه کې و، خو د ټولنیز ژوند د قانوني کولو لپاره یې زیات کارونه ترسره کړل. د نوموړي د قانوني ګرځولو د کار یوه ستره بریا د لویو جرګو جوړول او د اساسي قانون تصویب و.

۴- په ټولنیز ژوند کې د قانونیت رامنځ ته کېدل:

د امان الله خان د دورې یوه ډېره مهمه بریا په ۱۹۲۳

کال کې د لویې جرگې په وسیله د اساسي قانون تصویب و. اساسي قانون تصریح کړه، چې: ټول هغه افراد چې په افغانستان کې اوسې، دیني، مذهبي توپیر پرته د افغانستان اتباع دي. (۸ ماده) ټول اتباع د افغانستان په دیني، مذهبي چارو کې د دولت په سیاسي نظامونو کې پابند دي او د خپلو شخصي حقوقو خاوندان دي. ۹ ماده: په افغانستان کې اسارت برده گي، بالکل ممنوع ده. بیگار یا اجباري کار منع شو. شکنجه او د ازار رسول منع شول. د امان الله خان په دوره کې د ټولني د مدرنیزه کولو په برخه کې د اساسي قانون په خوا کې ډېرې نظامنا مې تصویب شوې، چې د یو څو نومونه یې دا دي:

۱- په ۱۹۲۱ کال کې د مالیاتو اصولنامه.

۲- د کابل د شش گروهې او شاوخوا لپاره د مالیاتو د

حصول اصولنامه.

۳- د للمي ځمکو د مالیاتو اصولنامه، ۱۹۲۳

۴- د څارویو په باره کې د مالیاتو اصولنامه

د دولتي ځمکو د پلورلو په برخه کې اصولنامه

۱۹۲۴-۱۹۲۵

د کرنې د کار کونکیو اصولنامه (۸-۲۶)

د پوځي او اقتصادي اصلاحاتو په برخه کې امیر هڅه

و کړه، چې په هېواد کې یوه پیاوړې عصري اردو ایجاد

کړي. نوموړي د یوې حربې فابریکې پلان هم طرح کړ او په

دې اړوند یې له جرمني سره تړون لاسلیک کړ. نوموړي غوښتل، چې په اتو فرقو کې یوه عصري اردو جوړه کړي. په اقتصادي برخه کې یې هم زیات د پاملرنې وړ کارونه وکړل. د یولړ کارخانو د جوړولو اقدام یې وکړ لکه د صابون او گوگرد او نور... د ټکس او مالیاتو په برخه کې یې هم یولړ اقدامات وکړل، خو څرنګه چې یو منظم اقتصادي پلان نه و، نو ډېر ژر دغه کارونه له سقوط سره مخامخ شول.

* * *

په لنډه توګه ویلی شو، چې امانیه نهضت له مدرنیزم او نویوالي سره مترادفه مانا لري. که څه هم په افغانستان کې د مدرنیزم او عصري ژوندانه د پیل لپاره هلې ځلې ان له مخه پیل شوې وې، خو په عملي او سازمان لرونکې توګه د امان الله خان غازي له واکمنېدو سره پیل شوې. اته نهه کاله د اولسونو په تاریخ کې زیات واټن نه دی، خو ددې نهضت په بري او هلوځلو سره ډېر څه افغاني ټولني ته ورڅرګند شول. ان تر دې چې ویلی شو چې د معاصر مدنیت ټول موجود عناصر په امانیه دور کې افغاني ټولني ولیدل. له هغې جملې، عصري ښوونه او روزنه، د قانون حکومت، مواصلات، تیلیفون او تلګراف، رادیويي خپرونې، مطبوعات او په مجموع کې د سیاسي استقلال د پخوالي او د اقتصادي، فرهنگي خپلواک د ترلاسه کولو لپاره هڅې.

سره له دې، چې د غازي امان الله خان ذهن د یوه خپلواکۍ غوښتونکي، مشروطه غوښتونکي او دیموکرات پادشاه ذهن و. هغه د وخت له حالاتو او شرایطو څخه اغېزمن و، چې په هغې کې د لومړۍ نړیوالې جګړې پېښې، د جاپان خپلواکي، د ترکیې او مصر د پرمختګونو اغېزه، پان اسلامیزم (په نننۍ اخوانیزم) او پخپله د نوموړي د خسر محمود بیګ طرزي لارښوونې، د استعمار پر ضد د افغانستان د خلکو ژوره کرکه، ټول دې حرکت ته په لوري ورکولو کې اغېزمن وو.

سره له دې، چې شاه امان الله خان د افغانستان د بهرني سیاست په برخه کې د بیلابیلو ساتل له پامه نه غورځول، دغه راز یې د ټولني له محافظه کارو او متعصبو قوتونو سره په احتیاط چلند کاوه، خو استعمار دغه جریان په خپله ګټه نه لیده، ځکه خو په تنکۍ ځوانۍ کې خپه او له منځه لاړ.

د ماخذونو فهرست:

- ۱- غبار، میر غلام محمد، افغانستان در مسیر تاریخ، کابل، دولتي مطبعه، کابل، افغانستان.
- ۲- جهانگل، رامین. مدرنیته، دیموکراسی و روشنفکران، چاپ

دوم، نشر مرکز، تهران.

3_Dupree, Louis, Afghanistan (Second Printing).
Princeton. New Jersey:1978.

4_Gregorian, Vartan. The Emergence of Modern
Afghanistan. (Politic Reform and Modernization,
1880_1946). Stanford university Press, Stanford
California:1969.

۵_ لودويک ادمک (ترجمه پوهاند محمد فاضل صاحبزاده) روابط
خارجی افغانستان در نیمه اول قرن بیست. کانون ترجمه اثار جهاد
افغان: ۱۳۷۱.

۶_ استاویلسن، اسلام و سیاست در افغانستان (مترجم خلیل الله
زمره) دنمارک: ۱۹۹۹ میلادی.

۷_ وکیلی، پوپلزایی. عزیزالدین. سفرهای غازی امان الله شاه...
مرکز نشراتی میوند، پېښور: ۱۳۷۹.

۸_ تاریخ معاصر افغانستان از استرداد استقلال تا انقلاب ثور.
کابل: بیهقي، سال ۱۳۶۲.

پوهنوال رسول باوری

په امانی پیر کې د لرغونو خپرنو څرک

په افغانستان کې د لرغونو سیمو د علمي سپرنو د پیل ویاړ هم د نورو تاریخي ویاړنو په څېر د امانی پیر سره تړلی دی. د اعلیٰ حضرت امان الله خان د واکمنۍ پر مهال د لومړي ځل لپاره په هېواد کې د لرغونو سیمو د سپرلو او څېړلو چارې د علمي او کلتوري تړونو پر بنسټ له نړېوالو معیارونو سره سم پیل شوې. د دې څانګې پوهان په افغانستان کې د لرغونو څېړنو تاریخ په دوو مرحلو وېشي: لومړۍ مرحله په افغانستان کې د سپرنو غیر رسمي دوره او دوهمه یې په هېواد کې د رسمي دورې په نومونو یادې کړي دي.

په افغانستان کې د غیر رسمي سپرنو پیر له پېړیو وړاندې پیل شوی او تر ۱۹۲۱ میلادي کال پورې یې دوام کړی دی. پدې دوره کې د افغانستان بېلابېلې سیمې په بېلابېلو

وختونو کې بېله رسمي او قانوني جواز څخه، سپرل شوي او له سيمو څخه ترلاسه شوي اثار بهر او په ځانگړې توگه اروپايي هېوادونو ته وړل شوي دي. له افغانستان څخه د دا ډول اثارو وړل هم په دوه ډوله ترسره شوي دي. لومړي هغه اثار، چې د انټيکو توکو پېرودونکو کسانو په وسيله وړل شوي، چې هغوی يوازې د لرغونو توکو سره د يوه انټيک پلورونکي او يا انټيک پېرودونکي په توگه کار درلود، چې له بده مرغه دا ډول کسان لا تر اوسه په پوره توگه نه دي پېژندل شوي. د غېر رسمي دورې په ترڅ کې دوهم ډول وړل شوي اثار له نېکه مرغه د هغو څېړونکو او مسلکي کسانو له خوا وړل شوي دي، چې په اړه يې څرگندونې او معلومات شته. په دې برخه کې د بېلگې په توگه د يو شمېر هغو څېړونکيو يادونه کوم، چې په بېلابېلو وختونو کې يې د افغانستان لرغوني او تاريخي اثار په بېلابېلو سيمو کې سپرلي او بيا يې له ځان سره وړي دي. په دې لړ کې تر ټولو وړاندې د مورکرافت (Moorcraft)، تريک (Terbeek)، کورت (Court)، چارليس مسون (Charls Masson)، هونيگ برگر (Honig Berger) او يو شمېر نورو نومونه ياد شوي دي. نوموړو څېړونکيو د په لاس راغلو اثارو پر بنسټ ارزښتمنې ليکنې او خپرونې کړي، د بېلگې په توگه انگليسي ويلسن (H.H. Willson) د هغو اثارو پر بنسټ چې په افغانستان کې يې ترلاسه کړي وو، د (لرغونې اريانا) په نوم يو داسې اثر خپور کړ، چې نه يوازې د افغانستان د لرغونتيا په اړه يې نړېوالو ته د نوي ليد زمينه برابره کړه، بلکې د

زاتلونکیو څېړنو لپاره هم د یو باوري ماخذ په توګه د یو شمېر اړوندانو د ګټې وړ وګرځېد. (حیدري: ۵: ۱۳۶۰).

د افغانستان په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره د لرغونو سیمو د سپړلو او څېړلو په نیت د بهرنیو هېوادونو له څېړونکیو سره په ۱۹۲۲ میلادي کال رسمي تړونونه لاسلیک او د عملي کېدو چارې یې ترسره شوې. ددې علمي هڅو د پلي کېدو لپاره د امانی پېر سیاسي واکمنانو او په ځانګړې توګه د غازي امان الله خان سیاسي او معنوي ملاتړ مرستندوی وګرځېد. له علم او عصري پوهې سره د اعلیحضرت امان الله خان مینه، په هېواد کې د نورو پوهنیزو بهیرونو ترڅنګ د پخواني تاریخ او افغاني کلتور د پوهېدلو وړ چاپیریال منځ ته راوست. د علم او پوهې سره د هغه نوښت ګرپاچا مینه او په عصري علومو د افغاني ځوانانو د روزنې او پالنې سره لېوالتیا یې له هغې وینا څخه ښه څرګندېږي، چې بهر ته د افغاني محصلینو د لېږلو پر وخت یې کړې ده. اعلیحضرت امان الله خان نوموړو محصلینو ته په هغه وینا کې وویل: "دا د خوښۍ ځای دی چې نن موږ د خپل پېغمبر ص د حکم پر بنسټ چې ویلې یې دي (اطلب العلم و لوکان فی سین) عمل کوو او خپل افغان زلمي د زده کړو لپاره بهر ته لېږو. زما شهید پلار مرحوم هم لیکلي وو، چې ترڅو افغانان بهر ته د زده کړو لپاره ولاړ نه شي او له بهره ښوونکي راونه غوښتل شي، افغانستان به پرمختګ ونه کړي. دا هیله پخوا هم وه، خو اوس دا دی له نېکه مرغه دا هیله پلي کېږي."

اعلیحضرت امان الله خان د خپلې وینا په ترڅ کې زیاته کړې چې: "زه تاسو ته د ورورۍ یو خبره کوم، چې د افغانستان نوم او اسلامي کرامت ته زیان ونه رسوي، بېله زده کړې بل هېڅ کار ته مخه ونه کړئ، زه تاسو ته مخه ښه وایم او هیله مې ده چې تاسو بېرته خپل هېواد ته له علم او پوهې سره یوځای راشئ او تاسو ووینم که چېرې مړ شوی وم، نو بیا مې هم هیله دا ده چې تاسو هر یو زما د هدیرې سرته راشئ او ماته وواياست، چې تاسو کومه پوهه او علم زده کړی او اوس یې د خپل هېواد د پرمختګ لپاره کاروئ، زه به هغه وخت په خپل قبر کې آرام او روح به مې هوسا شي." (سومن: ۱۳۶۸، ۱۹)

د عصري او مدرنې زده کړې سره د اعلیحضرت امان الله خان د بې کچې او زیاتې مینې یوه څرګنده پایله په افغانستان کې د لرغونو څېړنو او سپړنو پیل وو. د همدې چاپېریال په دننه کې د افغانستان د لرغونو سیمو سپړنې او څېړنې په رسمي توګه پیل شوې. په دې برخه کې تر ټولو وړاندې د افغانستان دولت د بهرنیو چارو وزارت او فرانسوي لرغونپوهانو ترمنځ یو تړون په ۱۹۲۲ میلادي کال لاسلیک شو. (پولاديان: ۳۳: ۱۹۶۳)

له هغو سیمو څخه، چې د فرانسوي لرغونپوهانو له لوري وسپړل شوې، په زیاته پیمانه تاریخي اسناد او لرغوني توکي ترلاسه شول، چې زموږ د هېواد په تاریخ کې څرګند او ویاړلی ځای لري. په دې برخه کې د هغو سیمو لنډه یادونه کوم، چې د امانی پېر په لس کلن عمر کې د فرانسوي لرغونپوهانو له

خوا سپرل شوي او خپرل شوي دي، خو د يوه ټکي يادونه اړينه گڼم، چې د سپرنو او خپرنو چارې په يو شمېر سيمو کې په وقفه يې او په يو شمېر سيمو کې په پرله پسې توگه ترسره شوي دي، ددې ټکي په نظر کې نيولو سره بنايي داسې سيمې هم رايادې شي چې د سپرنو چارې يې په امانې پېر کې پيل شوي، خو په هغه لس کلن پېر کې بشپړې شوې نه دي، په هر ترتيب هڅه دا ده چې لږ تر لږه د هغو سيمو يادونه وشي، چې په امانې پېر کې په پرله پسې توگه تر خپرنو او سپرنو لاندې نيول شدي دي.

لومړۍ هڅه:

فرانسوي لرغونپوه "گودار" په ۱۹۲۳ ميلادي کال د هډې د سپرنو او خپرنو کار پيل کړ. ددې سپرنو په ترڅ کې د هډې بېلابېلې برخې وڅېرل شوې او د سپرنو چارې يې ترسره شوې له نېکه مرغه ددې سپرنو په ترڅ کې له "لويې تپې" يا تپه کلان څخه په زرگونو داسې مجسمې ترلاسه شوې، چې د گندهارا د هنري بنسټونځي ځانگړې سبک يې د نړېوالو د لارښوونو پاملرنې وړ وگرځاوه.

د بناغلي "گودار" تر خپرنو وروسته د (برونو) په نوم بل فرانسوي لرغونپوه د هډې په سيمه کې خپرنو او سپرنو ته دوام ورکړ، چې دا سپرنې له ۱۹۲۶ ميلادي کال څخه پيل او تر ۱۹۲۸ ميلادي کال پورې يې په پرله پسې توگه دوام وموند. ددې سپرنو په ترڅ کې داسې ډېرې بودايې مجسمې

ترلاسه شوې، چې د اناتومی له مخې پوره او د زیاتې بنکلا لرونکې وې، د زیاتو لرغونپوهانو په رایه د "برنو" په وسیله ترلاسه شوې مجسمې له هغو مجسمو سره سیالي کوي، چې د لرغوني یونان د نامتو مجسمه جوړونکي (لي سیپ) په وسیله جوړې شوي دي. (کهزاد: تاریخچه تحقیقات باستانشناسي در افغانستان اریانا: ۱۳۳۱)

دوهم - بگرام:

د بگرام لرغونې سیمه د لومړي ځل لپاره د فرانسوي لرغونپوه بناغلي الفرد فوشه له خوا تر څېړنې لاندې ونيول شو، خو د سپړنو چارې په ۱۹۲۵ میلادي کال فرانسوي لرغونپوه بناغلي (برونو) تر مشرۍ لاندې پیل شوې، خو د بناغلي برونو د هغو بوختیاوو له امله چې د هېواد په نورو سیمو کې یې درلودې، په بگرام کې د سپړنو چارو پر دوام ونه توانېدې دې ترتیب په بگرام کې د سپړنو چارې ودرېدې او تر څه ناڅه لس کالو پورې د بگرام سیمې په خپل حال پاتې شوې. (کهزاد: بگرام: نشرات انجمن: ۱۳۱۷)

درېیم - پایتاوه:

په ۱۹۲۴ میلادي کال فرانسوي لرغونپوه بناغلي (ژوزف هاکن) په وسیله د پایتاوي سیمه تر څېړنې او سپړنې لاندې ونيول شوه. ددې سپړنو په ترڅ کې د "ساکا" نومي یوه مجسمه ترلاسه شوه، چې له شپږمې پېړۍ څخه جوړه شوې او لایې د طلايي پوښنې علایم په تن کې لیدل کېدل. د هغو نښانو او

علامو پر بنسټ، چې په نوموړو اثارو کې څرگند وو، په ډاگه شول چې دا اثار په درېیمه میلادي پېړۍ کې جوړ او کارول شوي دي. (عبدالروف ذاکر: تحقیقات در بگرام: باستانشناسي: ۱۳۶۳)

څلورم _ بامیان:

فرانسوي لرغونپوه ښاغلي (الفرد فوشه) د افغانستان دولت سره تر تړون وروسته د بامیانو سیمه د خپل کار په لومړنیو کې وشمېرل او په ۱۹۲۲ میلادي کال یې د بامیانو د سیمې سفر وکړ او هلته یې د څېړنو لړۍ پیل کړه. ددې سره سره، چې په بامیانو کې د فوشه لومړنۍ څېړنې د نقشي اخیستلو او عکس نیولو تر بریده رسېدې، خو دا هم د بامیانو د سیمې او په ځانگړې توگه نړېوالو ته د بودايي سترو مجسمو د ورپېژندلو لپاره زیات ارزښت درلود. الفرد فوشه د لومړي ځل لپاره د "په بامیان کې بودايي اثارو ارزښت" تر سرلیک لاندې یو علمي رپورټ ترتیب او خپور کړ، چې د فرانسوي او نورو اروپايي لرغونپوهانو له خوا په زیاتې پاملرنې وارزول شو. تر فوشه وروسته په ۱۹۲۳ او ۱۹۲۴ میلادي کالونو کې د ښاغلي (گودان) په لارښوونه د بامیانو د سیمې او په ځانگړې توگه د لویو مجسمو او د هغو پر شاوخوا د نورو سمخو په اړه څېړنې او سپړنې ترسره شوې، خو په بامیانو کې د پرله پسې سپړنو چارې د ۱۹۳۰ میلادي کال وروسته پیل شوې او دوام یې موندلی دی، چې لاس ته راوړنې یې د زیات علمي ارزښت لرونکي دي. (سرهنگ: بامیان از نظر جهان گردان: علوم اجتماعی: ۱۳۶۵)

پنځم _ د نوشیروان لور سیمه:

دا سیمه په ۱۸۴۵ میلادي کال د فرانسوي جنرال (فوریه) له خوا فرانسویانو ته پېژندل شوې وه، په ۱۹۲۳ میلادي کال د (ژوزف هاکن) له خوا تر څېړنې لاندې ونیول شوه، هغه وخت چې نوموړی له کابل څخه د بلخ په لور د الفرد فوشه د لیدلو په نیت روان شو، د لارې په سر یې د دختر نوشیروان په نوم سیمه ولیدله او په دې سیمه کې د هغو تصویرونو او نقاشیو په اړه یې زیات ارزښتمن معلومات ترتیب او خپاره کړل. دا تصویرونه، چې د غرونو پر لویو پرتو او ډبرو حک او لیکل شوي وو، د هر سیلاني د پام وړ گرځېدل، له هغه وروسته چې بناغلي ژوزف هاکن ددې تصویرونو په اړه لیکنې وکړې بیان وکړ، د هغو ارزښت لازيات و برېښېده. د نوموړي د څېړنو پر بنسټ دا تصویرونه د زردشتي پېر اثار گڼل شوي دي. (هاکن: عملیات ده ساله در افغانستان: مترجم کهزاد: ۱۳۱۳).

شپږم _ غزني:

په غزني کې د فرانسوي لرغونپوهانو څېړنې په ۱۹۲۳ میلادي کال پیل شوې. ددې څېړنو په ترڅ کې یې د غزني ښار یو شمېر تاریخي ودانۍ او د غزنوي پیر د پاچاهانو ماڼۍ او بڼونه تفکیک او راجستر کړل، ددې سره سره چې په غزني د څېړنو زیات برخه د ایتالوي لرغونپوهانو په زیار ترسره شوې ده، ولې د فرانسوي لرغونپوهانو د څېړنو پر بنسټ د بناغلي (اندري گودار) په نوبت یو نامتو نړېوال سیمینار په ۱۹۲۹

میلادي کال د فرانسې د ګیمي په موزیم کې د (غزني، هېډې او بامیانو تاریخي اثار) تر نوم لاندې وړاندې کړ. په دې ترتیب یې د نوموړو اثارو نړېوال ارزښت زیات کړ. (معمدي: دوره های قبل التاريخ افغانستان: اریانا ۱۳۵۴)

اووم - بلخ:

بلخ چې لاپخوا د ام البلاد په نوم شهرت ګټلی و، په لومړي سر د فرانسوي لرغونپوهانو د پاملرنې وړ وګرځېد. د همدې زیاتې پاملرنې په وجه وو، چې د فرانسوي لرغونپوهانو د ټیم مشر د ۱۹۲۳ میلادي کال راوروسته په پرله پسې توګه د ۱۸ میاشتو لپاره په بلخ کې د څېړنو او سپړنو په نیت پاتې شو. نوموړي د بلخ ښار بېلابېلې برخې او په ځانګړي توګه د بلخ بالاحصار تر پرله پسې سپړنو لاندې راوست. په ۱۹۲۴ میلادي کال ښاغلي ژوزف هاکن هم له فوشه سره ملګری او د بلخ بېلابېلې سیمې او له هغه جملې بالاحصار، د زرګرانو تپه، د باباقو دروازه او یو شمېر نورو سیمو څېړنې او سپړنې ترسره کړې. (کهزاد: گزارش چهل ساله: ۱۳۳۷)

اتم - د بانو ښار:

په تاشقرغان کې د (شهریانو) په نوم یوه لرغونې سیمه د فرانسوي لرغونپوهانو له خوا په ۱۹۲۴ میلادي کال کې وڅېړل شوه. ددې څېړنو مشري د ښاغلي ژوزف هاکن په غاړه وه. له دې سیمې څخه د بودايي پېر زیات شمېر اثار ترلاسه شول، د همدې اثارو پیدایښت ددې لامل وګرځېد، چې د

سپرنو لړۍ د ایبک بنار ته هم وغزېږي. د فرانسوي لرغونپوهانو هغه لاس ته راوړنې او علمي معلومات، چې د بانو بنار او هم له ایبک بنار څخه یې ترلاسه کړي وو، په ۱۹۲۴ میلادي کال په اسایي مجله کې د بناغلي هاکن له خوا (د ایبک لرغوني اثار) په نوم خپاره شول او په دې ترتیب یې د زیاتو لرغونپوهانو پام ددې اثارو ارزښت ته واړاوه. (هاکن: عملیات ده ساله حفاری در افغانستان: مترجم: کهزاد: ۱۳۱۳)

لنډه دا چې د امانی پېر د لرغونو څېړنو په لړ کې دا یادې شوې سیمې هغه بېلگې دي، چې د هغه پېر په لسو کالونو کې سپرل شوي او څېرل شوي دي. ددې وینا اړتیا وینم، چې د یادو شویو سیمو د څېړنو او سپرنو ارزښت یوازې په دې کې پټ نه دی، چې د فرانسوي لرغونپوهانو له خوا ترسره شوي دي، بلکې ددې څېړنو ارزښت په دې کې هم دی، چې د هېواد په تاریخ د لومړي ځل لپاره په رسمي توګه د افغانستان د لرغونو سیمو سپرنه او څېړنه پیل شوه او بل دا چې ټول هغه اثار او لرغوني توکي، چې د فرانسوي لرغونپوهانو په زیار رابرسېره شوي او د لاسلیک شوي تړون پر بنسټ یو شمېر یې فرانسې هېواد ته لېږل شوي، د هغه هېواد په موزیمونو کې د افغانستان د اثارو په نوم ثبت او راجستر شوي دي.

ددې علمي څېړنو او سپرنو په اړوند د امانی پېر یوه بله ارزښتمنه لاس ته راوړنه په رسمي توګه د ملي موزیم پرانستل دي. د اعلیحضرت امان الله خان د ځانګړې پاملرنې پر بنسټ د ارګ په کوټې باغچې نومي ماڼۍ کې د هېواد ملي موزیم

په رسمي توگه د نوموړي نوبت گرواگمن له خوا پرانستل شو. د امان افغان ورځپاڼه ددې مراسمو پوره تفصيل خپور کړی، چې په يوه برخه کې داسې ليکي: د اعليحضرت غازي د پوهې او هېواد له پرمختگ سره د مينې او پالنې په لار کې دا دی د بنوونې وزارت تر مشرۍ لاندې يو ډېر ښه موزيم د ۱۳۰۳ لمريز کال د لړم مياشتې ۲۵مه د ماسپښين پر درېو بجو د کوټې باغچې په ماڼۍ کې پرانستل شو. د پرانستلو وړاندې د بنوونې وزير ښاغلي فيض محمد خان د ښه راغلاست، وينا واوروله او بيا د بهرنيو چارو وزير ښاغلي محمود بيگ خان او يو شمېر نور رابلل شويو وزيرانو د موزيم په اړه خبرې وکړې، تر هغه وروسته د ماسپښين پر درېو بجو اعليحضرت غازي د کوټې باغچې موزيم پرانېستی. په موزيم کې زيات شمېر هغه اثار، چې په هېواد کې د لرغونپوهانو د وروستيو سپړنو او څېړنو څخه ترلاسه شوي، نندارې ته کښېښودل شو او ورسره زيات شمېر هغه اثار هم شته، چې د تحفې په توگه موزيم ته ورکړل شوي دي. "او د پای ټکی دا چې په افغانستان کې د لرغونپوهنې د علمي بهير د پيل او پراختيا وياړ د نورو زياتو تاريخي وياړنو په څېر د امانې پېر په برخه دی.

اخځونه د الفبا په ترتیب:

- ۱- باوري، رسول. باستانشناسي افغانستان. (کابل: پوهنتون کابل) ۱۳۶۳.
- ۲- حیدري، زلمی. باستانشناسي چیست و چگونه در افغانستان به وجود آمد. باستانشناس افغانستان. (کابل: مطبعه دولتي) ۱۳۶۰.
- ذاکر، عبدالروف. (تحقیقات در بگرام" باستانشناسي افغانستان. (کابل: مطبعه دولتي) ۱۳۶۳.
- ۴- سرهنګ، پاینده محمد. "بامیان از نظر جهان گردان" اجتماعي علوم. (کابل: پوهنتون کابل) ۱۳۶۵.
- ۵- سوېمن: نصرالله. نطق های اعلی حضرت امان الله خان غازی. اکادمي علوم. ۱۳۶۸.
- ۶- کهزاد، احمد علي. "تاریخچه تحقیقات باستانشناسي در افغانستان" اریانا. ۱۳۳۱.
- ۷- کهزاد، احمد علي. گزارش چهل ساله تحقیقات باستانشناسي در افغانستان" سالنامه کابل. ۱۳۳۷.
- ۸- معتمدی، احمد علي. (دوره های ما قبل التاريخ افغانستان). اریانا. ۱۳۵۴.
- ۹- هاکن، ژوزیف. عملیات دهساله تحقیقات باستانشناسي در افغانستان. مترجم کهزاد: (کابل: مطبعه دولتي) ۱۳۱۳.

محمد معصوم هوتک

اماني عصر او لويې جرگې

ماته ددغې درنې غونډې د جوړوونکو له خوا په امانې عصر کې د لويو جرگو د څېړنې وظيفه راکول شوې ده. زه به دمخه تر دې چې پخپل اصل مطلب ورننوزم، يو څه به د غازي امير امان الله خان په باب وږغېږم. د هند د لويې وچې مسلمانانو د امير امان الله خان په باب ويلې وو:

چو مسلم علم دين ورزید امام فخر رازی شد
ولی چون در عمل کوشید امان الله غازی شد.

دغې مقایسې ته لږ څه غور په کار دی. غازي امير امان الله خان او د شافعي مذهب ستر امام حضرت امام فخرالدين رازي ^(ح) د علم او عمل پر مقياس په يوه ليکه کې درول شوي دي. دا کومه وړه خبره نه ده. امام فخر رازي ^(ح) (۵۴۴-۶۰۶ هـ ق) يوله هغو سترو اسلامي علماوو او حکماوو څخه و، چې وايي دده د تدريس په حوزه کې به څه دپاسه دوه زره تنه دانشمندان د علمي استفادې لپاره کښېنستل او دده له محضره به يې فيض وور. ان تر دې چې د آس د سپارلۍ په وخت کې به هم نژدې درې سوه تنه فقها او شاگردان د

استفادې په غرض په رکاب کې ورسره تلل. ده په هر علم کې معتبر او مشهور تصانیف درلودل او آثارو یې دده په ژوند کې د درسي کتابو شکل غوره کړی و او تدریسېدل به. د اسلامي مشاهیرو په تذکرو کې دده د مشهورو او معتبرو څو ټوکیزو کتابو شمېر تر څلوېښتو زیات بنودل شوی دی او په هغو کې داسې آثار هم شته، چې د بوعلی سینا لیکنې پکې نقد شوي دي. ځینې آثار یې په قاهره او استانبول کې څو څو واره چاپ شوي دي. لکه وړاندې چې اشاره ورته وشوه، امام فخر رازي د شافعي مذهب پیرو، په خټه قریش و په هرات کې اوسېده او هورې بنخ دی. په پارسي یې استادانه نظم و نثر کيښ (۱). سلطان غياث الدین محمد بن سام غوري امام فخر رازي صاحب ته ډېر درناوی درلود او د هرات "آدینه مسجد" یې دده لپاره ودان کړ. امام به د جمعې په ورځ هلته مسلمانانو ته نصیحت کاوه. وایي حضرت امام د مړینې پر وخت دا لاندې څلوریزه ویلې وه:

هرگز دل من ز علم محروم نشد
 کم ماند ز اسرار که معلوم نشد
 هفتاد و دو علم درس خواندم شب و روز
 معلوم شد که هیچ معلوم نشد (۲)

له دغه راز ستر شخصیت سره د غازي امان الله خان پرتلنه د هغې ارادتمندی څرگندویه ده، چې نوموړي غازي په اسلامي امت کې گټلې وه.

د تاریخ په کتابو کې غازي امان الله خان ته چا د

اعلیحضرت امان الله خان، چا د امیر امان الله خان او چا د امان الله شاه خطاب کړی دی. ده پخپل لاسلیک کې تل "امیر امان الله" کيښ. د ۱۳۰۳ ش کال د پغمان په لویه جرگه کې، چې تفصیل به یې وروسته راشي، د جرگې غړو ورته دده د سترو خدمتونو له امله یو نښان، یو ټوپک او یوه توره د سوغات په توګه وړاندې کړه او هم یې ځنې وغوښتل، چې له دې وروسته دې د غازي امان الله پرځای (غازي امیر المومنین ټولواک امان الله) وبلل شي او لقب دې یې (سیف الملت والدين) وي. د جرگې غړو دغه وړاندیزونه په ډېرو سترو ولولو او هیجاني جذباتو استقبال کړل. غازي امیر امان الله خان د ملت ددغې قدردانۍ په وړاندې په ژړاندو سترگو وینا وکړه، چې د هغې یوه برخه زه په دې نیامت دلته رانقلوم، چې یو خو به ددغه پر هېواد او ملت مین پاچا د ملي شخصیت څرګندونه شوې وي او له بلې خوا به نننیو او وروستنیو واکمنو ته د ملي زعامت یوه بېلګه ښوول شوي وي او پرڅنګ به یې دا خبره هم واضح شوې وي، چې دغه غازي ټولواک د ځان لپاره کوم نوم خوښ کړی و. امیر امان الله خان داسې ویلي و:

ز دشت بیخودی می آیم از وضع ادب دورم

جنونی گر کنم ای صاحبان عقل، معذورم.

والله بالله مطلبم بجز از ترقیات شما دیگر چیزی نیست! و باز خدا شاهد، است بجز اینکه حیات خود را، زندگانی خود را، سلطنت خود را فدای شما ملت اسلام بگردانم، دیگر آرزوی ندارم و این خدماتی را که درین شش سال نموده و

مینمایم، نه تنها برای افغانستان بلکه نقطهء نظر من خدمت عالم اسلام و خوشنودی خدا و رسول الله است که هیچیک لحظه از خدمت تان باز نمانده ام و باز نخواهم ماند و عهد میکنم تا یک قطره خونی که داشته باشم بجز از بهبودی و رفاه شما آنرا دیگر جای مصرف نمیکنم... در اول سلطنت من نیز بقبول نمودن شمس الملت والدين، سيف الملت والدين تکلیف شدم. گفتم که قبول کرده نمیتوانم. خدمت شما صادقانه عرض میکنم که (امان الله) خدمتگار شما و خادم اسلام است و خیلی آرزو دارم تا آخر عمر خود بنام (بندهء عاجز الله) یاد شوم و در خاک (الله - الله) گفته بروم. تنها این لقب غازی را که خدا بمن عطا و ارزانی فرموده است، کفایت میکند... آنچه در باب امیر المومنین غازی امان الله تولواک فرمودید، خوب میدانم که در افغانی تولواک کل اختیار را میگویند. هر وقت که زبان افغانی بهمهء نقاط افغانستان و در بین مامورین ما رواج یافت، البته خودم نیز بقبول کردن آن حاضرم... حالا شما مختارید که این خادم اسلام را (امیر) میگویید یا (امیرالمجاهدین) یا (امیر غازی) یا (خادم اسلام) میخوانید... این همه از محبت شماست... بخيال من اگر مرا (امیر امان الله) بگویید، خوب است...^(۳) له دي اوږده اقتباسه به د نورو خبرو په څنگ کې دا مطلب هم څرگند شوی وي، چې ده پخپله ځان ته د "امیر امان الله" نوم غوره کړی و^(۴) خو په دغه وخت کې یې هم په لاسليک کې "امیر امان الله" لیدل شوي دي. د همدې دلاپلو پر بنسټ ما پخپله دغه لیکنه کې

"امير امان الله خان" يا "غازي امان الله خان" بللی دی. تر دې څرگندونو وروسته به خپل اصل مطلب ته راشم او هغه د جرگو، لویو جرگو او د امانی عصر د جرگو په باب اجمالی څېړنه ده.

د جرگو تاریخي پس منظر

جرگه او لویه جرگه:

جرگه د پښتني ټولني لرغوني دود دی. په جرگو کې معمولاً د پښتنو (افغانانو) ډېر مهم قومي او ملي مساهل او د قوم يا ملت د زعامت ټاکلو موضوع څېړل کېږي. جرگه ځانته مشخص اصول او ضوابط لري. د افغانستان په معاصر تاریخ کې موږ له دوو ډولو جرگو سره مخامخ کېږو. یو یې هغه جرگې دي، چې د هېواد زعامتونه یې ټاکلي دي او بل هغه دي، چې زعامتونو د ټاکلو مساهلو د حل و فصل لپاره رابللي وي. د جرگو اهمیت د هغو د فیصلو له مخې څرگندېدلای شي. که یې فیصلې د ملت په گټه وې هغه جرگې ملي جرگې دي او که نه وې، نو باید د هېواد په تاریخ کې د معینو سیاسي غونډو په ردیف کې مطالعه شي. د جرگو د ایجاد زمانه لرغوني اریایي دور ته رسېږي. ویل کېږي، چې لرغونو اریایانو د Sabha او Simathy په نامه جرگې درلودې. د اکاډمیسن پوهاند رشاد صاحب په قول د لرغوني افغانستان ډېره پخوانۍ معلومه جرگه د کنیشکا د زمانې ده، چې له نن څخه اتلس سوه کاله وړاندې جوړه شوې وه.^(۵) له دې جرگې څخه،

چې پوهاند صاحب د "بودايي دين د عالمانو لويه جرگه" بللي ده، مراد د بودايي دين د عالمانو هغه پنځه سوه كسيزه غونډه ده، چې د كنيشكا په حكم د گندهارا د ستر عالم او د بودايي دين د اووم پېشوا و شواميتره په مشرۍ په يوه روايت په پېښور او په بل روايت د كشمير په سرينگر کې جوړه شوې وه او په هغې کې د زاره بودايي دين "هينه يانه" پرځای نوی بودايي دين "مهايانه" رامنځ ته شو. دا غونډه يا جرگه د بودايي دين څلورمه جرگه بلل شوې ده. ددغه دين لومړۍ جرگه به غالباً د بودا په ژوند کې جوړه شوې وي، خو دوهمه يې د بودا تر مړينې وروسته (۴۸۳ ق م) په باجاگره کې جوړه شوه او په هغې کې ددغه دين درو تنو حواريونو (انانده، يوپالي، كاسياپه) برخه اخيستي وه او د بودايي دين د قوانينو مجموعه يې تدوين كړه. دريمه جرگه د اشوكا په قيادت جوړه شوې وه او په هغې کې ددغه دين مذهبي لارښوونې سره تنظيم او ترتيب شوې او فيصله وشوه، چې بودايي مبلغين دې د نړۍ ليرو هېوادو ته ولېږل شي. (۶) دې جرگو يا غونډو مذهبي بڼه درلوده او د مذهبي موضوعگانو د څېړنې لپاره رابلل شوې وې. كله چې موږ ددغه دود پر قدامت پږغېږو، نو ددغو جرگو يادونه د مثال لپاره راوړلای شو. خو كله چې د جرگو پر سياسي او ملي اهميت خبرې كېږي، نو بيا زموږ مخې ته د حاجي ميروس نيكه په مشرۍ رابلل شوې جرگې او د لوی احمدشاه بابا د تاجپوشۍ جرگه راځي. افغانسان ته د اسلام د مېن دين په راتگ سره د پښتنو دغه لرغوني دود د اسلامي

آيين تاييد او ملاتړ هم وگاته. د "وشاورهم في الامر" استناد جرگو ته د الهي امر او قانون بڼه ورکړه. د جرگو دود د افغانستان په راوړسته تاريخ کې د شاهانو له خوا پالل شوی دی، خو د هغو په شکل او محتوا کې د زمانې په تېرېدو سره بدلونونه راغلي دي او د بدلونونو دا بهير به همداسې روان وي، چې تفصيل به يې وروسته راوړم.

د جرگې کلمه په پښتو او پارسي ژبو کې مروجه ژوندۍ کلمه ده او ددغو ژبو د خپل مال په توگه کارېږي. له غياث اللغات پرته، چې جرگه يې تورکي کلمه بللې ده، نورو ټولو مروجو قاموسو ددې کلمې د منشا په باب څه نه دي ويلي. پارسي قاموسو په "صف و حلقه، دسته، گروه، عده ای از مردم که دور هم جمع شوند، عده ای سپاهی یا شکارچی که در صحرا شکار را محاصره کنند..." معنا کړې ده. سيد راحت زاخيلي په لغات افغاني کې يې ورته کښلي دي "وه لوگ جو پنچايت کی لیبی مقرر هوتی هین" ترجمه: (هغه خلک چې د پرېکړو يا مشورو لپاره ټاکل شوي وي).

وزير محمد گل خان مومند په پښتو سيند کې يې راوړي دي: "هيأتی يا جمعیتی که برای مذاکره در يك خصوص فراهم آید، مجلس، جمعیت، انجمن. علاوه بر آن هیات رسمیه که در تحت ریاست یکنفر بجهت مذاکره در امور مملکت و ملت یا امور متعلق دولت و حکومت یکجا گرد آیند، نیز اطلاق میشود. قومی جرگه=مجلس قومی، د پښتو جرگه=جرگه، افغانی که فیصله آن بر اساس اصول و قوانین ملی افغانی

باشد، سیاسي جرگه=مجلس سیاسي، د معارف جرگه=انجمن معارف.

میا بهادر شاه کاکاخېل په ظفراللفات کې وایي: "جرگه: د مشورې مجلس، مجلس مشاورت، ټولۍ، گروه. جرگه په پښتو کې ډېر اهمیت لري. ددې ځان له اصول دي. جرگه یا په حجره کې او یا په جمات کې راغونډېږي. د جرگې حکم هر څوک مني او مخالفت ترې نه کوي. څوک چې د جرگې مخالفت او کړي، هغه ته د قام له خوا نه سزا ورکولی شي. دغې سزا ته ناغه وایي. جرگه د پښتونولۍ یو لوی اساس دی. لکه چې خوشحال خان وایي:

بې جرگې نه به هېڅ کار په لاس وانخلي

چې خبر وي د جرگې په برکت

خو "لویه جرگه" هغو قاموسونو نه ده راوړې، چې تر امانی عصر وړاندې تدوین شوي دي. تر دغه عصر وروسته لیکل شوو قاموسو راوړې ده. پښتو سیند یې په "مجلس بزرگ فوق العاده، بجای کلمه، کنفرانس که اصطلاح فرنگ است نیز استعمال میگردد..." معنا کوي. ظفراللفات د "مرکزي پارلمنت، تمام ملک کې منتخب نمایندو پر مشتمل مجلس" معنا ورته کښلې ده.

د "جرگه: نای بزرگ ملی افغانستان" لیکوال بناغلي محمد علم فیض زاد لویه جرگه د "لوی جرگه" په بڼه ثبت کړې او په دې برخه کې یې عجیبه شانته فتوا صادره کړې ده. دی لیکي: "کلمه لوی در پښتو به معنی بزرگ است. در متون

پشتو چون کلمه، جرگه که بعد از لوی می آید، مونث می باشد لذا لویه جرگه تحریر میشود. چون در تحریر دری مونث و مذکر مستعمل نیست و این متن به دری تحریر میشود لذا لوی جرگه تحریر گردید.^(۷) خو "ستره محکمه" یې بیاد خپلې فتوا برخلاف د خپل کتاب په دری متن کې "ستر محکمه" نه ده لیکلې! د امانی عصر د لویو جرگو په فرمانو او اسنادو کې، چې په فارسي (دری) لیکل شوي دي، هم "لویه جرگه" بلل شوي ده، نه "لوی جرگه".

لویه جرگه یو مرکب توصیفي پښتو نوم دی او د پښتو ژبې د صفت او موصوف له قانون سره سم تړل شوی دی، ځکه نو باید په پارسي (دری) لیکنو کې په هم دې بڼه ولیکل شي.^(۸) د ښاغلي محمد علم فیض زاد د کتاب په سرریزه (الف مخ) کې، چې د ارواښاد استاد خلیل الله خان خلیلي په قلم لیکل شوي ده، لویه جرگه "مقلوب توصیفي ترکیب" بلل شوی دی. د استاد مرحوم نظر ته له درناوي سره سره باید ووايم، چې که د "مقلوب" پرځای "مغیره" راغلی وای، ښه به و، ځکه مقلوب ترکیب هغه ترکیب ته ویل کېږي، چې د مرکب د اجزاوو ځایونه سره وړاندې وروسته شوي وي. په مثال کې یې مقلوب اضافي ترکیب راوړلای شو. په دغه ترکیب کې د مضاف او مضاف الیه ځایونه سره لاندې باندې شوي دي. لکه "ږبه د پښتو" چې یو مقلوب اضافي ترکیب دی او سمه بڼه یې "د پښتو ږبه" ده. په "لویه جرگه" کې "لویه" د "لوی" مغیره شکل دی، چې د پښتو ژبې د صفت او موصوف د قانون له مخې یې

په بڼه کې د موصوف بنځینه توب اغېزه کړې ده او د "لویه" په شکل یې پکې بدلون راوستی دی.

لکه وړاندې چې اشاره ورته وشوه، د "لویې جرگې" کلمه له امانی عصر وروسته دود شوې ده. د میرویس نیکه په مشرۍ، چې د ظالم صفوي حکمران گرگین د له منځه وړلو او له صفوي حاکمیت څخه د هېواد د خپلواک کولو لپاره د کندهار په کوکران او مانجه کې کومې جرگې جوړې شوې دي، د هماغه وخت په تاریخي اسنادو کې چې شمېر یې بیخي پر (نیست) حساب دی، د "لویو جرگو" په نامه نه دي بلل شوي. د ریډي خان مومند "محمود نامه" یوازینی داخلي سند دی، چې موږ ته د پټې خزانې پر لاس رارسېدلی او ددغو جریاناتو یو کلي تصویر او په دغو جرگو کې د برخه والو نومونه یې راکړي دي. هورې لولو:

حاجي مير خان وکاتدبير مصلحت
 پښتانه ټول سول په ناموس او په پت
 ټولو قرآن وکا چې خان کا خوندي
 له جور و ظلمه د ظالم ارمني
 سيدال ناصر او بابو جان و بابي
 بل بادر خان و د بادر و لمسی
 میاجي هم راغی د مر خان په کومک
 یوسف راټول کړله د سیوري هوتک
 عزیز نـورزی د دلارام پهلوان
 گلخان بابرو و بل و نور پهلوان

راغی نصرو و الکوزي د جلدك
 کایي ځوانانو د لښکرو کومک
 بل يحيی خان و بل یې زوی محمد خان
 ټول سره یو سول چې کړي مړ گرگین خان.

(پته خزانه، عکسي چاپ، ۷۷ مخ)

د عبدالغفار هوتک بیان که څه ډېر مختصر دی، خو بیا هم
 د دغه روایت ملاتړ کوي. دی وايي:

نور یې وکامصلحت
 راځي جنگ کړي په عزت
 نور یې ټول کړه مشران
 همه واره عزیزان
 دوی په ټول په مصلحت شوه
 و کفار ته په غېرت شوه
 له کفارو به مور جنگ کړو
 چې خپل خان په وینو رنگ کړو
 یا به مور به شهیدان شو
 یا به پاته په امان شو. (۹)

په دې دواړو معتبرو داخلي ماخذو کې د مشرانو د
 راتولېدو خبره شوې ده، چې مراد یې هماغه سره جرگه کېدل
 دي، خو په خاصه توګه یې د "لویې جرګې" په نامه نه ده بللې.
 د لوی احمد شاه بابا د تاجپوشۍ جرګه یا د شېر سرخ د
 زیارت جرګه هم د هماغه وخت په لیکل شوو تاریخو کې "لویه
 جرګه" نه ده بلل شوې. د احمد شاهي عصر فاضل مورخ

محمود الحسيني، چې خپل کتاب (تاريخ احمد شاهي) يې د لوی احمد شاه بابا په لارښوونه او د هغه تر مستقيم نظر لاندې کښلی دی، دغې جرگې ته د "مجمع عام" يا "جشن جلوس" نومونه راوړي دي. (۱) تاريخ سلطاني، چې د لوی احمد شاه تر وفات تقريباً سل کاله وروسته ليکل شوی دی، د شپږ سرخ غونډې ته د "مجلس مشاورت" نوم ورکړی دی. (۲) تاج التواريخ بيا دا غونډه د "مجلس شورايي" په نامه بللې ده. (۳) د امير شېر علي خان د پاچاهۍ په دوران کې د شهزاده عبدالله جان د وليعهدۍ له امله چې کومه جرگه په ۱۲۴۴ ش کال د دوو زرو تنو په گډون د کابل ښار د مرنجان په غونډۍ کې راغونډه شوې وه، د هغه وخت د رسمي جريدې شمس النهار په استناد "جرگه کبير ملي" نومول شوې وه. (۴) خود امير پخپله "وعظ نامه" کې، چې د قاضي محمد امين پېښوري له خوا ولوستل شوه، دغه غونډه (جلسه بزرگ) بلل شوې وه. دا نومونه ټول د "لويې جرگې" نامه ته د معنا او مفهوم په لحاظ ورته نومونه دي، خو په مشخصه توگه د "لويې جرگې" پښتو ترکيب د امانی عصر نوبت او بریا ده. د دغه نامه په ټاکنه کې ماته د "پښتو مرکې" لارښوونه دخپله ښکاري.

د امانی عصر لويې جرگې:

امير امان الله خان د خپل خبر او سياسي لارښود علامه محمود طرزي له خوا د مدنيت له ارزښتونو سره آشنا شوی او

د مشروطیت سیاسي خوځښت ته دهمده له خوا تشویق شوی و. که څوک په سراج الاخبار کې د علامه محمود طرزي پر لیکنو او تبصرو او څېړنو باندې غور وکړي، ورته څرگندېږي، چې علامه مرحوم سره له دې چې د پښتنو د ژوند و ژواک پر زیاترو اړخو باندې کلک انتقادونه کوي، هغوی ښوونې او روزنې ته رابولي، د مدنیت او ترقۍ په گټو یې خبروي خو پر څنگ یې پردې خبره هم ټینګار کوي، چې مدني ارزښتونه باید له افغاني دود و دستور سره واخښل شي. کله چې امیر امان الله خان د افغانستان پر تخت کښېناست او د هیواد د مدني کولو او د مشروطیت د هدفونو د پلي کولو لپاره عملي اقدامات پیل شول او د قوانینو د جوړولو او تعمیمولو اړتیا منځ ته راغله، نو ورسره سم د یوه داسې قانون ساز سازمان ضرورت هم احساس شو، چې په مدني نړۍ کې د "موسسان مجلس" په نامه یادېده. ددغې اړتیا د پوره کولو لپاره یې له پښتني جرګې څخه د یوې عالي موسسې په توګه کار واخیست او هغې جرګې ته یې، چې ددغه مقصد لپاره باید راوبلل شي، د "لویې جرګې" نوم ورکړ. د جرګې دود زموږ خپل و خود هغو شکلي نظم و ترتیب د اروپایي پارلمانو په بڼه وټاکل شو.

د امانی خوځښت لومړۍ لویه جرګه د امیر امان الله خان د پاچاهۍ په څلورم کال یعنی د ۱۳۰۱ ش کال د کب د میاشتې پر اوومه د یکشنبې په ورځ د ۸۷۲ استازو په ګډون د امیر په حضور کې په جلال آباد کې جوړه شوه او په هغې کې د

افغانستان اساسي قانون تصویب شو. دغه اساسي قانون د ۱۳۰۲ ش کال د غبرگولي په میاشت کې چاپ او خپور شو^(۱۴) څرنګه چې جرګه د ژمي په موسم کې رابلل شوې وه، ځکه نو په هغې کې د افغانستان د ټولو ولایتو استازو برخه نه وه اخیستې او یوازې له کابل او شاوخوا څخه او دغه راز له ننگرهار، لغمان او کونړ استازو، چې په هغه وخت کې د رسمي تشکیلاتو له مخې د "مشرقي" په نامه یادېدل، پکې ګډون کړی و. د ولایاتو نمایندګي هغو وکیلانو وکړه، چې د دولتي شورا په مجلس کې یې غړیتوب درلود او په کابل کې اوسېدل. په جرګه کې فیصله وشوه، چې راتلونکې لویې جرګې دې په مناسب موسم کې د کابل په ښار کې چې "د افغانستان پایتخت او وسطي نقطه ده" جوړې شي^(۱۵). د دې جرګې رابللو د افغانستان د راتلونکو لویو جرګو لپاره یو راز نوی تاداو کښېښود. دا دود تر ننه پورې د ځینو معلوم الحالو افرادو او حلقو له مخالفت سره سره پالل کېږي او په نړۍ کې وروستیو بېخکې بدلونونو خود "لویې جرګې" کلمه د نړۍ په ټولو خلکو وپېژندله او یا که دقیقه خبره وشي، نو لږ تر لږه خو د نړۍ په مطبوعاتو کې په ټولو ژونديو ژبو کې د دخيلي کلیمې په توګه خپره شوه. د جلال آباد ددغې لویې جرګې بشپړ جریان ثبت شوی نه دی، ځکه نوزه نور څه نه شم پر ویلای، خو تر دې وروسته چې کومه لویه جرګه په پغمان کې راوبلل شوه (۱۳۰۳ ش) د هغې بشپړ تفصیلي راپور د یوه کتاب په شکل خپور شو دی، چې وبه یې څېړو.

د پغمان لویه جرگه:

د جلال آباد د لویې جرگې په تعقیب امیر امان الله خان د پغمان لویه جرگه راوبلله، چې د ۱۳۰۳ ش کال د چونگابن له شلمې نېټې څخه د همدغه کال د زمري تر نهمې نېټې پورې یې دوام وکړ. ددغې جرگې پیل د پنجشنبې په ورځ و او دغه راز د پنجشنبې په ورځ پای ته ورسېده. د جرگې د زیاترو غونډو مشري پخپله امیر پر غاړه اخیستې وه. ددغې لویې جرگې تر پیل کېدو وړاندې د امیر امان الله خان په لاسلیک د ملت په نامه په پارسي ژبه یو اعلان خپور شو او په هغه کې د جرگې او مشورې د اهمیت بیانولو په ترڅ کې داسې ویل شوي وو:

"... علاوه از چندی است که درین مورد مقصد دیگر بخاطر می پرورانم که تشکیل یک مجلس (لویه جرگه) است که باید لاقل در سال یکدفعه علی العموم و کلا و نمایندگان کلان شوندگان قومی و علمای ملت در ان مجلس اجتماع نموده همه مسایل مهمه و افکاریکه در تعالی و ترقی مملکت خویش مدنظر داشته باشم مواجتها بالمشاوره تصویب آراء تصفیه دهیم و بعد از استصواب مجلس مذکور در معرض اجرا گذاریم..." (۱۶) دغه راز یې د لویې جرگې د استازو په نامه بېل بېل فرمانونه لېرلي وو. د جرگې د پرانېستلو مراسم د لوی اختر تر لمانځه وروسته، چې د کابل ښار په عیدگاه کې د امیر امان الله خان په امامت وشو، د ارگ د سلام خانې په ماڼۍ کې سرته ورسېدل او امیر خپله

وینا استازو ته واوروله. ددغې وینا په یوه برخه کې استازي و آزادو او له بیړي و واهمې پرته ویناوو ته داسې رابللي وو: "...چیزیرا که درین روز افتتاح بشما ملت معروض میدارم و شما را بطور یاداشت میگویم همین است آنچه بفکر شما برای بهبودی ملت و ترقی مملکت تان بهم رسد محضا برای خدا بگوئید و بغیر اظهار افکار حقیقی خویش لحاظ و خاطرداری هیچ یکی را نکنید، که فلان کس اینطور گفته من هم باید چنین گویم! نی! هر کدام تان خودها را وکیل قوم و کفیل مهمات عموم پنداشته فقط رضای ایزدی و رفاه و آسایش عمومی را مد نظر گرفته آنچه بفکر تان برسد حقانه بگوئید، زیرا که اگر قوم ما به آسایش باشد خود ما نیز آسوده حالیم. چنانچه افغانان در مثل میگویند (چه خان یې په یاران یې) بلی! اگر خدا ناخواسته قوم ما غریب، بیکار، بی علم، پریشان، ناتوان باشد ضرور ما هم پریشان هستیم. بنا برین محض استرضای خداوند آنچه دران فایدهء عموم باشد آزادانه در مجلس بیان نمایید..." (۱۷) د سلام خانې مانې تر مراسمو وروسته د جرگې استازي پغمان ته ولاړل او نورې غونډې هورې سرته ورسېدلې.

د لویې جرگې د غونډې لپاره په پنځلسو مادو کې یوه لایحه جوړه شوې او د غونډو تر پیل دمخه پر استازو وپشل شوې وه. د لایحې مواد په پارسي ژبه لیکل شوي او داسې وو:

د لویې جرگې غونډې ته هغه کسان ورتللای شي، چې د

"لویې جرگې" غونډې ته رابلل شوي وي.

د کورنیو چارو له مامورینو څخه د سرکاتب تر رتبې پورې او له پوځي کسانو څخه تر کنډ کمشر پورې په غونډه کې برخه اخیستلای شي.

خبريالان چې د اجازې ټکټ ولري په غونډه کې یوازې د اورېدونکي په توګه ګډون کولای شي. د خبرو حق نه لري. په غونډه کې د ناستې ځایونه له نقشي سره سم ټاکل کېږي.

د هرې غونډې په سر کې د غونډې رئیس په دې جمله باندې خبرې پیل کوي (د خدای په نامه شروع کوم) او ورپسې د غونډې منشي د رئیس په اجازه د خبرو وړ لایحه لولي.

د هرې غونډې په پای کې د راتلونکې غونډې د خبرو وړ مواد د رئیس له خوا د غونډې پر غړيو باندې د جلا پانوپه شکل وپشل کېږي.

کله چې یوه مسئله ولوستله شوه له دوو دقیقو سکوت وروسته هر هغه چاته چې پوښتنې ولري، د رئیس له خوا یا د رئیس په امر د مربوط وزیر له خوا توضیحات ورکول کېږي. له هغه وروسته که څوک اعتراض ولري، یا غواړي تر هغه ښه نظر ورکړي د رئیس تر اجازې وروسته درېږي، مدللې خبرې کوي او ګڼه سکوت کوي.

د غونډې په سر کې پر ټولو غړو باندې دوې دانې سپینې و توري مهرې وپشل کېږي. کله چې مسئله ولوستله شوه موافق کسان سپینه مهره او مخالف کسان توره مهره په هغو صندوقونو کې اچوي، چې د ټاکلو کسانو له خوا په غونډه کې

گرزول کېږي. مسئله د رایو په اکثریت فیصله کېږي.
 _ هغه مساېل چې د رایو په اکثریت تصویب شي لیکل
 کېږي. په غونډې کې پوره اندازه کاتبان او د لیکنې وسایل
 شته.

_ له هغو کسانو پرته، چې مخکې یې یادونه شوې ده، نور
 هېڅوک غونډې ته ننوتلای نشي. په هغو ورځو کې چې
 اعلیحضرت په غونډه کې تشریف ولري، د غونډې مشري
 همایوني ذات ته ورکول کېږي.

_ په غونډه کې له اوبو پرته بل څه نه خوړل کېږي.
 _ ترڅو چې استازي خبرې پای ته رسولې نه وي، د نورو له
 خوا تصویب او تردید کېدلای نشي.
 _ هر څوک چې خبرې کوي باید رئیس یې مخاطب وي که
 څه هم د بل استازي جواب ورکوي.

_ په غونډه کې له ټاکلو خبرو اترو پرته نور ناوړه الفاظ او
 تر موضوع د باندې خبرې کېدلای نشي. سپکې سپورې او
 بېځایه خندا کورټ منعه ده. که څوک داسې وکړي د رئیس له
 خوا اخطار ورکول کېږي، چې پته خوله شي.
 _ کله چې خبرې پیل شي، شخصي مساېل او څرگندونې
 کورټ منعه دي.

د غونډې لپاره په دې ډول نقشه جوړه شوې وه. په سر کې
 "تخت همایوني" و. د تخت بنی او کین لاس ته منشیان او
 وزیران ناست وو او ورپسې په دواړو خواوو کې د استازو لپاره
 ځایونه ټاکل شوي وو. په بنی لاس کې تر استازو وروسته د

تميز علماء او د غنډ مشر تر رتبې پورې پوځي منصبداران تر هغه وروسته د دولتي شورا غړي، کنډ کمشران او د وزارتو منشيان ناست وو. په کينډ لاس کې تر استازو وروسته د تميز د علماوو او د وزارتو د معينانو، مديرانو او مرستيالانو او سرکاتبانو ځايونه وو. د "همايوني تخت مخې ته د غونډې رئيس، مرستيال او د منشي مرستيال ناست وو. د دوی ټولو مخې ته د ولايتونو په ترتيب د لويې جرگې مشران، علماء، سادات، مشايخ، د شورا منتخب وکيلان او د مشورې د مجلس غړي حاضر وو.

په دې ډول وینو چې د لويې جرگې د تالار ترتيب و تنظيم د اروپايي هېوادونو د پارلمانونو تالار ته ورته و. امان الله خان له شکلياتو سره ډېره مينه درلوده او همدغو شکلي بدلونونو ورته له اولس سره په اړیکو کې ستونزې پېښې کړې او د بنمنانو يې له هغو څخه د دغه ملي او مدني خوځښت په ناکامولو کې استفاده وکړه.

دا خود غونډې شکلي اړخ و. ماهيتي اړخ يې هم په ټوله معنا د ډيموکراسۍ او مدني آزادۍ پر بنسټ ولاړ و. امير امان الله خان په مکرر ډول استازي آزاد جوړو بحث ته رابلل. درنو لوستونکو خود سلامخانې په ماڼۍ کې د امير د پرانيستونکي وينا هغه برخه په همدې ليکنه کې وړاندې ولوستله، چې په هغې کې امير پر آزاد جوړو بحث ټينگار کړی و. په پغمان کې يې هم د لويې جرگې د منظمونو د پرانيستلو په ورځ (شنبه) د چونگابن اته ويشتمه (۱۳۰۳ ش)

پخپله وینا کې پردې خبره بیا ټینګار وکړ او وې ویل:
 "...اگر شما هیئت (لویه جرګه) درین مسائل مبحوثه
 آزادانه رای ندهید و در مفاد ملت و دولت بذل مقدرت
 نورزید همانا که نزد خدا و رسول و من عاجز که اولوالامر شما
 (هستم) و عموم ملت که شما نمایندگان حقیقی آنها
 میباشید، مسئول و جوابده خواهید بود.

از برای خدا بکوشید و بیدار باشید و دقیقه از دقائق
 خیر خواهی و خیر اندیشی ملت و مملکت و حکومت متبوعه
 تانرا فرو گذار نشوید که بدنام و دنیا و آخرت خواهید بود.
 باید که محض بلی! بلی نگوید و نه فقط بکلمات نافیه
 طرفداری کنید بلکه هر آن چیز را که نسبت بترقیات ملت و
 مملکت خویش بفکر دارید آزادانه و حقانه باآواز صاف و بلند
 بیان نمایید." (۱۸) د جرګې د خبرو جريان وښودله، چې امیر
 امان الله خان په عمل کې هم د ملت استازو ته موقع ورکړه چې
 په خلاصه خله خپل نظریات او انتقادات مطرح کړي. البته
 استازو خو خپل نظریات آزادانه بیانول خود انتقاد خای، چې
 زیاترو منقدینو ورته ګوته نیولې دادی، چې امیر د خپلو
 وزیرانو د اعمالو عامه و تامه مدافعه کوله. که به چا دده پر
 وزیرانو انتقاد کاوه، جواب به یې تر وزیر دمخه ده پخپله
 ورکاوه. ددغه راز چلند یو مثال به بیان کړو. په لویه جرګه کې
 پر کورنیو مساپلو خبرې روانې وې، په دغو شپو ورځو کې د
 ځینو مامورینو د ناوړو اجرااتو له امله په پکتیا کې د
 ناراضی او پاڅون اور تازه کېده. مولوی عبدالواسع (شهید

جوزا ۱۳۰۸ ش) د خپلو خبرو په ترڅ کې څرگنده کړه چې وزیران باید د خپلو چارو مسئولیت پر غاړه واخلي. په دې برخه کې ېې د اخله وزیر او د معارف وزیر پر اجرااتو انتقاد وکړ. د مولوي له دې انتقاد سره زیاتره استازي هم نظره وو، خو امیر امان الله خان دمخه تر دې، چې وزیران خپله دفاعیه واوروي، پر مولوي عبدالواسع باندې په سخته لهجه اعتراض وکړ او د مولوي انتقاد ېې له دې امله وارد ونه گانه چې نوموړی د معارفو له وزارت څخه گوښه کړل شوی دی (۱۹). دې ته ورته نور موارد هم وو خو په مجموع کې په لویه جرگه کې د نظر څرگندولو او تریوي اندازې منلو روحیه حاکمه وه. د لویې جرگې ویناوې د امیر د حضور د "مخفف نویسانو" هر یوه میرزا محمد سرو خان، میرزا رحمت الله خان، میرزا عبدالسلام خان او میرزا محمد اکبر خان له خوا یادابنت کېدلې. دا کار په دغه کم و کیف باندې تر امانی عصر پخوا په افغانستان کې باب نه و. د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د دورې په شورا او وروسته ولسي جرگه کې دا دود وپالل شو.

د خبرو په بهیر کې، چې کومې پښتو ویناوې شوې وې، ځینې ېې په "رویداد" کې پخپله اصلي بڼه چاپ شوي دي. دا کار هم د امانی دورې ابتکار دی. په جرگه کې به ښایي ډېرې ویناوې په پښتو ژبه شوي وي، خو په "رویداد" کې د مخفي سرحدی او پادشاه گلجان پښتو ویناوې او شعرونه خوندي دي. زه ېې په دې نیامت دلته راوړم، چې ښایي په راتلونکي کې د بل چا په درد وځوري.

په دغه لویه جرگه کې مولوي فضل محمود مخفي سرحدی
د امیر امان الله خان په مدح کې دغه لاندې شعر ولوست (۲):

خادم د شریعت ساتونکی د ملت

خاوند د لوی عزت زموږ اعلیحضرت

یو سوري د مولی په سر د ټول افغانستان

امیر امان الله خان

د ملك په ننگ و نام هر ساعت بی آرام

خدمت کې د اسلام کرېږي هر مدام

پر موږ باندي دی زیات تر مور و پلاره مهربان

امیر امان الله خان

ستا فکر ستا خیال بس دی زموږ په حال

خپل خان لري ملال چې موږه کړي خوشحال

څښتن دې لري تل خوشحاله تا په هر زمان

امیر امان الله خان

ته یې زموږ مین ته یې زموږ بدن

ته ساه زموږ د تن ته روح یې د وطن

ناموس زموږ د ملك له ستا وجود دی نگهبان

امیر امان الله خان

ته یې د ملك رڼا ته یې د دین پناه

زموږه تکیه گاه موږ فخر کړو په تا

څرگند دې نوم د قام زموږه کره په ټول جهان

امیر امان الله خان

زموږ نه و خپل واک ډېر گران و داسې ژواک

ته پاڅېدې چالاک   په فضل د رب پاک
آزاد دې قوم زموږه کړه له جغ د دشمنان
امير امان الله خان

زموږ نه وه دستور   په کارر وه دا ضرور
تیار که تا حضور   موږ ټولو ته منظور
ساتونکی د دستور د دين زموږ له نقصان
امير امان الله خان

تا جوړ کړه مکتبونه   پکې لولي علمونه
د هر فن کتابونه   زامن زموږ او وروڼه
رسېږي دي هر چاته فيض د علم په هر آن
امير امان الله خان

زموږ نه وه جرگه   تا جوړه راله کړه
پرې کېږي زموږ بڼه   پادشاهه تا سره
مولاله تا رضا شه تا رضا کړه وطنيان
امير امان الله خان

پادشاه، زموږه سر   حاضر دی ستا په در
زموږ زړه او ځگر   دی ستا په مدح سر
قربان له تانه موږه اې زموږ د ملك امان
امير امان الله خان.

د مولوي فضل محمود مخفي نوم په دغه لويه جرگه کې د
باجور د عالم په توگه ثبت دی. (۲۱)

پادشاه گلجان ددغې لويې جرگې بل استازی دی، چې په
جرگه کې يې پښتو وينا کړې او په "رویداد" کې ثبت ده. دی د

سمت مشرقي وکیل او د مومندو له مشاپخو څخه و او د لویې جرگې په بحثو کې یې فعاله برخه درلوده. دده د وینا متن د یوه تاریخي سند په توگه دلته راوړم.

د وینا متن:

"مغزو وروڼو!

هر کله چې د یونان فلسفې د خلفای بنی عباسیه په زمانه کې د مسلمانانو په اخلاقو او په عقیدو باندې یو تباہ کونکی اثر پیدا کړ او د بغداد او د دمشق سر په فلک پاشاهي قصرونو کې د خلافت نبوي د ساتلو قابلیت پاتې نشو. دا نعمت له دغه مخکون نه د آخري عربي خلیفه معتصم بالله سره له دنیا نه ته. نو خاورو د افغانستان په ډېر همت او مردانگۍ سره په خپل آغوش کې راتینګ کړه. د محمود غزنوي عزم او د شهاب الدین غوري همت چې کم خدمت یې په مخکې د افغانستان کې ادا کړه، بې شکه چې تمام مشرق او مغرب د هغې قایل دی. د هندوستان ترکستان اکثر قطعات د ایران د دوی د خاندان د کوشش او جهاد په خدمتونو سره د اسلام د برکته او د فیضونو نه ډک شو.

نن په عالم اسلام باندې بیا هغه زمانه راغلې ده. د دشمنانو د دین زور دومره ډېر شوی دی چې هر یو قوم د مسلمانانو د هغوی د دام تزویر نه ځان نشي خلاصولی، د اسلام خدمت به څه وکړه.

خاندان د عثمان خان چې له یوې زمانې نه د خلافت اسلامیه او د خدمت شرعیه محافظین او خادمین وه، نن ورځ

د کفارو دلاسه دومره پرېشانه او بدحاله دي چې دغه حفاظت نشي ادا کولی. د يوناني فلسفې نه زيات نن ورځ د يورپ فلسفې جديدي د اهل اسلام په عقايدو او په اخلاقو باندي بربادي راپري يستلې ده.

زموږ ساده لوحې خلک په ځای ددې چې د يورپ د خلکو سره سيالي او ننګ وکړه او د هغو په شان خاوندان د کمالاتو او د هنرونو شي د هغه تقليد شروع کي او تقليد هم بيا په فنونو او کمالونو کې نه، بلکې په ردي د اخلاقو او په خلاف شرع خيالاتو او عقايدو کې. نعوذبالله منها. قدرت د الله تعالی او مطابقت د واقعاتو د زمانې ته گوري چې نن هم په داسې نازک وقت او تباه حالت د اسلام کې شرف او عزت او حفاظت او خدمت د شريعت اسلامي هم دې زموږ خاورو د افغانستان له الله تعالی ورکړه. نه خو مصطفى کمال صدر د جمهوريت د ترکيه په خاورو د اناپولي کې دا گران بار له عزته ډک د امانت قبول کړی شو، نه په خاورو د عربستان کې جاده شريف خدمت ته غاړه کېښودى شو، نه په آبادو لويو لويو شهرو کې د هندوستان ددې ځای پيدا شه، نه په مصر کې او نه په بل وطن کې دا دروند بار د حفاظت او د خدمت د شريعت چا پخپله ذمه کې واخيست. هغه زموږ د غريب افغانستان زړه ور او ځيگرور پاشاه زموږ مين او محبوب القلوب دين پناه اعليحضرت شهريار غازي اميرالمومنين ټولواک امير امان الله دى. موږ پښتانه اوسېدونکي د افغانستان چې په دې خبره باندي هر څومره فخر وکړو، بنايېږي. هر څومره خوشحالي

چې ښکاره کړو په کار ده، خو فکر کول په کار دي چې زموږ ددې ټول فخر او د خوشحالی سبب اصلي محض ددې غازي پادشاه خوش خلقي شرافت: اتی نیک خویی ده. خدای پاک دې دده سوری پر موږ باندې تل تر تله لري. آمین یارب العلمین.

زما معززو صاحبانو! زه حیران یم چې ددې غازي مهربان پادشاه خپله شکريه پخپله عاجزه ژبه سره په کومو الفاظو کې ادا کړم. شکريه ددې نعمت او بدله ددې احسان دا ده، چې موږ ټول ملت ددې خپل اولی الامر اطاعت او فرمانبرداري په ځانونو او په مالونو سره اختیار کړو. خپل ځانونه او مالونه دده په تابعدارۍ کې فدا کړو. هاله به دا د شریعت خدمت او ددین حفاظت پوره پوره ادا شي. هاله به دا امانت د رسول الله صلعم محفوظ پاتې شي. او که چېرې موږ په دې لاره کې پوره پوره فداکاري ښکاره نکړو نو گویا که موږ ددې نعمت چې په برکت ددې خپل اعلیحضرت موږ ته عطا شوی ده شکريه ادا نکړې شو. په داسې حالت کې به خدای نکه موږ مستحق د عذاب الیم او د سزا دردناکې وگرزو. الله پاک دې دا ملت د افغانستان ددې عذاب الیم نه وساتي او توفیق دې راکي چې ددې غازي پادشا خپل او ددین او د شریعت او د وطن خپل خدمت همپشه وکړو. آمین یا رب العلمین" (۲۲)

امیر امان الله خان پخپله هم په پښتو بڼه پوهېده. په ویناوو کې به یې زیاتره پښتو متلونه راوړل. په "رویداد" کې موږ دوه درې ځایه دده په ویناوو کې د پښتو متلونو راوړل وینو. د

لویې جرگې په پرانیستونکې وینا کې یې "چې خان یې په یاران یې" متل راوړی و، چې تاسې وړاندې ولوست. د جرگې د خبرو په جریان کې یوه استازي چې په خټه سید و داسې وړاندیز کړ: "اعلیٰ حضرت! اگر برای سادات و آل رسول از خدمت عسکری معافی داده شود چقدر خوب خواهد شد تا به دعاگویی دین و دولت مشاغلته داشته باشند." ددې وړاندیز جواب امیر امان الله خان پخپله ورکړ او زیاته یې کړه: "جناب سید صاحب! آیا شما از تواریخ معلوماتی دارید؟ و کتب سیر را مطالعه نموده اید؟ و از کارنامه‌های جد امجد مبارک خود و آل بیت شان اطلاعی دارید؟... حضرت سید صاحب! ما امتیان جد امجدت که به تعظیم و تکریم شما میان میکوشیم ازینجهت است که شما در تایید دین مبین و اعلائی کلمة الله مساعیات جمیله، خودها را بانتهای فعالیت و جدیت بخرج داده خار چشم دشمنان و سد آهنین بر روی اعدای دین و شریعت سیدالاس والجان باشید. هنگامیکه شما از جهاد و پیروی حقیقی دین محمدی پهلوتهی کنید پس ما چرا بشما عقیدت بپردازیم. "ما چې ته لابللی ما ویل چې ټاټکي به په گوته راوکاړې". (۲۳) دا متل هغه وخت کار پېرې، چې یو څوک له بل چا څخه د ډېر سخت کار تمه لري او د همدې تمې له اسیته یې درناوی پرځان لارم بولي. امیر امان الله خان دلته ښه پرځای استعمال کړی دی، خو مرحوم کشککي چې کومه حاشیه پر کښلې ده، د تامل وړ ده. (۲۴)

د پغمان په لویه جرگه کې پر دغو موضوعگانو خبرې

وشوې او تصویب شوې.

_ د افغان او روسیې عهدنامه

_ د افغان ایتالیا معاهده

_ د افغان انگلیس عهدنامه

_ د افغان ترکیې معاهده

پر دې تړون باندې بڼه ډېرې خبرې وشوې او د "خلافت

اسلامیه" موضوع رامنځ ته شوه. امیر امان الله خان یې د

خلافت وړ وباله او ده پخپله دا موضوع د ټولو مسلمانو

هېوادو په گډه فیصله پورې وتړله.

_ د افغانستان او ایران معاهده

_ د افغان او فرانس معاهده

_ د افغانستان او المان معاهده

_ د افغانستان بلجیک معاهده

_ د افغان جاپان مناسبات

_ نظامنامه اساسی (اساسی قانون)

_ د نکاح، واده او سنتی نظامنامه

_ د فاتحه داری نظامناه

_ د سوداگری نظامنامه

_ د مال مواشي نظامنامه

_ د للمي مخکو او مالیې نظامنامه

_ د نفوسو نظامنامه

_ فتوای امانیه (په دې فتاوی کې پنځلس عمده مبحثونه

شامل وو)

– په ټول افغانستان کې د جمعیت العلماء تاسیس
 په لویه جرگه کې پر تعلیم او د وطني جامو پر اغوستلو
 ټینګار وشو. لویه جرگه د ۱۳۰۳ ش کال د زمري پر نهمه نېټه
 د پنجشنبې په ورځ پای ته ورسېده.
 د جرگې دود زموږ د لرغوني کلتور یوه برخه ده، خو د
 "لویې جرگې" عنعنه له امانی عصر څخه په منظمه توګه تر نن
 پورې پالنه کېږي.

بې جرگې نه به هېڅ کار په لاس وانخلي که خبر وي د جرگې په برکت

اوکویل – کاناډا

۱۶ جنوري ۲۰۰۴

لمنلیکونه:

- ۱- لغتنامه، دهخدا
- ۲- رساله مزارات هرات، تصحیح، مقابله، حواشی او تعلیقات د
 فکری سلجوقی، ۳۹، ۴۰ مخونه، کابل، ۱۹۶۷ع
- ۳- رویداد لویه جرگه دارالسلطنه، کابل، ۱۳۰۳ ش، ۴۰۳، ۴۰۶
 مخونه. په دغه کتاب کې د پغمان د لویې جرگې جریانات په اجمالی توګه
 درج دي. دا جریانات د مولوي برهان الدین کشککي له خوا ثبت شوي او د
 کتاب په بڼه په ۴۵۲ مخونو کې تنظیم شوي دي. کتاب د ۱۳۰۳ ش کال
 د لړم پر پنځمه د حریبه وزارت په سنگي مطبعه کې د یوزر ټوکو په تېراژ
 چاپ شوی دی. له دې وروسته به دغه کتاب یوازې د "رویداد" په نامه په
 لمنلیکونو کې وپنول شي.

۴- فرهنگ، میر محمد صدیق، افغانستان در پنج قرن اخیر، ۵۲۸/۲ مخ

- ۵_ گوربت مجله، دریم کال، دویمه گڼه (سلواغه_کب_ ۱۳۸۰ ش، ۲مخ
- ۶_ حبیبی، عبدالحی، تاریخ مختصر افغانستان، ۴۸/۱ مخ، ۱۳۴۶ ش، کابل
- ۷_ فیض زاد، محمد علم، جرگه های بزرگ ملی افغانستان، ۱۲ مخ حاشیه، چاپ ۱۳۶۸ ش
- ۸_ ما (هوتک) تل پردې خبره ټینگار کړی دی، چې که په ژبه کې دخپل کلمات پر خپل حال پرېښوول شي، ښه به وي. دا کار ددغو کلمو د رنګارنګ لیکلو مخه نیسي او په لیکدود کې یو راز تجانس راوړي. په دې لړ کې مې یو وخت د (آینهء افغانستان) مجلې په ۳۲ گڼه ۱۳۰ مخ کې د مرحوم پوهاند نگهت د هغې لیکنې په ځواب کې، چې غوښتي یې وو په دري ژبه کې دې د "پوهنځي" کلمه د "پوهنزي" په شکل ولیکله شي، خپل دلاېل وړاندې کړي وو. مرحوم پوهاند د "پوهنزي" لیکلو وړاندیز له دې امله کاوه، چې په دري الفبې کې د "خ" توری نشته او زما مخالفت پردې دلیل ولاړ و، چې د تورو بدلول که د معنا التباس پېښ نکړي، لابه یې څوک ومني، خو که د کلمې معنا ته زیان رسېدی نو بیا د تورو بدلېدل سم کار نه دی. په "پوهنځي" کې که (خ) په (ز) ایشه شي، معنا زیانمنه کېږي. زموږ مناظره د پوهاند هاشمیان صاحب په حکمیت زما په گټه پای ته ورسېده. د پوهاند نگهت مرحوم دې هر هڅه په جنت کې شي، لږ تر لږه خویې د "پوهنځي" کلمه د لیکدود په لږ بدلون سره منله. اوس راشئ ننني وگورئ، چې گرسره یې پر سرناگړه دي او دغه کلمات د "قبیلې" د واکمنۍ په معنا تعبیروي. فاعتبرو یا اولی الابصار.
- ۹_ هوتک، عبدالغفار، هوتکنامه، سريزه، سمون او سپړنې د حبیب الله رفیع، ۲۸مخ، ۱۳۷۹ ش
- ۱۰_ محمود الحسینی، تاریخ احمد شاهي، ۵۰/۱_۵۶ مخونه، د مسکو چاپ
- ۱۱_ خالص، سلطان محمد، تاریخ سلطاني، ۱۲۲ مخ
- ۱۲_ ایرج افشار سيستاني، سفرنامه و خاطرات امير عبدالرحمان

خان...، ۴۹۹ مخ، ۱۳۶۹ مخ

۱۳- جرگه های بزرگ ملی افغانستان، ۴۴ مخ

۱۴- حبیبی، عبدالحی (پوهاند)، د افغانستان تاریخي پېښلیک،

لومړی ټوک، ۲۴۳ مخ، ۱۳۵۳ ش، کابل.

۱۵- رویداد، ۸ مخ

۱۶- رویداد، ۷-۸ مخونه

۱۷- رویداد، ۲۴ مخ

۱۸- رویداد، ۵۲ مخ

۱۹- رویداد، ۱۳۱-۱۳۵ مخونه. دغه راز وگورئ: حبیبی، عبدالحی

(پوهاند)، جنبش مشروطیت در افغانستان، ۱۷۷ مخ. د ۱۳۷۷ ش چاپ.

۲۰- رویداد، ۳۷۲-۳۷۴ مخونه. د پښتو لیکدود یې گډوډ و، ما په

اوسني مروج لیکدود وکینښ.

۲۱- فضل محمود مخفي د نور محمد خان ماموند زوی او په

۱۸۸۴ع کال په چارسده کې زېږېدلی او په ۱۹۴۷ع کال وفات شوی او د

چارسدې په هدیره کې ښخ دی. مولوي مخفي په پېښور، هندوستان په

اسلامیه دارالعلوم او دیوبند کې تحصیلات سرته رسولي وو. د حزب الله د

تحریک غړی او د ترنگزو له حاجي صاحب سره یې اړیکې درلودل. د مل او

هېوادپالو مبارزو له امله انگرېزانو څو پلا بندي کړی و. مولوی فضل

محمود د امیر امان الله خان په وخت کې په کابل کې وو او ددغه امیر د

اصاحي پروگرامو پلوي یې کوله. د نادر خان په وخت کې هم کابل ته

راښوونتل شو او د انیس ورځپاڼې په اداره کې یې کار کاوه. وروسته

بېرته خپلې ابایي سیمې ته ولاړ او هورې یې د تدریس چارې پرمخ بيولې.

مخفي د پښتو ژبې شاعر او لیکوال تېر شوی دی. (وگورئ: زلمی،

هېوادپال، فرهنگ زبان و ادبیات پښتو، لومړی ټوک، ۴۶۴ مخ،

۱۳۵۶ ش)

۲۲- رویداد، ۳۷۴-۳۷۷ مخونه

۲۳- رویداد، ۲۷۵ مخ

۲۴_ دې متل ته برهان الدين خان کشککي مرحوم مفصله حاشیه ورکړې ده او "تاتکي" يې په "ژاوله" ترجمه کړې ده. او ليکلي يې دي، چې تاتکي په ونوپوري کلکې نښتې وي او خلک يې په نوکانو يا د چاقو په څوکه له ونې راجلا کوي. دغه تشریح زما په خيال سمه نه ده. اول خو تاتکه په ونوپوري نښتې نه وي، بلکې تاتکه د کوچنۍ پتاتې په شان يوراز نبات دي، چې تر مخکې لاندې پرته وي او په پسرلي په دښتو کې پيدا کېږي. سربېره تور نری پوست لري او تر لاندې سپينه وي. دغه سپينه برخه يې خلک خوري. له نوکه يې د سپنسي په شان يوه نری خانگه شنه کېږي او دغه خانگه تر مخکې راوړي. خلک د همدغې خانگې په ليدلو سره پوهېږي، چې دلته تاتکه شته. دغه ځای په لرگي يا چاقو او يا په کلنگ کېني او تاتکه راباسي او خوري يې. دوهم دا چې پخپله تاتکه ژاوله نه ده خو ما اورېدلې دي، چې کوچيان د تاتکو له ريښې څخه د ژاولې کار اخلي.

يوسف هېوادوست

فرهنگي شاه امان الله

څه د پاسه پنځوس کاله کېږي چې زموږ په گران هېواد افغانستان کې د "امان پېژندنې" لړۍ یو څه په علمي او پراخه توگه راپیل شوې. په دغه ټوله موده کې هڅه شوې، چې د غازي امان الله خان د شخصیت په بېلابېلو اړخونو څېړنې، پلټنې او لیکنې وشي، خو له بده مرغه هغه شان چې لاره ده ل تراوسه هم زموږ د هېواد د دغه خپلواکۍ غوښتونکي، هېواد دوست او فرهنگي-سیاسي مبارز، د کار او ژوند ډېر اړخونه تې پاتې دي.

امان الله خان پخپله یو ستر فرهنگپال، هنر دوست او ادب پروره پاچا و او دغه اړخ یو له هغو اړخونو څخه دی، چې تراوسه زموږ پلټونکو پرې کار نه دی کړی.

ما د خپلې مقالې لپاره همدغه سرلیک وټاکه او هڅه به وکړم د اسنادو او مدارکو په ملاتړ دا خبره روښانه کړم، چې

امان الله خان د هنر او ادبیاتو، ژورنالېزم، انځورگری، موسیقي او د فرهنگ د بېلابېلو اړخونو د پیاوړتیا او پراختیا د لارې یو مبارز او فرهنگي شخصیت و.

ددې لپاره چې وکولای شم ددغه ستر ملي او فرهنگي شخصیت په باب همدغه کرني روښانه کړم ددغې څېړنې لپاره لاندې واره سرلیکونه ټاکم:

— امان الله خان د هېواد نوی ولسمشر

— امان الله خان د وینا د خپلواکۍ او ژورنالېزم د

پراختیا په برخه کې.

— امان الله خان د موسیقي، هنر او ادبیاتو د سمون،

علمي کېدو، پراختیا او لوړتیا په برخه کې.

امان الله خان د هېواد نوی ولسمشر:

په هغو شپو ورځو کې چې امیر حبیب الله خان د افغانستان د روڼ اندو او اوښتون غوښتونکو په وړاندې ولاړ و (د ۱۹۱۷ ز کال څخه تر ۱۹۱۹ ز کال پورې) افغانان د زورزیاتۍ، بنکېلاک، ترهگری او ولېرې په اور کې سوځېدل، له بلې خوا د افغانستان په شاوخوا کې داسې انقلابي خوښتونه راپیل شوي وو، چې له هند نه نیولي بیا تر تاشکند، بخارا، مسکو، استانبول، تهران او یو شمېر نورو سیمو پورې د خپلواکۍ او ولسواک غورځنگونو یو په بل پسې سر راپورته کاوه او ددغو غورځنگونو د پیوستون لپاره پراخې هڅې روانې وې. په دغه شان انقلابي شرايطو

کې افغانان هم له دغه ستر پاڅون سره یوځای کېدل. د امیر حبیب الله خان په وړاندې کرکه او د هغه په وړاندې د پاڅون نښې، نښانې هغه وخت لازیاتې شوې، چې امیر په لومړۍ نړېواله جگړه کې د انگرېزانو په اشاره او د هغوی په ملاتړ د افغانستان بې طرفي اعلان کړه (د ۱۹۱۴ کال د اګست ۲۲). د امیر دغه اعلان او د ترکیې او آلمان د هغه وړاندیز په ردولو سره چې افغانستان، ترکیه او آلمان د انگرېزانو په وړاندې یو ګډ پوځي-سیاسي پیوستون جوړ او اعلان کړل د آلمان هیات له ځان سره د هغه هېواد د امپراتور دوهم ویلهیم او د ترکیې هیات د هغه هېواد د سلطان محمد رشد خامس لیکلي پېغامونه له ځان سره امیر حبیب الله خان ته راوړي وو. دغه هیات د ۱۹۱۶ کال د می د میاشتې تر ۲۱ نېټې په افغانستان کې پاتې شو. په اصل کې په افغانستان کې د بدلون او پاڅون هڅې ګړندی شوې. خلکو په ټول افغانستان او په ځانګړې توګه د هېواد په سهیل او ختیځ کې د پښتنو بېلابېلو قومونو د انګرېز په وړاندې د جهاد او پاڅون ناره پورته کړه، خو امیر نه یوازې په کابل کې روڼ اندي او خپلواکۍ غوښتونکي منورین او مشران وځپل، چې ورسره جوخت جهاد یې هم ناجاېزه اعلان کړ. هغه د فرمان له مخې دا څرګنده کړه، چې "جهاد د اسلام د پاچا له امر او اجازې نه پرته جواز نه لري او په دې باب یې یوه رساله د (د اولی الامر اطاعت) په نامه د کابل د عنایت په

چاپخونه کې خپره او په ټولو جوماتونو او پوځي چوڼيو کې ووبشله...^(۱) په دغو حالاتو کې افغانستان له يوې خوا د انگرېزانو د زورزياتي سره مخامخ و او له بلې خوا د ماورالنهر په سيمه کې د اکتوبر د انقلاب پراختيا او د بلشويکانو يرغلونه ددې لامل وگرځيد چې بې شمېره ازبکان، تاجيکان، قزاقان، ترکمنان او د سيمې يو شمېر نور خلك افغانستان ته راواوړي او په اقتصادي لحاظ وران افغانستان د يو شمېر نابالو مېلمنو له هجوم او راتگ سره مخامخ شو. له دې خبرې څخه موخه دا ده، چې په دغه وخت کې د افغانستان ټول سياسي سرحدونه د پرديو پرمخ خلاص وو. امير په خپل عشرت اخته و او ملت د بدمرغۍ ډېرې ستونزمنې شېبې تېرولې. دغو ټولو لاملونو سره لاس يو کړ او د افغاني خپلواکۍ غوښتونکو ليکې يې لاسي پياوړې کړې. افغاني انقلابيونو بري ته د رسېدو لپاره د لومړۍ او دوهمې مشروطۍ بنسټ کېښود. د خپلواکۍ غوښتونکو د ټکولو، له منځه وړلو او له وطن نه د شړلو سره سره امير حبيب الله خان ونشو کولای ځان خوندي وساتي، چې ددغه راز پېښو په لړ کې د ۱۹۱۹ کال د فبرورۍ په ۲۰ امير حبيب الله خان د لغمان په کله گوش کې ووژل شو او سره له دې، چې سردار نصرالله خان (د امان الله خان کاکا) او سردار عنايت الله خان (د امان الله خان ورور) يو په بل پسې وغوښتل د وژل شوي امير ځای

ونيسي، خو امان الله خان د ملت او د دربار د ملاتړ له امله د خپل پلار ځای ناستی شو (د ۱۹۱۹ کال د فبرورۍ ۲۸) دا د خپلواکۍ غوښتونکو او د دموکراسۍ د لارې د پلويانو هغه ستر برياليتوب و چې ان د سراج الاخبار د فکري انجمن نه مخکې هم راپيل شوی و او بيا د لومړۍ او دوهمې مشروطې تر وخت يې خپله لمنه په هېواد کې غځولې وه. امان الله خان د همدغه راز فکري غورځنگ تر اغېز لاندې پاچاهۍ ته ورسېد. هغه ددغه غورځنگ د هېواد پالونکو مشرانو او غړو سره په نږدې تماس او اړيکو کې و. همدغو کسانو وروسته له امان الله خان څخه ملاتړ وکړ. دوی ټول ددغه غورځنگ غړي وو چې د امير حبيب الله د وژلو پلان هم همدوی جوړ او عملي کړ او په دې توگه په دربار کې هغه ډله حاکمه شوه چې د هېواد پالونکو افکارو له درلودلو سره په څنگ کې څه ناڅه ټول فرهنگيان او د هنر او ادب مينان وول.

ځينې څېړنې دا خبره په څرگنده توگه روښانوي چې د امان الله خان زياتره نږدې ملگري او دوستان يا شاعران وو يا ژورنالستان، يا ليکوال او هنرمندان او يا هم د ښکلو هنرونو لارويان. وگورئ ټوله هغه انقلابي او فرهنگي شخصيتونه لکه عبدالهادي پرېشان داوي، محمود طرزي (د امان الله خان خسر)، عبدالرحمن لودين (کبريت)، سيد احمد لودين قندهاری، ولي محمد خان دروازی، شجاع

الدوله بابکر خېل، میر قاسم خان (د امان الله خان امنیت وزیر)، محمد ابراهیم خان جمشیدي، آدم خان (د ګر شک حکمران)، میر یار بیک خان دروازی، غلام احمد اعتمادي، غلام محی الدین افغان، سید حسن خان فرقه مشر، غلام جیلانی خان اعظمي (د کابل د ادبي انجمن مشر)، محمد سعید خان حبیبی مشهور په (لال)، انور بسمل، تاج محمد خان بلوچ، فیض محمد خان ناصري، عبدالحسین عزیز، مشهور هنرمند استاد قاسم افغان، پیاوړی هنرمند او انځورگر استاد فرخ افندي او یو شمېر نور... په اصل کې د هغوی ستر خپلواکي غوښتونکي غورځنګ مشران او غړي وو چې د فرهنگ او فرهنگي چارو له لارې یې خپله مشروطه غوښتونکي مبارزه پرمخ بیوله.

امان الله خان د سیاسي، ټولنیزو او اداري بدلونونو په

برخه کې:

امان الله خان چې کله د پاچاهۍ پر تخت کېناست، نو سمدلاسه د پلار له خوا بند ته اچول شوي ټول فرهنگي، سیاسي مبارزین یې نه یوازې له بنديخانو راووستل، چې هر یو ته یې لوړ دولتي مقامونه هم ورکړل.

امان الله خان وروسته له دې، چې له بریتانوي هندي دولت سره خپل حسابونه تصفیه کړل، نو د ملت له غوښتنو سره سم د هېواد په دننه کې یو لړ هغو ټولنیزو، اقتصادي،

فرهنگي او سياسي بدلونونو او ريفورمونو ته مخه وکړه، چې له ډېر پخوانه هم امان الله خان او هم "جوانان افغان" او د (دواړو مشروطيت غوښتونکو جنبشونو) او ټول ملت غوښتنه وه. د "تحولات و اصلاحات اجتماعي عصر امانی" ليکوال په دې باب داسې وايي: "...امان الله خان به منظور رفع پسمانی ها و ایجاد تحولات عمیق اجتماعي در کشور که بتواند جامعه را بسوی پیشرفت و ترقی رهنمون شود دست به یکسلسله ريفورم ها زد که در دو مرحله مورد اجرا قرار گرفت. مرحله اول ۱۹۱۹ تا ۱۹۲۴ و مرحله دوم از ۱۹۲۸ به بعد." (۴)

د دغو بدلونو تر ټولو ارزښتناکه بېلگه د اساسي قانون يا د افغانستان د لوړ دولت اساسي نظامنامې جوړول وو چې په ۱۳۰۱ ل کال کې د جلال آباد په لويه جرگه کې تصويب شو. په دغه لويه جرگه کې ۸۸۳ تنو د ولس استازو برخه درلوده. د دغې لويې جرگې له برکته افغانستان د لومړي ځل لپاره د يو پرمختللي اساسي قانون خاوند شو، چې د ۱۳۰۲ ل کال په پيل کې د پاچاه له خوا توشیح شو. تر هغه وروسته امان الله خان په دغو لاندو ريفورمونو او بدلونونو لاس پورې کړ.

په هېواد کې د قانون جوړولو جرگه گۍ جوړول. دغه شورا يا جرگه گۍ د دولت د شورا په نوم يادېدلې. دغې جرگې چې نيمايي غړي يې انتخابي او نيمايي يې د پاچاه

خواتاکل کېدل، په اصل کې ډېرې ارزښتناکې دندې په غاړه درلودې، لکه: د قوانینو پرله پسې جوړول او سمون، د دولتي لایحو برابرول، د قانوني پروژو څېړنه او د وزیرانو د غونډې له تصویب څخه وروسته د پاچا لاسلیک کولو ته سپارل، د دولت د بودجې سمون او له بهرنیو هېوادو سره د افغانستان د اړیکو، تړونونو او چارو پرمخ بیول.

— امان الله خان ډېره مینه درلوده، چې یوه هېوادپالونکې او غمخوره اداره ولري. د هغه مرستیالان، وزیران، والیان او حاکمان د پولیسو او امنیتي چارو مسوولین، د گمرکونو چارواکي او مامورین او د قانون جوړولو او پلي کولو څانگې، دا ټول باید هغه کسان وي چې د ملت د ځورولو لامل ونه گرځي. پاچا امان الله د دولتي دستگاه سمون ته ډېر ارزښت ورکاوه. هغه له ۱۹۲۱ کال نه وروسته د دولتي دستگاه د اصلاح او بشپړتیا لپاره ملا وتړله. په دې برخه کې د افغانستان د بنسټیزو جوړښتونو د نظامنامې جوړول او تصویب د امان الله خان له سترو کارونو څخه بلل کېږي. دا په حقیقت کې د مشروطه غوښتنو دوهم ارزښتناک سند دی چې د هغې له مخې دولت به خپلې ټولې چارې د حکومت له لارې ترسره کوي او حکومت به د خلکو استازي ټاکي. دا یوه دموکراتیکه او ولسي بېلگه وه، چې امان الله خان د هغې په عملي کولو سره په اصل کې د خپل پلار نیکه ټول په فرد پورې تړلي

(پاچا پورې) ټول واک مات کړ او هغه یې ولس ته ولېږدوو. ښه
 امان الله خان په افغانستان کې د دیني او مذهبي آزادیو
 او برابری ته هم ځانگړې پاملرنه وکړه او په اساسي
 نظامنامه کې یې دغه خپلواکي په څرگندو الفاظو سره
 داسې ولیکله: "د افغانستان په هېواد کې ټولو اوسېدونکو
 وگړو ته پرته له دیني او مذهبي توپیر نه د افغانستان تبعه
 ویل کېږي" (۵)

غازي امان الله خان د بشر خپلواکۍ او د انسان کرامت
 ته زېږت زیات ارزښت ورکاوه. هغه په افغانستان کې د هر
 وگړي خپلواکي اعلان کړه او مریتوب یې په افغانستان کې
 منع کړ. د جلال آباد په لویه جرگه کې د هزاره ورونو یو تن
 وکیل غلام حیدر د دایزنگي هزارو څخه د امان الله خان
 د دغه ارزښتناک گام په هکله مخامخ ده ته وویل: "دا چې په
 پخوانیو زمانو کې تر لس زره خلک، نر او ښځې د
 مسلمانانو د هزاره، جديدي، شغناني، بدخشي، چاصدي
 او داسې نورو طایفو د کنیزی او غلامۍ له نامه لاندې، د
 ملت د نورو وروڼو په کورونو کې اسیر وو، نو موږ که په
 زرو ژبو تشکر وکړو د غازي اعلیحضرت دا مرحمت او
 نوازش ادا کولی نشو چې د خپل میمنت مانوس جلوس په
 اوله کې داسې خلک، د ملت نارینه او ښځې لومړی له خپله
 حضوره او د خپلې محترمې کورنۍ او بیا ېې د ملت د
 وروڼو له نورو کورنیو آزاد کړل او ویې فرمایل، چې د

اسلامیه نجیب ملت هېڅ یو فرد به د کنیز او غلام په نامه قید نه وي. ددې خلکو املاک، چې دېرش، څلوېښت کاله ضبط و، بېرته یې څښتنانو ته ورکړل شول او ټول یې د ملک، د هسټۍ او شتو خاوندان شول... (ع)

دغه راز د نوي نظامنامې په ۲۲ او ۲۴ ماده کې بېگار، شکنجه، ځورونه او زجر په افغانستان کې په بشپړه توګه منع کړای شو. د امان الله خان د ټولنيزو بدلونونو او سمون په لړۍ کې د ښوونې او روزنې سمون، پراختیا او لوړتیا هم لوی ځای درلود. د افغانستان د لومړني اساسي قانون د ۶۸ مادې پر بنسټ زده کړه تر لومړنيو ښوونځيو جبري شوه. په هماغه وخت کې څه دپاسه ۳۲۲ ښوونځي په کابل او نورو ولاياتو کې جوړ شو چې د څېړنو له مخې څه ناڅه يو پنځوس زره زده کوونکي په دغو ښوونځيو کې په زده کړو اخته وو. امان الله خان په دې څرګند حقيقت ډېر ښه پوهېده چې هېواد پرته له مسلکي کادرونو د پرمختګ لور و مدارجو ته نه رسېږي، نو ځکه خو د امان الله خان په ځانګړې پاملرنې سره يوزيات شمېر زده کوونکي بهرنيو هېوادو ته د لوړو مسلکي زده کړو د ترلاسه کولو لپاره واستول شول.

تر ټولو مهم ټکی چې امان الله خان ورته ځانګړې ارزښت ورکاوه، هغه د ښځو د حقوقو په رسمیت پېژندل، پراختیا او منل وو. په دغه ستر امر کې د هغه مېرمنې ملکه ثريا د

یادونې وړ برخه او مرسته ترسره کړه. امان الله خان لومړی له خپل کورني چاپیریال نه راپیل کړه. د خان لپاره یې د ژوند داسې ملگرې وټاکله، چې نه یوازې د یوې بي بي افغانې په توګه له حیا او عزته ډکه وه، چې یوه منوره او د وخت له علومو او پوهې څه ناڅه باخبره مېرمن هم وه. ملکه ثریا د هېواد د ژورنالېزم پلار او ستر اديب علامه محمود طرزي دریمه لور ده. د طرزي کورنۍ د پوهې، ادب او تمدن سره آشنا کورنۍ وه. د طرزي مېرمن اسماء رسمیه چې یوه منوره ښځه وه لومړی یې د خپلو بچیانو لپاره په کور کې یو ښوونځی پرانیست او له دې لارې یې د شاهي کورنۍ د ټولو ښځینه برخې په فعالولو او په کار اچولو کې اغېزمنه ونډه واخیسته. وروسته بیا په ۱۹۲۰ز کال کې ملکه ثریا په یوې غونډې کې له وینا کولو وروسته د یو ښوونځي بنسټ کېښود، چې د مستوراتو ښوونځي په نوم یادېده او پخپله ملکې یې د څارونکې دنده پر غاړه واخیسته. دغه ښوونځی یو کال وروسته د می په ۱۹ پرانیستل شو.

امان الله خان د پغمان په لویه جرګه کې کله چې د ښځو د حقوقو او زده کړو خبره رامنځته شوه، داسې دلاېل وړاندې کړل، چې یو له هغو څخه د نبوي حدیث (طلب العلم فریضه علی کل مسلم و مسلمه) یادونه وه او هم دا چې ښځې ته نه ښایي د نادانۍ په تورو تیارو کې وساتل شي، ځکه هغه په کور کې د خپلو ماشومانو ښوونکې ده... (۷)

دغه راز څه موده وروسته د کابل د چنداولو په سیمه کې د نجونو یو بل ښوونځی جوړ شو. دغه ښوونځی د سه دکان په نوم یادېده. د ښځو د بسیاینې په برخه کې دا ټول انقلابي ګامونه بلل کېږي. د امان الله خان او د هغه د خسر محمود طرزي په مخامخ هڅونه او ملاتړ مېرمن اسماء رسمیه (د محمود طرزي مېرمن) په کابل کې د ښځو د ګروهو، اندونو او لیکنو د خپرولو لپاره د "ارشادالنسوان" په نوم یوه خپرونه چاپ کړه، چې د هېواد په مطبوعاتو کې د یو ستوري په توګه وځلیده. (د ۱۲۹۹ کال د کب میاشت) د نورو ټولنیزو بدلونو یوه غوره بېلګه د ۱۹۲۴ز کال د جنوري په میاشت کې د "مستوراتو" په نوم د یو روغتون جوړول دي، چې د ښځو د درمان او مور او ماشوم د پالنې او روغتیا لومړنی مرکز بلل کېږي. امان الله خان تل په دې خبره ټینګار کاوه، چې ښځې د افغانستان نیمایي برخه ده او لازمه ده، چې په ټولو هغو دولتي، رسمي او غیر رسمي غونډو، محافلو او اجتماعاتو کې برخه واخلي چې د ملت او په ځانګړې توګه پخپله د ښځو له برخليک سره اړخ لګوي. د امان الله خان په پېر کې یو شمېر نجونې د مسلکي زده کړو لپاره له هېواد څخه بهر هم ولېږل شوي. له بده مرغه د امان الله خان دغه ټول له سمون او اصلاح څخه ډک اندونه د پرديو د نوکرانو او د جهالت د استازو د ناروا تبلیغاتو له امله له ناکامۍ سره مخامخ شول او کله چې د

سقاو زوی د غلو له یو شمېر ډلې سره پر ارګ حاکم شو، نو د لومړنیو فرمانونو په لړ کې د یو فرمان په پنځمه ماده کې د نجونو مکتب په دغو الفاظو وتړل شو: "له کور نه د ولي له اجازې پرته د بالغو نجونو او ښځو وتل او د مستوراتو مکتب مې موقوف کړ." (۱) د امان الله خان نه وړاندې او دا دی تر ننه هر هغه هېوادپال غورځنګ، د انسان د کرامت د درناوي مشر او هېواد پالونکو ډلو او حکومتونو که د ښځو د حقوقو د بسیا کېدو خبره کړې د پرديو د نوکرانو او د شر او فساد د عاملانو له خوا په کافر، ملحد او د هري تورن شوي دي. له امان الله خان سره هم همدا چلند وشو.

امان الله خان ډېره تلوسه درلوده، چې خپل هېواد له هر پلوه ښاپسته، ودان، سمسور او په تمدنه او پرمختللو هغو وسایلو او وسایطو سمبال کړي لکه چې په نوره نړۍ کې دود وو. هغه د برېښنا د فعالولو لومړني ګامونه واخیستل او د دولتي دوايرو او د خلکو د کورونو د روښانولو لپاره یې د برېښنا لېږدولو لومړني ګامونه پورته کړل. د تیلګراف دوه دستګاوې یوه له انګرېز څخه او بله دستګاه له شوروي اتحاد نه د سوغات په توګه د امان الله خان په وخت کې افغانستان ته راوړل شوې. دغه دستګاوې یوه یې په ارګ کې او یوه یې د باندنيو چارو په وزارت کې نصب شوې، چې د کابل، پېښور او تاشکند ترمنځ یې د تیلګراف چارې ترسره کولې. دغه راز په ۱۳۲۵ کال کې د

سیم لرونکې تیلگراف لین هم له کابل نه تر تورخم پورې وغځول شو. دا یو لینه غزونه وه. په دغه برخه کې دولت یو شمېر زده کوونکي لندن او روسیې ته د زده کړو لپاره واستول. دغه راز د امان الله خان په وخت کې د تیلیفون یو زیات شمېر نومرې خلکو ته ووېشل شوې. د راډیويي خپرونو مرکزونه جوړ شول، د اروګاډي پتلی د کابل د شاه دو شمېره څخه د دارالامان تر قصر پورې وغزول شوه، چې د یو بخاري انجن په وسیله یې څو واګونونه له ځان سره وړل. دغه پتلی ۹۰۸ کیلومتره اوږده وه، چې وروسته د لومړۍ سقاوي په دوره کې دغه پتلی چور او وړانه شوه. هوایي ترانسپورت هم د امان الله خان په وخت کې ځانګړې وده وکړه آن تر دې چې په دغه وخت کې د افغانستان د الوتکو شمېر له اویاوو څخه هم واوښت، په همدې توګه د چاپ د ماشینونو، مطبعو او خپرونکو موسساتو زیاتوالی هم ددغې دورې ځانګړنې دي، چې په ویاړ سره به هر وخت یادېږي.

امان الله خان د وینا د خپلواکۍ او د ژورنالېزم د

پراختیا په برخه کې:

"د آزادی یوه خوږه ثمره دا ده چې تاسې، عالمان، فاضلان، مشایخ، وکیلان او د ملت اعزه زما په حضور حاضر او خپلې آراوې او افکار په آزاده توګه بیانولی

شي... " (۹)

د امان الله خان حاکمیت په همدغه اصل راپیل شو. امان الله خان د ملت د آراوو، افکارو او اندونو د خپلواکۍ او د بیان د آزادی په ستر اصل باور درلود. هغه اصل چې دده د پلار او نیکه په پاچاهيو کې نه و. امان الله خان په دې گروهه و، چې د بیان آزادي د ولس او پاچا ترمنځ سمون او بشپړتیا راولي، نو ځکه خو امان الله خان دغه اصل د هېواد په لومړني اساسي قانون کې خوندي کړ او تر ټولو مهمه دا چې د مشروطه نظام په اعلانولو سره یې مطلقه پاچاهي له منځه یووړه.

اعلیحضرت امان الله خان د فرد آزادي او د شخصي حریت ساتنه د خپلو موخو په سر کې راوړې وه. د جلال آباد په لویه جرگه کې ملت ته په خطاب کې هغه وویل: "مقصد له دې زادی د محمدي غرا شریعت له مقرراتو او د حکومت له هدایاتو سره سمه آزادي ده، چې یو شخص د نورو افرادو له ظلمونو او غیر مشروع تېریو څخه آزاد وي، د خپل شخصي حریت خاوند وي ترڅو هغه خرابی او هغه تېری او تجاوزونه چې پخوا له دې د رعیتی اشخاصو پر مال، ځان، شرف او ناموس د دولت د مامورینو، د رسوخ د خاوندانو او د ملت اعزه و له خوا، هره ورځ اجرا کېدل رفع او دفع شي... " (۱۰)

او په دې توگه امان الله خان د هر ځانگړي افغان د کرامت، کار، ژوند او د گروهو او اندونو د خپلواکۍ لپاره

لومړني پياوړي گامونه پورته کړل. د همدغو ښېگڼو پر بنسټ د افغان ملت هر ځانگړي فرد د خپل هېواد او دولت په چارو کې ځان شريک باله. نور نو هر چا کولای شوای آن مخامخ د دولت وزيرانو او پخپله پاچا ته مخامخ د انتقاد او نيوکو گوته ونيسي او د چارو د سمون او سمبالښت لپاره هر فرد او يا د افرادو يوې ټولني کولای شوای د گروهو او اندونو بيان په آزاده توگه وکړي او خپرونې ولري. ددې لپاره چې د ملت دغه غوښتنه په ښه توگه ترسره شي، نو امان الله خان د مطبوعاتو او ژورنالېزم وده، لورتيکا او خپلواکه پراختيا د يو ارزښتناک عنصر په توگه ارزولې وه. پاچا په دې خبره ډېر ښه پوهېده، چې پر افغان ملت له کلونو کلونو راپه دې خوا استبداد او مطلقيت واک چلولی او اوس نو ددې وخت رارسېدلی، چې د خپلواکو مطبوعاتو دا لړۍ د ملت په واک کې ورکړل شي.

امان الله خان د خپل واک په لومړي کال د مطبوعاتو او ژورنالېزم خپلواکي او وده اعلان کړه او د يو ټولواکمن په توگه يې د خپلواکو مطبوعاتو له ودې څخه ملاتړ څرگند کړ. د هغه د واک په هماغه لومړي کال د "امان افغان" جريدې د "سراج الاخبار" ځای ونيو، چې د دولت رسمي خپرونه وه. (د ۱۹۱۹ د اپريل مياشت). د ۱۲۹۹ هـ ل په چنگاښ کې د "افغان" په نوم ورځپاڼه راووتله، چې مسووليت يې محمد جعفر خان کندهاري درلود. اوس نو

هغه وخت راوړسېد، چې مطبوعات د دولت له انحصار نه راووتل او ملت ته د دې واك وركړل شو چې خپلواکه او ملي ورځپاڼې، جريدې، مجلې او خپرونې ولري. د "ارشاد النسوان" د جريدې په خپرېدلو سره مطبوعاتو د افغانستان د ښځو لپاره د بيان د خپلواکۍ پوره زمينه برابره کړه، چې مسووليت يې د امان الله خان خواښې مېرمن اسما رسيمي او يوې بلې منورې مېرمنې آغلې روح افزا درلود.

ددې دورې په روزنيزو مطبوعاتو کې د (معرف معارف وروسته "آينهء عرفان") د پوهې په رواجولو او دود کې پراخه ونډه واخيسته. دغه راز د "مجموعه عسکريه" په نوم يوه ځانگړې مجله د هېواد د وسله وال پوځ منسويينو ته ډالۍ شوه، چې مسوول مديریت يې د ډگروال عبداللطيف خان پر غاړه و. پر افغانانو حقدار ژورنالېست او ليکوال محمد گل خان منومند هم څه موده ددغې مجلې مسووليت درلود، چې وروسته دغه مجله د "اردو" په نوم تر ډېرو کلونو په ښکلي بڼه چاپېدله. د محمد حسن سليمي په مسوول مديریت د "مجموعه صحيه" په نوم يوه بله ځانگړې خپرونه د هېواد ډاکټرانو او د روغتيايي چارو کارکوونکيو ته ډالۍ شوه، چې نه يوازې د طب د برخې علمي معلومات يې وړاندې کول، چې د خلکو د روغتيا لارې چارې هم دوی ته ورسېدلې. په همدغه وخت کې د "ثروت" په نوم بله خپرونه چې مسووليت يې علامه صلاح الدين سلجوقي

درلود، مالي خپرونو ته ځانگړې شوې وه (۱۹۲۵ کال). د یادونې وړ خبره ده، چې امان الله خان په هېواد کې د بیان د آزادۍ او د ژورنالېزم د بنسټیز بدلون په موخه د لومړي ځل لپاره په ۱۹۲۴ کال کې د افغانستان د مطبوعاتو لومړنۍ نظامنامه یا د مطبوعاتو قانون نافذ کړ، چې په دې توگه د نادولتي او ملي خپرونو د خپرېدو لپاره یې لاره هواره کړه. په دې باب د "استقلال افغانستان و تاثیر آن بر تحولات اجتماعی کشور" لیکوال داسې وايي: تاسیس مکاتب، کتابخانه ها، سینما ها و تياتر بنوبه خویش نقش موثر را در تنویر اذهان عامه و پروسه بیداري ملت بازی نموده دولت با طرح و تصویب قانون اساسي و سایر نظامنامه ها در حقیقت راه را برای تحولات اجتماعی جامعه هموار ساخت تا جایکه باانفاذ نظامنامه مطبوعات به تعداد ۱۳ جریده و مجله بمصرف دولت از قبیل جریده ارشادالنسوان، جریده اتحاد مشرقی، روزنامه افغان، مجله معارف، جریده امان افغان، مجله اردو، جریده اتفاق اسلام، جریده بیدار، روزنامه حقیقت، جریده انتقادی ستاره افغان و جریده طلوع افغان نشر و چاپ گردیدند که يك تعداد ازین جراید تا امروز بشکل روزنامه و بعضاً مجله نشر میگردد از قبیل روزنامه اتفاق اسلام در هرات، روزنامه بیدار در مزارشريف و روزنامه اتحاد مشرقی در ننگرهار، روزنامه طلوع افغان در قندهار و مجله

اردو... " (۱)

د مطبوعاتو د قانون له انفاذ نه وروسته لومړنۍ خپرونه د "انيس" اخبار و چې غلام محي الدين انيس د ۱۹۲۷ز کال د مې په مياشت کې په کابل کې خپره کړه. انيس د يوې ملي خپرونې په توگه آن تر ننه خپرېږي. د غير دولتي مطبوعاتو بله بېلگه د "نسيم سحر" خپرونه وه چې مسوئل مدیریت يې احمد راتب باقي زاده درلود. دغه خپرونه ډېره انتقادي او کين لاسې وه، چې څه موده وروسته له چاپ نه پاتې شوه. د لوگر يو مخور شخصيت محمد نوروز خان د "نوروز" په نوم يوه بله ملي خپرونه چاپ کړه، چې په دې توگه د ملي مطبوعاتو شمېر ورځ په ورځ زياتېده. دغه راز زياتره خپرونکي دا خبره يادوي، چې امان الله خان د لويې جرگې د دود په راژوندي کولو سره په اصل کې د دموکراسۍ او د بيان د آزادۍ لپاره تر ټولو لوړ گامونه پورته کړي، ځکه لويه جرگه په اصل کې د ولس د آزاد بيان ډېره غوره مرجع گڼل کېږي او دغه وياړ هم امان الله خان لري.

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبيبي دغه هڅې له خپلواکۍ گټلونه مخکې د هېواد د روڼ اندو، فرهنگي او سياسي مخکښانو او په ځانگړې توگه د "اخوان افغان" گوند د غړو او مبارزانو د زيار او هاند پايلې بولي او داسې ليکي: "دغه فکري هڅې سره له دې، چې کورني او بهرني

خندونه يې درلودل، پر ۱۳۲۹ ق کال د سراج الاخبار افغانیه د بیا راژوندي کولو په واسطه د محمود طرزي له خوا ادامه ومونده. د "اخوان افغان" په نامه په کابل کې لومړی افغاني سياسي گوند تاسيس شو، چې مرام يې "مشروطيت، خپلواکي او کورنی سمون" و، خو ددغه گوند غړي پر ۱۳۲۵ هـ ق کال يا ووژل شول او يا بنديان شول. تر ۱۳۲۹ ق چې سراج الاخبار د محمود طرزي په واسطه بیا خپور شو، همدا د اخوان افغان گوند هم بیا راژوندي شو. تر ۱۳۳۷ هـ ق پورې د افغاني روڼاندو په تنظيم او د پوهې په خپرونه کې يې زيار ويوست. د هېواد د بشپړې سياسي آزادۍ گټلو او د خپلواکۍ د جهاد لپاره د ولس په سراسري پاڅون او د افکارو په تنوير کې ددې ټولني زيار گټور و او چې پر ۱۹۱۹ افغان ولس خپله خپلواکي بېرته وگټله ټولو روڼاندو دنيا ته د نوي، آزاد افغانستان د ورپېژندلو، د ادارې د نوي جوړښت، د مدني چارو په ترتيب، د ښوونځيو د تاسيس او مطبوعاتو د پراختيا په لاره کې زيار ويوست... (۱۲)

امان الله خان د سيمې او نړۍ د متمدنه ژوند تر اغېز لاندې ډېره تلوسه درلوده، چې افغانستان د پرمختگ نويو پړاوونو ته ورسوي. نوميالی مورخ ظفر کاکاخېل په خپل کتاب "پښتانه د تاريخ په رڼا کې" يوځای په دې باب داسې ليکي:

ترڅومره چې د خپل ملک د بهبودۍ او ښېگړې د خواهشاتو او ارادو تعلق و، د امیر امان الله خان په زړه کې د هغې څه کمی نه و، هغه دې خبرې ته لېواله و چې خپل ملک یې د ترقۍ په لاره په داسې رفتار روان کړي، چې په ډېره لږه موده کې د دنیا د متمدنو قامونو او ترقی یافته ملکونو سره سیال شي. ددې مقصد د حصول لپاره هغه د هرې وسیلې او ذریعې یې نه کار واخیست. د خپل حکومت د انتظامي شعبو تنظیم یې د متمدنو ملکونو په ډول کړو. د ملک لپاره یې اساسي قوانین تیار کړل. په ملک کې یې د اولس د تعلیم لپاره مدرسې او مکتبونو پرانستل. د تګ راتګ د ذرایعو اصلاح و تعمیر ته یې توجه وکړه، د غلامانو خرید و فروخت یې قانوناً بند کړو. زراعت او تجارت ته یې توجه وکړه او د دوی په حقله یې نوې نوې منصوبې جاري کړې. د ملک اهم مقامات یې د سرکونو او تېلفون په ذریعې په خپلو کې وګنډل. د مطبوعاتو ادارې تاسیس شوې، غرض هغه په ډېرې تن دهۍ او دل سوزۍ د خپل ملک د تعمیر او ترقۍ په کوششونو کې لګیا و... (۱۳)

امان الله خان په دې خبره ډېر ښه پوهېده، چې د خپلو ترقی غوښتونکو موخو لپاره تر هرڅه لومړی د ولس کتارونه ځان پسې مل کړي او ددغ ستر هدف لپاره یې مطبوعات او راډیو ډېره ښه وسیله ګڼله. د امان الله خان د واکدارۍ په زمانې کې د راډیو لومړني ستیشنونه هېواد ته

راوړل شول او لنډو مسافو ته د خپرېدو لپاره په کار ولوېدل. امان الله خان د راډیو له لارې د دغه شان ملي اهدافو د تبلیغ او بیان لپاره ډېر ارزښت ورکاوه. د لومړي ځل لپاره د پروډکاسټنگ دوی وړې دستگاوي په ۱۳۰۴ هـ ش کال کابل ته راوړل شوي او په دیارلس سوه اووم هـ ش کال کې یې یوه په کابل کې نصب او په کار ولوېده. په دې وخت کې د دغو دستگاوو جوړې راډیو په اکثره آسیایي هېوادونو کې نه وې. د دغې دستگاه قدرت دوه سوه ولته و او امواج (څپې) یې د کندهار تر ساحې پورې د خپرېدو او اورېدو وړ وې.

د راډیو ودانۍ د هغه وخت په یو ډېر ښکلي ځای کې موقعیت درلود، چې "کوټی لنډني" ورته ویل کېده. په هغه وخت کې د لومړي ځل لپاره پخپله د امان الله خان په هدایت لومړی ډېرش او بیا زر پایې وړې بټری لرونکې راډیوگانې هم هېواد ته راوړل شوي او په خلکو ووېشل شوي. (۱۴) دغه راز په ښار کې د دولت له خوا په یو شمېر ټاکلو ځایونو کې لوډسپکرونه کېښودل شول، چې خلک وکولای شي د راډیو خپرونې او موسیقي واوري.

په همدې توګه امان الله خان د سینما له لارې د ترقي غوښتونکو موخو د څرګندولو او په هېواد کې د سینما پراختیا او رواجېدو ته ځانګړې پاملرنه درلوده. "امان الله خان لپه یورپ کې و چې د هغه د مصر او انگلستان د

سياحت د فلمونو نمایش د کابل ښار په مرکزي سینما کې شروع شو. ددې فلمونو په لیدو چې به د افغانستان خلکو د امان الله خان د ذات سره د کوم والهانه محبت او جوش اظهار کولو، د هغې بیان په الفاظو کې گران دی... (۱۵)

دا خبره په ډاگه څرگندوي چې د اروپا له سياحت نه مخکې لاپه کابل کې امان الله خان د سینما د رواجولو او دودولو په لړ کې یو شمېر سینمائي مرکزونه جوړ کړي وو. ښاغلی حبیب الله رفیع په دې باب وايي:

"په امانی دوره کې لومړی ځل سینما د ارگ د سلامخانې په برنده کې د خلکو د تماشې لپاره په کار واچول شوه، خوبیا د امیر عبدالرحمن خان د وخت په سلامخانه کې د استقلال دلیسې ترڅنګ دایمي سینما جوړه شوه، چې د کابل سینما بلله کېده او د زرنگار پارک جوړېدو تر وخته (۱۳۴۲ المریز) ودانه وه... د کابل سربېره د پغمان سینما تیاتر په نامه په پغمان کې هم یوه ډېره عصري ودانۍ جوړه شوه، چې د سوونو کسانو دناستې لپاره یې څوکی درلودې. په دې ودانۍ کې پر فلمونو سربېره ډرامې هم ښودل کېدې او د جشن په شپو ورځو کې به یې د ډرامې او فلمونو بېلابېل نمایشونه درلودل... د پغمان سینما په سقوي اړودور کې وسوځوله شوه... (۱۶)

او په دې توګه گورو چې امان الله خان شخصاً په هېواد کې د ژورنالېزم، مطبوعاتو، سینما او راډیو د پراختیا،

لورتييا او بشپړتيا لپاره اغېزمن گامونه پورته کړي. امان الله خان د مطبوعاتو د لورتييا لپاره د مطبعو او چاپخايونو زياتېدو ته ډېر ارزښت ورکاوه. هماغه شان چې مخکې مو يادونه وکړه، د هغه وخت مطبوعاتو د خلکو د اذهانو په روښانولو کې پراخه ونډه ترسره کړه. د حبيب الله رفيع په وينا د افغانستان د خپلواکۍ ترلاسه کېدلو وروسته د هېواد پر مرکز کابل سربېره په گڼو ولاياتو کې هم مطبعې جوړې شوې وې.

او دا ټول روښانوي، چې امان الله خان او د هغه ملگرو په ټينگه په هېواد کې د بيان د آزادۍ اصل ته عقیده درلوده. ددغه بحث د پای لپاره ښه به وي، چې په دې باب پخپله د امان الله خان هغه په ټينگار وينا واورو، چې د جلال آباد په لويه جرگه کې يې د ملت استازو ته وکړه. هغه په يوه برخه کې وايي: "د خداي لپاره هڅه وکړئ، ويښ اوسئ او يوه دقيقه هم د ملت، مملکت د حکومت د خیر او د نيکۍ له فکر څخه غافل مه اوسئ، چې د دنيا او آخرت بدنامي به مو په برخه وي. تاسې بايد بلې! بلې! ويونکي ونه اوسئ او نه هرڅه د نې په ويلو رد کړئ، بلکې هرڅه مو چې د ملت او مملکت د ترقي په برخې کې په فکر کې گرځي، په آزاده او حقاني توگه په لوړ او صاف آواز بيان کړئ... زه! هر کار چې کوم غواړم چې د ملت په مشوره وي..." (۱۷)

امان الله خان د موسیقي د پراختیا، علمی کېدو او**لورتیا په برخه کې:**

لومړی خو دا خبره باید څرگنده کړم، چې امان الله خان په اصل کې په یوې موسیقي پروره کورنۍ کې زېږېدلی. د هغه نیکه (امیر عبدالرحمن خان) پخپله له موسیقي سره ډېره مینه درلوده او پخپله امیر عبدالرحمن خان د موسیقي ځینې آلات ډېر ښه غږول. هغه له نورستان نه دوه ښځې، چې د هغې سیمې ښکلې او د ښه غږ هنرمندانې وې خپل دربار ته راوستلې (گلشاه سول او دیتو). دغه راز امیر له هندوستان څخه هم دوه ښکلې هنرمندانې خپل دربار ته دعوت کړې (کاکل او گورا) چې تل به یې دربار کې د موسیقي له بېلابېلو سازونو سره سندرې ویلي. د هغه په دربار کې په دغو هنرمندانو سربېره د موسیقي او په ځانگړې توگه د افغاني موسیقي ډېر غوره استادان له یو لور مقام او ښه نوم څخه برخمن وو. هغو ته معاش ورکول کېده او څه ناڅه هره ورځ او شپه به د دربار ه یو اړخ نه د موسیقي انگازې خپرې وې. د "گلو ځولۍ" لیکوال ارواښاد مصطفی جهاد په دې باب یوځای داسې لیکي:

"... آن تر دې چې ویل کېږي امیر عبدالرحمن په خپله هم ډېر ښه رباب وهلاي شو او د موسیقي پر ځینو اسرارو یې هم لږه او ډېره پوهه درلودله." (۱۸)

دغه راز د هغه زوی او د افغانستان پاچا امیر حبیب الله خان هم د خپل پلار په شان له موسیقي سره خورا ډېره مینه درلوده. هم امیر عبدالرحمن خان او هم امیر حبیب الله خان د افغاني موسیقي او کلاسیکې موسیقي د پراختیا او ودې لپاره د یادونې وړ خدمتونه کړي. هغوی له هندوستان څخه د کلاسیکې موسیقي یو شمېر پوهان، استادان او هنرمندان افغانستان ته راوغوښتل او هغوی ته یې په افغانستان کې د موسیقي د سمون او پیاوړتیا دندې ورکړې. امیر حبیب الله خان د خپل پلار په هڅونه او د دربار د موسیقي پوهانو په مرسته د پیانو غږول زده کړل. هغه ډېره ښه پیانو غږوله.

د افغانستان د راډیو تلویزیون پخوانی او تکړه هنرمند او مشهور طبلة غږونکی استاد محمد آصف وايي: "امیر حبیب الله خان په خپل وخت کې خانقاگانې هم جوړې کړې. زما پلار محمود خان هم ددې ترڅنګ، چې د دربار یو ښه او مقرب هنرمند و، د خانقا ډېر مینه وال و. هغه نه یوازې طبلة وهله، بلکې د موسیقي نور آلات لکه سارنگ هم ډېره ښه غږوله او هم د هارموني ښه استاد و او پخپله امیر حبیب الله خان د هغه او د نورو هنرمندانو ډېر ښه مشوق و. په همدې ډول باید ووايم، چې په هغه وخت کې ښځو او نارینه هنرمندانو یوځای او په ګډه سندرې ویلې..."^(۱۹) امیر حبیب الله خان د "خرابات" د سیمې د ودې او په خلکو کې د

موسیقی د پراختیا په ستر امر کې خورا اغېزمنه برخه واخیسته. د هغه په وخت کې موسیقي د خلکو کورونو، ودونو او د خوښيو نورو غونډو ته هم لاره وکړه او امان الله خان دغه ځوان او تنکی شاهزاده په دغه شان یو هنر پروره دربار او کورنۍ کې رالوی شو.

"د امان الله خان په دوره کې د لومړي ځل لپاره موسیقي د مرکز د دریو سترو ښوونځیو یعنی امانی (چې بیا د نادر خان له خوا یې نوم په نجات بدل شو)، حبیبی او دارالمعلمین په درسي پروگرام کې د یوه مضمون په توګه داخله شوه. استاد قربان علي د استاد نتو پلار د امانی په ښوونځي، استاد پیر بخش په دارالمعلمین او په خپله استاد نتو د حبیبی په ښوونځي کې د موسیقي د مضمون د ښوونکو په توګه مقرر شول. دغو استادانو په یادو شویو ښوونځیو کې په هره اوونۍ کې دوه ورځې شاگردانو ته د موسیقي تدریس کاوه." (۲۰)

د امان الله خان د دربار یوه پیاوړې برخه د افغاني موسیقي برخه وه. دا لکه یوه ټولنه او یا لکه یو هنري مرکز له ځانګړي اعتبار او ټاکلو مقرراتو څخه برخمنه وه. د دغه هنري مرکز حارنه او پالنه پخپله امان الله خان کوله. د افغاني او کلاسیکې موسیقي استادانو، پوهانو او هنرمندانو ته ځانګړې درناوی او ځانګړي امتیازات موجود وو. استاد قاسم افغان یو له دغو نامتو هنرمندانو څخه و،

چې د امان الله خان تر لارښوونې او څارنې لاندې یې د افغاني موسیقي او کلاسیکې موسیقي د ودې او سمون لپاره نه هېرېدونکې خدمتونه کړي. په ځینو اسنادو او مدارکو کې راغلي، چې امان الله خان به کله کله شوقي سندرې هم ویلې او پیانو یې ډېره ښه غږوله "لکه څنگه چې څرگنده شوې ده غازي امان الله خان په خپله هم له افغاني موسیقي سره خورا زیاته مینه درلودله او آن تر دې حده یې دا ظریف صنعت خوښ و، چې د خپلې شهزادګۍ په زمانې کې یې له خپل پلاره پټ د استاد قاسم تر نظر لاندې او د هغه په لارښوونې یې پیانو زده کړه، چې په زیات مهارت سره یې غږولی شوه، ځکه نو کله چې واکمنۍ ته ورسېد، نو خپل پوه استاد او د اوسنۍ افغاني موسیقي بنسټ ایښودونکي ته یې د افغاني موسیقي د اصولي احیا کولو لپاره پوره صلاحیت ورکړ... (۲۱)

امان الله خان د ځان او د خپلو انقلابي ملګور هغه کرکه چې د ښکېلاکګرو انګرېزانو په وړاندې یې لرله، کله کله د موسیقي له لارې څرګندوله او په دې برخه کې د هغه هنرمند ملګري همدا استاد قاسم افغان او استاد فرخ افندي و.

که په ژورنالېزم او مطبوعاتو کې ددغه سنگر ملګري محمود طرزي، مولوی صالح محمد خان کندهاري او نور وو او که د ادبیاتو له سنگر نه د عبدالهاي داوي، غلام

محي الدين افغان او يو شمېر نور ليکوال او شاعران د هغه ملگري وو، نو د موسيقي له دغه هېواد پالونکي سنگر څخه امان الله خان د استاد قاسم افغان، استاد فرخ افندي او يو شمېر نورو هنرمندانو ملگرتيا له ځان سره درلوده.

"د خپلواکۍ په جگړو کې تر بري وروسته چې لاد خپلواکۍ معاهده نه وه لاسليک شوې، نو د انگرېزيو عاليرتبه شخصيت د خبرواترو لپاره کابل ته راغی دغه سړي ته چې (مستر داپس) نومېده، رسمي مېلمستيا وشوه او استاد په دې مېلمستيا کې د سندرو بللو لپاره راوغوښتل شو، خو کله چې استاد په دې پوه شو چې دا سړی د انگليس نماينده دی، نو څنگه چې د هغه سترگې شنې وې، استاد حسب الحال په سندره کې داسې يو بيت ووايه:

ميزند چشم کبود توبه مژگان ناخن

ترسم ای شوخ میان من و تو جنگ نشود.

(داپس) چې په دري ژبه هم پوهېده، نو ويې ويل چې ماته

دې وويل؟ استاد وويل، چې هو! او بيا يې دا بيت هم ووايه:

همينجا صلح کن با ما چه لازم

که در محشر زما شرمنده باشی.

که څه هم چې (داپس) د استاد پر دې وينا خواشینی شو،

مگر غازي امان الله خان ته يې خورا خوند ورکړ، نو (داپس)

د مجلس د نزاکت لپاره څه ونه ويل او خبره يې بله خوا

بوتله او استاد ته یې وویل: د موسیقي کومې آلې په مهارت سره غږولی شئ؟ استاد ځواب ورکړ، چې ټولې یې. (دایس) وویل: آیا پیانو هم؟ استاد وویل: هو! نو بیا (دایس) داسې وویل: آیا د افغاني خاصې موسیقي هغه طرز چې تاسو په خپله ترتیب کړی ماته هم رازده کوې؟ استاد وویل: هو! خو په دې شرط چې کومه نغمه ما د پیانو له یوه سره را شروع کړه، نو ته به یې هم له بله سره لکه زما په شان غږوې. (دایس) ومنله او استاد د پیانو سره یوځای پخپل خواږه غږ دا ترانه شروع کړه:

مکتب ماست جای استقلال

درس ما نکته های استقلال (۲۲)

او په دې توگه زموږ د خلکو د خپلواکۍ غوښتنې ترانه استاد قاسم پخپله په انگرېز دایس وویل. "وروسته استاد د ملي غرور یو شعر، چې شاعر یې مرحوم مستغني دی هم په دې مېلمستیا کې وېوله، چې په هر بیت سره یې خلکو لاسونه پرکول او د استاد په موقع پېژندنې یې شاباسونه ویلې، چې دلې به یې د سر څو بیتونه وکارو:

کیست افغان؟ در زمان گیر و

دار

می نترسد از نهیب کارزار

اشک رستم غیرت اسفندیار

کی بود از خصم رو گردانیم

گر ندانی غیرت افغانیم
چون به میدان آمدی
میـدانیـم" (۲۳)

غازي او فرهنگي امان الله خان خپل استاد او د افغاني موسیقي دغه خدمتگار هنرمند ته د (استقلال) مدال په خپلو لاسونو ورکړ. دغه راز هغه استاد قاسم افغان ته د سرو زرو یو بل نښان د (مسرت) په نامه هم ډالی کړ او د (موسیقي د لمس) ستر لقب یې هغه ته وروباښه. امان الله خان یو شمېر هنرمندان په ځینو بهرنیو هېوادو کې د موسیقي په برخه کې د مسلکي زده کړو د ترلاسه کولو لپاره واستول، چې په دې لړ کې یو زیات شمېر زلمیان د هندوستان، ترکیې، شوروي اتحاد او یو شمېر نورو هېوادو هنري مرکزونو ته واستول.

دغه راز امان الله خان په بهر کې ټولو افغاني سفارتخانو ته هدایت ورکړی و، چې د موسیقي او ښکلي هنرونو په برخه کې د یو شمېر پوهانو په لټه کې شي، چې وروسته بیا افغانستان ته راوبلل شي او دلته زده کوونکو ته به درسونه ورکوي. په دې لړ کې په پاریس کې افغاني سفیر او د هېواد د ژورنالېزم پلار محمود طرزي له یو تن خورا غوره او تکړه هنرمند ارواښاد محمود فرخ افندي سره آشنا شو. استاد فرخ یو بې جوړې انځورگر او موسیقي پوه و. د دوی پېژندنه

هم د افندي د يو انځور د پيرېدلو په وخت کې وشوه او محمود طرزي د افندي په لاس دغه رسم په ۱۰۰ فرانکو واخيست. څه موده وروسته يې افغانستان ته رادعوت کړ، چې په دربار کې او د هېواد په ښوونځيو کې د موسيقۍ او انځورگرۍ درسونه ورکړي. استاد فرخ چې کله افغانستان ته راغی، نو تر هرڅه دمخه د امان الله خان له تودهرکلي سره مخامخ شو. د امان الله خان په هڅونه استاد فرخ هم په دربار او هم د هېواد په بېلابېلو روزنيزو مرکزونو کې د موسيقۍ او انځورگرۍ د اصولو په زده کړې اخته شو. يو ليکوال د هغه په باب داسې ليکي:

"محمود فرخ افندي د پغمان له سيمې تياتر څخه بيا د کابل تر سينما پورې کله چې ساکت يا بي آواز فلمونه ښودل کېدل، نو د بيانو او ويلون په غږولو سره به يې د مرحوم استاد قاسم او مرحوم استاد غلام حسين سره يوځای د سينما متحرکو اشباحو ته ژوند باښه..." (۲۴)

استاد فرخ افندي د لومړي ځل لپاره د غربي موسيقۍ په اصولو سره زموږ د هېواد د موسيقۍ د تنظيم او ودې ورکولو لپاره د وياړ وړ خدمتونه ترسره کړل. استاد فرخ د امان الله خان په مستقيمه هڅونه او تشويق درې زره ملي او فکلوري سندري چې زموږ په ولس پورې اړه لري، راټولې او د نوټېشن په وسيله يې ثبتې کړې. نوموړې چې يو ښه رسام او انځورگر هم و او کله چې د امان الله خان د کورنۍ يو تن

ورڅخه د یو رسم غوښتنه وکړه، نو هغه انځور یې وکښ او په یوه لویه کورنۍ غونډه کې یې په داسې حال کې، چې امان الله خان هم ولاړ و، وروسپاره. دی پخپله وایي:

"... ما څو ورځې پر رسم کار وکړ، کله چې تکمیل شو اعلیحضرت په داسې حال کې چې طرزي صاحب، ملکه ثریا او د اعلیحضرت مور حاضر وو د طرزي صاحب مېرمن، څهره وغوښته. په دغه وخت کې اعلیحضرت ماته وویل: "اوس ته زما ورور یې... په دغه وخت کې اعلیحضرت د خپلې خور په لاس یوه خوانچه پتنوس چې اصل ورینمین دسمال پر اوارو و، ماته په دواړو لاسو تقدیم کړ او زه یې په دغې خوانچې وویارلم. کله چې ما د شاپسته پتنوس څخه دسمال پورته کړ، چې دوه سوه امانی طلاوې پکې پرتې وې..." (۲۵)

امان الله خان په پټه او ښکاره د هنرمندانو پالنه، تشویق او له دوی سره هر راز مرسته خپله دنده ټاکلې وه. د ډنمارک د Fjord تلویزیون سره په مرکه کې تکره هنرمند او مشهور طبه غرونکي استاد محمد آصف محمود یوځای داسې وایي:

"امان الله خان او د هغه کورنۍ هنرمندانو ته ځانگړې پاملرنه درلوده. زما پلار ارواښاد محمود مور ته دا کیسه کړې وه، چې زما (د استاد آصف پلار) واده و، کورنۍ د واده په سمبالښت لگیا وو، ځکه سبا ته واده و. ماښام

ناوخته زموږ د کور دروازه وټکول شوه، هغه وخت خو په کوڅه کې خراغ نه و، نو څوک دروازه ته ورغلل او مېلمنو وویل: دا د محمود خان کور دی؟ هغه وویل: هو! بیا یې هیله وکړه، چې محمود خان دروازه ته راشي. مېلمانه دوه کسه وو، چې په سپینو کالیو کې یې ځان پټ کړی و، زه چې دروازه ته ورغلم نو یو تن مېلمه چې مخ یې پټ کړی و، راته وویل، چې زه هماغه څوک یم، چې ستا څخه څو روپۍ قرضداره وم، نو واخله دا پیسې. ما چې پیسې اخیستې، نو د دغه مېلمه له غږ نه وپوهېدم، چې دا اعلیحضرت غازي امان الله خان دی، چې مهرباني یې کړې او په دغه شان یو وخت کې یې پر موږ شفقت کړی." (۲۶)

ادب پروره او فرهنګي پاچا امیر امان الله خان ډېره مینه درلوده، چې د موسیقۍ ترڅنګ افغاني ادب، هنر او په ځانګړې توګه ډرامه په افغانستان کې لاس ته وکړي. ددې کار لپاره امان الله خان هم د دربار په فرهنګي برخه کې او هم د کلتوري چارو په مرکزونو کې دغه اصل ته ډېره پاملرنه درلوده. آن تر دې چې له دغې مهمې لارې یې د انګرېز پر ضد مبارزه خپله کړې وه. په یو سند کې راغلي، چې "قاضي رحيم الله خان په کال ۱۹۲۸ کې "نوي روشني" په نوم ډرامه (چې بیا امان الله خان د افغانستان پاچا هم دا ډرامه کابل ته وغوښته)..." (۲۷)

په همدغه اثر کې یو ځای لولو: "په افغانستان کې په

۱۲۹۹ هـ ش کال د اعلیحضرت امان الله خان په سلطنت کې ځینې وړې وړې تمثیلي ټوټې (پارچې) د بنوونې او روزنې په چوکاټ کې د پوهنې شاگردانو له خوا نندارې ته وړاندې شوې. (۲۸)

او په دې توگه گورو، چې امان الله خان د یوې ملي او فرهنګي څېرې په توگه هم د هېواد د فرهنګ په ویاړلي تاریخ کې ځان راڅرگند کړی او د افغان کلتور او هنر په وده کې یې په هغو حساسو، اورنیو او کرکېچنو شېبو کې هم خپله ونډه اخیستې ده.

اخځونه:

- ۱- وگورئ: ر، ای. اولیانوفسکي، د ملي آزادۍ بڅبنوونکو مبارزو په هکله مقالې. پروګرس، مسکو ۱۹۸۳، ۳۲ مخ نه وروسته.
- ۲- نفتو لاخلفین د انگلستان د افغانستان پر ضد، ۱۷۹-۱۸۰ مخونه.
- ۳- // // // //
- ۴- وگورئ: بررسی اوضاع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی افغانستان طی سال های ۱۹۰۱-۱۹۱۹ میلادی و شرایط بین المللی استرداد و استقلال. مولفان کاندید اکادمیسین محمد اعظم سیستانی، و محقق عبدالله مهربان. چاپ مطبعه دولتی، ۱۳۶۸، ۳۹ مخ.
- ۵- د اساسي نظامنامې اتمه ماده.
- ۶- ورځ مجله، لومړی کال، شپږمه گڼه، ۱۹۷۹، (لویه جرگه) د پوهاند قانونپوه ډاکټر محمد طاهر بورګي.
- ۷- وگورئ: افغانستان په شلمه پېړۍ کې، د پوهنیز سیمینار د لیکنو ټولگه، جرمني کولن ښار، د صالحه خالقي د مقالې ۱۳۶ مخ.
- ۸- وگورئ: په افغانستان کې د بنځینه زده کړو تاریخي سیر ۳۲ مخ، ۱۳۷۵ کال، پېښور، د حبيب الله رفیع لیکنه.

- ۹_ ورځ مجله، لومړی کال ۶مه ګڼه، د (لویه جرګه) په نوم د قانونپوه ډاکټر محمد طاهر بورګي لیکنه، ۱۶ مخ.
- ۱۰_ هماغه مجله، ۱۶ مخ.
- ۱۱_ اوضاع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی افغانستان طی سال های ۱۹۰۱-۱۹۱۹م و شرایط بین المللی استرداد استقلال، چاپ مطبعه دولتی، ۱۳۶۸، ۴۳ مخ.
- ۱۲_ د افغانستان لنډ تاریخ، لیکوال علامه عبدالحی حبیبی، ۳۴۰ مخ.
- ۱۳_ پښتانه د تاریخ په رڼا کې، لیکوال ظفر کاکاخېل، ۸۴۱ مخ.
- ۱۴_ د راډیویي ستېشنونو په باب د اطلاعاتو او کلتور وزارت رساله.
- ۱۵_ وګورئ پښتانه د تاریخ په رڼا کې، د ظفر کاکاخېل لیکنه، ۸۴۵ مخ.
- ۱۶_ د تمدن سوغاتونه، لیکوال، حبیب الله رفیع، ۳۰ مخ.
- ۱۷_ وګورئ: ورځ مجله، "لویه جرګه" د پوهاند بورګي لیکنه، ۷ مخ.
- ۱۸_ د ګلو ځولۍ، لیکوال مصطفی جهاد، ۴۱ مخ.
- ۱۹_ د ډنمارک له Fjord تلويزيون سره د استاد محمد آصف تلويزیوني مرکه، مرکه کوونکی یوسف هېواد دوست. د ۲۰۰۴ کال د جولایي ۲۰مه.
- ۲۰_ د ګلول ځولۍ، لیکوال، مصطفی جهاد ۴۱ مخ.
- ۲۱_ همدغه اثر // // ۴۲ مخ
- // // ۸۸ مخ
- ۲۲_ // // ۸۸ مخ
- ۲۳_ // // ۸۸ مخ
- ۲۴_ ژوندون مجله، ۲۱ ګڼه، ۱۳۳۷ کا د اسد ګڼه.
- ۲۵_ افغاني موسیقي، مولف: څېړنمل محمد دین ژواک.
- ۲۶_ د ډنمارک له Fjord تلويزيون سره د استاد آصف مرکه، مرکه کوونکی: یوسف هېواد دوست، ۲۰۰۴ کال د جولایي ۲۰.
- ۲۷_ وګورئ: د ډرامې تاریخ او فن، مولف شهبوار سنگروال، ۶۶ مخ.
- ۲۸_ هماغه اثر، ۶۸ مخ.

Prof. Dr. Aslam Syed

The Man who Liberated Afghanistan

Ghazi Amanullah Khan

There is hardly any other country in Asia except Afghanistan which has played a very significant role in shaping the events in world history despite its meager resources, landlocked location and constant threat to its unity as a nation. The Mughals rode on its shoulders to their glorious rule in India. The mighty British power had to resort to all sorts of conspiracies, aggressions, and sanctions to ensure that the Afghans stand between the Russian Empire and their possessions in India. The Afghans lives and territory have been used to win the last battle of the Cold War. Now, the Americans are using it as a launching pad not only to ensure its loyalty in their global agenda but also to have

access to the enormous gas and oil resources of Central Asia. When we reflect on the importance of Afghanistan in world affairs, we are created the world and blessed different areas with reiv4rs, mountains, green and fertile valleys, mineral and other resources, those elements of nature that were left were thrown in Afghanistan!

In order to appreciate this pearl of wisdom, we have to understand that despite the apparent poverty and lack of resources in Afghanistan, it has the middle of the confluence of the four great civilizations of the world: the Indian, the Chinese, the Iranian, and the central Asian. Any visitor to Afghanistan. If these features of the Afghan existence show its strength, unfortunately, they are also the cause of its prolonged misery. But has there been any moment in its history when it proved to the world that if left alone it has the potential of being in the world not as a page of medieval history but Muslim nation? At present, we are concerned with that moment when Afghanistan, under the most difficult circumstances emerged as the master of its own fate. This happened only in one decade under the rule of Ghazi Amanullah Khan, the 17th Amir and the first kind of Afghanistan.

Amanullah was born on June 1, 1892 at Paghman. He was the third son of Amir

Habibullah and Sarwar Sultanah, the Ulya Hazrat (queen). At the time of his birth, Amir Abdul Rahman, his grand-father, was the ruler of Afghanistan. As stated earlier, the British were apprehensive of the Russian advances towards Central Asia and thought that Afghanistan would be their next target; and if they were successful in their plan, they could very well threaten the British Empire in India. Therefore, after the second Afghan War, the British had placed Abdul Rahman on the throne of Kabul with the clear instructions that the Amir was not free in his foreign contacts. In other words, the foreign policy of Afghanistan was in the control of the British. Afghanistan was not independent in establishing diplomatic relations with the rest of the world without the prior permission of British. This was the political reality when this infant grew. He must have realized the state of affairs in a different way than his grand-father or his father. To be born in a society that values freedom more than anything else but is shackled is an enigma in itself. The young Amanullah must have pondered over this situation and must have thought of different ways as to how to rehabilitate the honor of the Afghans that had been compromised by the earlier rulers.

Amanullah came to power in February, 1919, when his father was assassinated during a hunting trip. At that time, he was governor of Kabul and in charge of the military arsenal and

the treasury. He became the new Amir despite the claim of his uncle to throne whom he accused of the complicity in his father's murder. We will not go into the detail of this episode as to who killed his father and why but will concentrate on what followed after he came to power. It was easy to have the military on his side because of his position. After that he convened the Loyal Jirga. He put before this grand assembly of the Afghan elders the prevalent situation in which he found his country particularly the British influence and how it had compromised the freedom of Afghanistan. The Loya Jirga approved his call for Jihad against the British. Before we discuss what happened as the result of this call, it would be relevant to quote a few passages from his address to this assembly. After showing the Jirga that his brothers, Inayatullah Khan and Hidayatullah Khan had sworn allegiance and that even his uncle had accepted him as the Amir, he said:

"O my Nation with a glorious sense of honor,
O brave Army.

When my great nation was putting the Crown of the Kingdom on my head, I had said with a loud voice that I would accept the Crown and the throne only on the condition that all of you should co-operate with me in my thoughts and idea. These I have explained to you earlier and I repeat here a summary thereof:

Firstly, that the government of Afghanistan should be internally and externally independent and free, that is to say, that all rights of Government that are possessed in their entirety by our nation.

Secondly, you should unite with me with all your forces in avenging the assassination of my late father.

Thirdly, our nation should be free, that is to say, that no individual should be subjected to any high-handedness of tyranny by any other individual. Of course, we are proud of the prophet Muhammad (PBUH) along with our civil and military laws." After this, he abolished the forced labor system (begaar) and vowed that he would place Afghanistan amongst the civilized countries of the world.

With these ideas and vision for the future of Afghanistan, Amanullah began his tenure. He had to face two problems: the external pressure of the British power and internal conditions of the economy, social reforms and educational program. Let us see how he overcame the British problems. As stated earlier, Afghanistan was literally capitulated by the British. They allowed some freedom to the Afghan rulers in their internal affairs but in foreign policy matters they dictated the terms. Afghanistan was not

allowed to establish diplomatic relations, trade agreements, or any other economic or cultural activities with the other nations of the world. Therefore, the most important task before Amanullah was to change this status and seek full freedom for his country.

The British were exhausted because of their heavy involvement in the First World War. Moreover, a new force had emerged in Moscow. Two years before his coming to power the Bolsheviks had replaced the royal family of Russia. Lenin, disappointed at the reaction of the European powers towards the revolution, was looking forward to seeking friendly relations with the Asian countries particularly those which had been the victims of imperialism and colonialism.

Amanullah made a judicious use of this situation. He wrote a letter to the British Viceroy expressing his intention of rejection the British interference in the foreign affairs and declaring Afghanistan fully independent. Almost simultaneously, he sent his emissary to Moscow who was warmly received by Lenin. The Soviet Union responded by sending a representative to Kabul and offering aid to Afghanistan. This was partly to embarrass the British and partly (perhaps, more importantly) to secure the friendship of a Muslim country which could be used by the Muslims of Central Asia in order to counter the Soviet advances in their

area. Amanullah knew it and skillfully exploited the situation by allowing the Indian Muslims to cross into the Central Asia and help the freedom fighters. Nonetheless, the Soviet thought that Afghanistan's friendship would make some difference. Thus securing his position in the north, Amanullah was now ready to face the British.

After their victory against the Axis powers, the British had initiated a series of repressive measures in the territories of present Pakistan. Rowlett Act was one such measure which was to curtail whatever liberty the British had extended to this part of India. There was unrest in the border areas of Afghanistan. The Muslims of India had declared the British territory as the land of war (dar-al-harb) and a movement known as the Hijrat had been launched. This brought many disgruntled people into Afghanistan. The British Viceroy did not even care to look into the Afghan grievances. Amanullah suddenly attacked the British positions across the border in May 1919. He was helped by the Pashtun tribes from both sides of the border. The British had to face some initial humiliations in this war which history remembers as the third Afghan War. But soon they were able to recover when they started air attacks on Kabul and Jalalabad. The Afghans could not face this new menace as they did not have a single combat plane. At the same time,

the British were unwilling to wage a war in the tribal areas. Both sides agreed to sit around the negotiation table. The result was the 1919 Rawalpindi Agreement which did not grant what Amanullah had asked for but some leverage was granted by the British. The Negotiations continued and finally a treaty was concluded in 1921. Even the final treaty was inconclusive on the border issues but in foreign affairs, Afghanistan did emerge as an independent country. The two years of negotiations witnessed Afghanistan signing treaties of friendship with the Soviet and Iran. There is hardly any diplomatic triumph.

After securing the independence of his country Amanullah embarked upon established diplomatic relations with other countries. Relations with the Soviet were more complicated than with any other country. Amanullah never trusted the Soviet for the simple reason that they were cruelly suppressing the Muslim states of Central Asia and wanted Afghanistan's regain the oases of Merv and Panjdeh, the Soviets repulsed these attempts. Relation between the tow countries, however, improved in this twilight of expediency a suspicion. After the initial gestures of 1919, the Soviet gave money, planes, pilots, and experts to develop Afghanistan's communication and transport system.

The British had no choice but to keep on appeasing the Afghan ruler in the wake of the Soviet presence on the other side. Though sometimes, they would resort to such cheap tactics as not addressing the ruler as 'your majesty' or refusing the transit goods to Afghanistan through their territory. Amanullah also responded in his own way how to keep the British engaged. He allowed many Indian nationalists like Subhash Chander Bose easy transit to contact the other revolutionaries in the world who wanted an end of the British Imperialism in India. In addition, he established diplomatic relations with the major European powers and the neighboring Iran. In 1927, he toured the capitals of Europe including Britain and established relations with Turkey, France, Germany, and Italy. For the first time in history, Afghanistan had reached out to the world for its recognition as an independent state.

Amanullah had emerged as a national hero. The Afghans loved him as he had won for them the most cherished honor the freedom. In 1926, he assumed the title of king, thus burying the old legacy of being an Amir. Now, he wanted to transform Afghanistan and initiated a series of reforms. As stated earlier, he abolished the system of forced labor.

Very soon, like Raza Khan of Iran, he came under the spell of Mustafa Kamal Ataturk. He invited advisors from Turkey and started a series

of reforms that he believed would transform Afghanistan. His father-in-law, Mahmood Beg Tarzi, a prominent intellectual of Afghanistan understood the King's zeal for undertaking radical measures in the social, economic, political, and educational fields. He adopted the solar calendar, discouraged the veiling and seclusion of women, introduced the Western dress in Kabul and a few other areas, opened schools for secular education, encouraged the girls' education, and started a program for adult and nomad's education. His political and judicial reforms included the first constitution for Afghanistan universal franchise, and creation of a court system with secular penal, civil, and privileges for tribal chiefs and the royal family. In the economic field, he curbed corruption. Eager to put Afghanistan on its feet, he wanted to introduce an effective system of taxation and ordered the budget (1922), introduced the metric system which didn't take roots, gave his people a new currency, the afghani (1923), and established the Bank-i-Milli in 1928.

This was a revolutionary agenda for any country in Asia. In order to bring his ideas into practice, he sent his officers in the military and civil administration to Turkey, Italy, and France for training, opened English, German, and French schools and sought assistance from different countries to help transform the Afghan society. We can imagine where Afghan society.

We can imagine where Afghanistan would be today if all this that he dreamed for his country would have been materialized. In order to implement such an agenda, he needed a centralized government and a loyal army. Mahmood Tarzi warned him and asked him to go slow and understand the dynamics of the Afghans society. He insisted that unless he has an infrastructure to support his policies, these measures would not succeed. But Amanullah was more of an enthusiast than a realist. He listened to the advice of his Turkish advisors and undertook such measures that were going to fire back.

The foreign advisors work on the agenda that is given to them and this has been, and still is the problem of the third world leaders that they listen more to their foreign advisors than to their own people who understand their society. Amanullah also listened to his foreign advisors than to the people like Tarzi who knew his people. The King had come to power because of the support of the army, but under the influence of these advisors, he tried to change the structures of his army by reducing the salaries and minimizing the influence of the tribal chiefs. He promised benefits to the soldiers but these benefits were never realized. He changed the recruitment methods to prevent the tribal leaders from exerting their influence and increased the period of conscription from two to three years.

He also retired the old officers who had supported him. His quest for a professional army in Afghanistan alienated even the soldiers who could have provided him the help that he needed desperately. He didn't listen to even his war minister, General Nadir Khan asked him to keep in view the sensitivities of the tribal structure of Afghanistan and not to alienate the tribal chiefs. But Amanullah was under the influence of his foreign advisors and ignored these advices. General Nadir Khan left his position in the army and opted for the ambassadorship of France.

Amanullah did not anticipate what could happen in the wake of his reforms. He had dealt with the British and the Soviets effectively and achieved what he could under the circumstances. But he ignored the dynamics of his people. Like many third world leaders, he was happy that his country was on the road to Westernization and was happy to see his daughters and wives and many of the prominent citizens of Kabul dressed like Europeans but did not realize that Afghanistan was not Kabul. Huddleston's remarks must have sounded like music to him who wrote in 1928 the following remarks about Afghanistan.

"It is becoming a modern state. Its road communication has been transformed. There is a well-trained army. There are excellent schools

....in the center of Asia what is almost a new country is in the process of birth or at least, the old country is being metamorphose."

Roads and school are indeed important and we have to give Amanullah credit for bringing about these important changes in his society. But what he missed was the sensitivities of his tribal society. The changes that he brought in the army were too radical to be sustained. He should have gone slowly in understanding that he was transforming a society which was proud of its culture and the sense of honor. Moreover, he thought that the British had adjusted to the new developments in Afghanistan and had accepted him as the kin of his country. It is usually believed that his program of Westernization alienated the clerics and his reforms in the army turned the tribal chiefs against him. But if we see the people who were really affected by his reforms were the urban dwellers mostly. Those who lived in the areas awry from the cities had neither benefited nor were wronged by him except the chiefs who were not happy at seeing their influence being eroded. The British encouraged the religious leaders against him and the result was that in the winters of 1928, the Shinwari Pashtuns revolted in Jalalabad. When they advanced towards Kabul, many of the king's troops deserted and joined the rebels. Then another menace appeared and that was in the form of a

Tajik, who called himself Habibullah but is remembered in history as Bacha-i-Saqqao (the son of a water carrier). He moved his tribesmen from the north and attacked Kabul. Amanullah had no option but to abdicate the throne in the favor of his brother, Inayatullah and leave the country. He went into exile in Italy and died in 1960 in Zurich.

This was the fate of one of the most enlightened ruler of Afghanistan. He had the right vision for Afghanistan and loved his county. He wanted to make it a modern and progressive nation in the word. But his enthusiasm lacked that realism which is the most important element for any ruler to be successful. Afghanistan faces the same situation today. The man who is running the show is a former employee of an American oil company and is he is also under the influence and to some extant dictation of his advisors and former bosses. Will he be able to keep in view the social dynamics of his society in carrying out his agenda or will he face the same problem like many of his predecessors, is something that future will unfold.

انجورونه

کابین ۲۰۵-۵۵
بنو قریبه محمد ادریس (قدسی)
رست در میرزا...

شهزاده امان الله خان

امير امان الله خان

ANNUAIRE DE LA PETITE ILLUSTRATION
L'ILLUSTRATION

SAMEDI 21 JANVIER 1928

Gaston SORBETS, rédacteur en chef.

RENE BASCHET, directeur.

N° 2499.

امیر امان اللہ خان پہ ترکستانی جامہ کی

امير امان الله خان په فرانسه کې

پاچان امان اللہ خان پہ روم (ایتھالیا) کھی

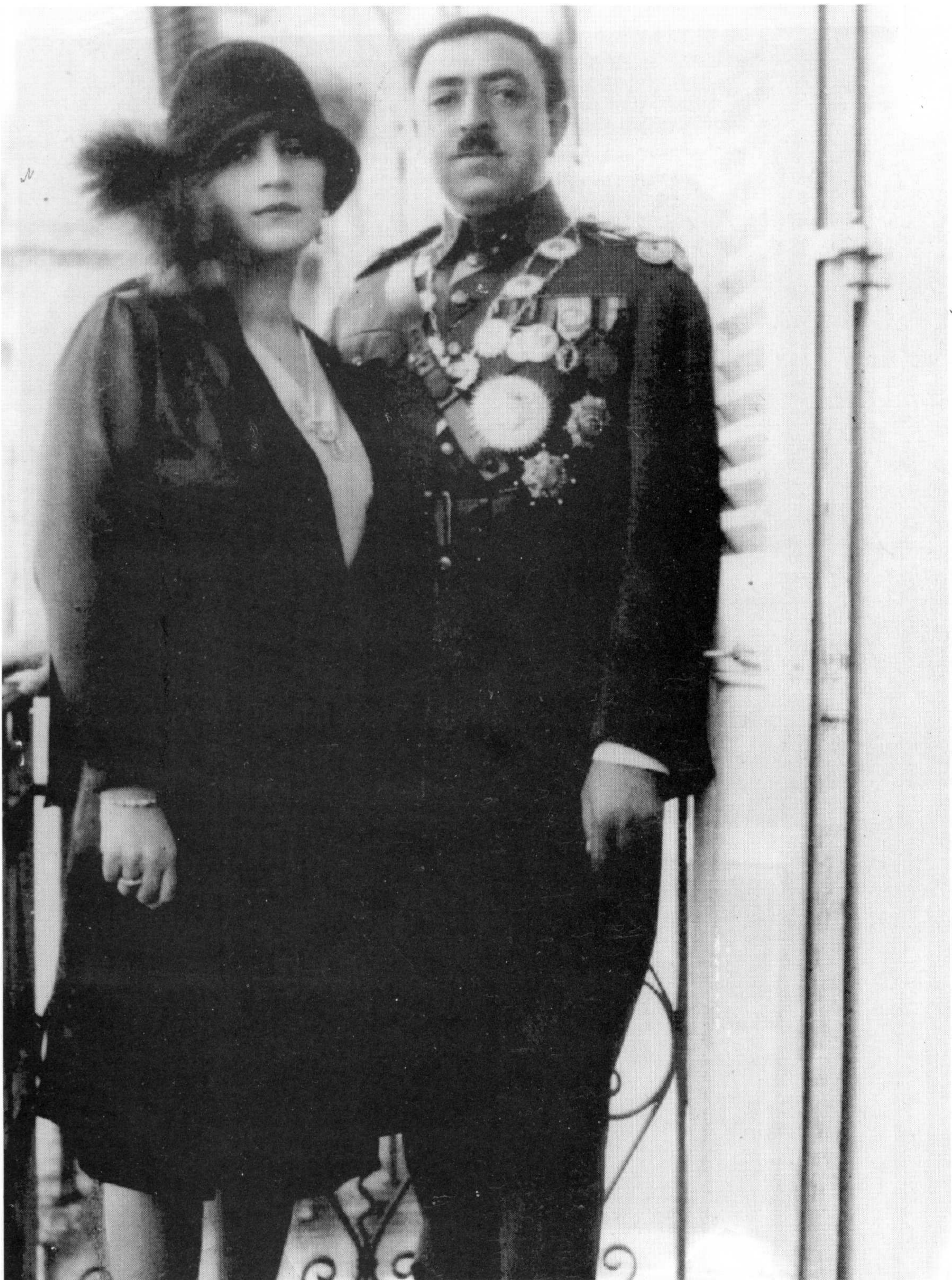
ملکہ ثریا پہ روم (ایتالیا) کی

د امیر امان اله خان او ملکه ثریا عکسونه د هغې د زوی د میز پر سر

امان الله خان او ملکه ثريا

ملکہ ثریا

Schwören auf die „arische Bruderschaft“

Nicht erst seit dem Einsatz der Bundeswehr am Hindukusch fühlen sich die Afghanen —
den Deutschen besonders verbunden

Glanzvoller Staatsbesuch: König Amanullah (links) 1928 in Berlin bei Reichspräsident Hindenburg. Foto: Scherl

امیر امان اللہ خان پہ برلین کی (۱۹۲۸)

**Ghazi Amanullah Khan
Star of Independence
of Afghanistan.**

Collection of Articles

د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه — جرمني

VEREIN ZUR FÖRDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V.

د خپرونو لړ (۷۲)

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**